

રાષ્ટ્રીય વિરાસત સંસ્થા શ્રી ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ ટ્રસ્ટ દ્વારા પ્રકાશિત

કોડિયું

લોકભિમુખ નઈતાલીમી કેળવણી દ્વારા સંતુલિત વિકાસ સાધવા પ્રયત્નશીલ સંસ્થા-સામયિક

હેયે હરખ ન માય : લોકભારતી વિઘ્નાર્થી હરિત સ્મૃતિ યોજના

લોકભારતી ખાતે ૩૦૦ આંબળી, ૧૫૦ સીતાફળી, ૧૫૦ બોરડી, ૫૦ ખજૂરી, ૩૦ જાતના ૧૦૦ દેશી આંબા, ૫૦૦ કેસર કલમી આંબા અને માઈઘાર ખાતે ૩૫૦ કેસર કલમી આંબાનું સંશોધનાત્મક વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી ત્રણ વર્ષના રખોપા સાથેનું થયેલું અનોખું વૃક્ષારોપણ. ૪૦૦ શોભાવૃક્ષો સાથે કુલ ૨૦૦૦ વૃક્ષો વર્ષો સુધી હરખભેર સૌને માતૃસંસ્થામાં હરિત સ્મૃતિથી પોંખતાં રહેશે.

वृक्षारोपण : लोकभारती विद्यार्थी हरित स्मृति योजना

કોડિયું

વર્ષ : ૭૫

ઓગસ્ટ : ૨૦૨૧

અંક : ૦૧

અનુક્રમણિકા

૦૧	ભારતીય લોકશાહી પરના સાંસ્કૃતિક દબાવ - ૩ ભીષુ પારેખ. અનુ. : ડંકેશ ઓઝા	...૦૭
૦૨	જાગતે.....રહો.....!!! – નોમ ચોમ્સ્કી વિશાલ ભાદાણી	...૧૦
૦૨	જીત પીરસતું ભાણું: નોવાક જોકોવિચની આત્મકથા છાયા ઉપાધ્યાય	...૧૨
૦૩	ચાલો, ચાણક્ય શાળાની રોમાંચક સફરે... સંજય રાવળ	...૧૬
૦૪	ક્રિયન ગાર્ડન માટેના સફળ ઉપાયો વી. બી. ચાવડા	...૨૫
૦૫	અમે પાંચ, કુદરતને ખોળે દિવસ પાંચ સત્યમુનિ	...૨૮
૦૬	'સિદ્ધાર્થ': પુસ્તક, લેખક, ફિલ્મ અને ફિલ્મસર્જક સોનલ પરીખ	...૩૨
૦૭	વિદ્યાર્થીઓને મોબાઈલનો રચનાત્મક ઉપયોગ શીખવનાર અખિલ દવે હસમુખ બોરાશિયા	...૩૫
૦૮	ઈઝરાયેલનું ગ્રામજીવન ઝવેરભાઈ પટેલ	...૩૭
૦૯	મજેદાર વ્યાખ્યાઓ	...૩૯
૧૦	સંસ્થા સમાચાર પ્રશાંત મહેતા	...૪૦

આઘતંત્રીઓ :

સ્વ. શ્રી નાનાભાઈ ભટ્ટ
સ્વ. શ્રી મનુભાઈ પંચોળી
સ્વ. શ્રી મૂળશંકરભાઈ ભટ્ટ
સ્વ. શ્રી અનિલભાઈ ભટ્ટ

તંત્રી :

ડૉ. અરુણ દવે
(મો. ૯૪૨૬૪૬૧૨૭૭)

સહતંત્રી :

સોનલ પરીખ
(મો. ૮૩૬૯૭૭૦૮૬)

સંપાદક-મંડળ:

વિશાલ ભાદાણી
(મો. ૯૪૨૬૮૮૫૩૮૭)
તારક ઓઝા
(મો. ૯૮૭૯૨૧૩૬૯૬)
પ્રશાંત મહેતા
(મો. ૯૮૭૯૪૦૭૫૮૨)

મુદ્રક-પ્રકાશક :

શ્રી સુરસંગભાઈ ચૌહાણ
(મો. ૯૯૨૫૬૩૨૩૦૪)

માલિક :

ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ ટ્રસ્ટ

મુદ્રણ-સ્થાન :

ચામુંડા પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
રેલ્વે સ્ટેશન રોડ, સોનગઢ,
ફોન : ૨૮૪૬-૨૪૪૦૫૦

પ્રકાશન-સ્થળ :

ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, આંબલા

સૂચના

- ✦ 'કોડિયું' દરેક મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તા. ૨૫ સુધીમાં અંક ન મળે તો ટપાલમાં તપાસ કર્યા પછી જ કાર્યાલયને જણાવવું.
- ✦ પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો. સરનામામાં ફેરફાર થાય તો કાર્યાલયને તરત જાણ કરવી.
- ✦ કોઈ પણ મહિનાથી ગ્રાહક બની શકાય છે. લવાજમ મ.ઓ., ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ અથવા ઓનલાઈનથી સ્વીકારવામાં આવે છે.

Ac Name: ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, Ac No.56016001728,
IFSC Code : SBIN0060016, Branch: SBI, Amargadh

લેખ મોકલવા માટે

'કોડિયું' કાર્યાલય,
લોકભારતી, સણોસરા,
જિ. ભાવનગર ૩૬૪૨૩૦
kodiyusanosara@gmail.com

લવાજમ અને અંક વિષેની ફરિયાદ માટે પત્ર વ્યવહાર

શ્રી રવિભાઈ પંડ્યા
(મો. ૯૮૨૪૮૧૨૫૬૫)
ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ લોકશાળા,
મુ. આંબલા- ૩૬૪૨૧૦
pandyavrp532@gmail.com

લેખકોને

અહીં લેખોમાં રજૂ થયેલા વિચારોની જવાબદારી લેખકની છે.
લેખ સાથે સરનામું અવશ્ય લખશો.

લવાજમ

વાર્ષિક રૂ. ૧૫૦/-
ડિપોઝિટ યોજના રૂ. ૧૮૦૦/-

તાંત્રી સ્થાનેથી...

છાત્રાલય નિવાસી સંસ્થાઓની દિનચર્યા એવી કે જેમાં બપોરે જમ્યા પછી આડે પડખે થવાની (કુ)ટેવ પડી જાય. મને છીકણી-બજર જેવું વિક્સનું બંધાણ! સૂતી વખતે સહેજ નાકે લગાડું એટલે મચ્છરાં ભાગી જાય તેવાં નસકોરાં બોલવતી ઊંઘ આવે!

હમણાં બન્યું એવું કે વિક્સ લગાડ્યું તો વાસ ન આવી. મેં બીજી નાની ડબ્બી લીધી જે હું પ્રવાસમાં લઈ જવા રાખતો તે લીધી પણ તેમાંય વાસ ન આવી. મેં ખીજમાં ફેંકી દીધી. નવી ડબ્બી મગાવી તો તેમાંથી પણ વાસ ન આવી. મેં તો વિક્સ વેપોરબવાળાને સંભળાવી!!! આટઆટલી મોંઘી અને માળા એમાંગારો ભરી દે છે... વગેરે... ભાઈનો ફોન આવ્યો તો તેને પણ બીજી વાત પડતી મૂકીને વિક્સની માંડી. કોઈ મળે તો તેને પણ આ દવાની કંપનીવાળા કેવા ધુતારા છે તે વાત માંડું. બે દિવસ પછી ટ્યૂબલાઈટ થઈ કે મને કોરોના થયો છે, અને તેની આડઅસરથી કોઈ વાસ આવતી નથી.

મોટો ઝબકારો આરામની પળોમાં થયો કે આપણે જીવન-વ્યવહારમાં અને પદાધિકારીઓ તથા સત્તાધીશો તેમના વહીવટમાં સામેનાને સાંભળવા, સમજવા અને સૂંઘવામાં આવી જ ભૂલો કરતા હોય છે!! જ્યાં સુધી વાસ્તવિકતા, તટસ્થતા, વૈજ્ઞાનિકતા અને સર્વાંશે સત્ય નથી લાધતું ત્યાં સુધી ન્યાયી વ્યવહાર કરવો અશક્ય છે.

તો શું કરવું?

ગાંધીજીએ સરસ રસ્તો બતાવ્યો છે: સૌ પ્રથમ આત્મશોધન કરીએ, ત્યારબાદ આત્મ-અવલોકન અને પછી આત્મ-નિવેદન કરીએ. સમયાંતરે આ ત્રણેય પ્રક્રિયાઓ આપણી અંદર થાય છે કે કેમ એ સતત જોયા કરવું પડે. જેમ કોરોનાની રેપીડ ટેસ્ટ આવે એમ જ ઉપરોક્ત પ્રક્રિયાની ગાંધી-રેપીડ-ટેસ્ટ એટલે પ્રાર્થના. નિયમિત પ્રાર્થના કરનારને તરત ખ્યાલ આવી જાય છે કે પોતે જે કોઈ કામ કરી રહ્યા છે એમાં સામેનાનો, બૃહદ સમાજ અને પ્રકૃતિનો કેટલો વિચાર કર્યો છે! માની લો કે રેપીડ ટેસ્ટમાં શંકા રહે તો પછી ગાંધીનું કોઈપણ એક રચનાત્મક કામ કરવા લાગવાનું એ આપણો RTPCR ટેસ્ટ!!

મન, માન્યતાઓ અને ધારણાઓથી, આગ્રહો અને પૂર્વગ્રહોથી મુક્ત થાય તો કંઈક થાય.

જો સામી વ્યક્તિના નિજીપણા માટે સ્વીકાર અને આદરની ભાવના હોય તો સરળતાથી કામ થાય.

વળી જ્યાં માણસ-માણસ વચ્ચે સંપર્ક થાય ત્યાં અનુબંધ પણ રચાય છે એવો અનુભવ સૌને થાય છે.

અને તો જ પરિવાર, સંસ્થા, કંપની કે સમાજમાં ન્યાયી વ્યવહાર થાય.

બાકી તો જેટલે અંશે આવું ન થાય તેટલે અંશે અન્યાય થતો રહેવાનો — ક્યારેક સામાને, ક્યારેક પોતાને તો ક્યારેક પ્રકૃતિને.

ચાલો આપણે સૌ આપણો ગાંધી-રેપીડ-ટેસ્ટ અને ગાંધી- RTPCR કરીએ.

પ્રભુ કોરોના અને તેની વિશ્વવ્યાપી નકારાત્મક અસરથી સૌને બચાવે તેવી પ્રાર્થના!

— ભાઈજી દાં

આઘતંત્રીઓની કલમે...

શિષ્ય રહેજો, શિષ્ટ બનજો

ગઈ કાલે લોકભારતીના ઉપલી શ્રેણીના વિદ્યાર્થીઓએ પૂછ્યું કે તમે ઘણી વાર દક્ષિણામૂર્તિ વિશે કહો છો પણ દક્ષિણામૂર્તિ એ શું છે? દક્ષિણામૂર્તિ વિશે એક જૂની આખ્યાયિકા છે. એક વાર સનકાદિક મુનિઓ બ્રહ્મા પાસે જ્ઞાન લેવા ગયા. બ્રહ્મા સૃષ્ટિની રચનામાં પ્રવૃત્ત હતા એ જોઈને તેમને થયું કે બ્રહ્મા તો બહુ પ્રવૃત્તિમય છે, એમની પાસેથી જ્ઞાન નહીં મળે. વિષ્ણુને ત્યાં વૈભવ અને લક્ષ્મીની પગચાળી જોઈ તેમને થયું કે તેઓ પણ જ્ઞાન નહીં આપી શકે. શંકરનું સ્વરૂપ તેમને તમોગુણી લાગ્યું એટલે તેઓ ત્યાંથી પણ પાછા ફરી ગયા.

શંકરે જોયું કે આ બધા બાહ્ય ચિહ્નોથી જ તાગ કાઢનારા છે, અંતરનો તાગ કાઢવાનો તેમને ખ્યાલ નથી. પણ તેમનો આત્મા જ્ઞાન ઝંખે છે. શંકરે તેમને માટે બાળબ્રહ્મચારીનું રૂપ લીધું અને વડની નીચે ધ્યાનસ્થ મૂર્તિ રૂપે બેઠા. ઋષિઓને તેમને જોઈને જ જ્ઞાન થયું. આમ શંકર જ્ઞાનની દક્ષિણા આપવા માટે જ બાળબ્રહ્મચારીની મૂર્તિરૂપ બન્યા તેથી દક્ષિણામૂર્તિ કહેવાયા. સ્તોત્ર છે:

ચિત્રમ્ વટતરોર્મૂલે વૃદ્ધાઃ શિષ્યા ગુરુર્ધુવા ।

ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનમ્ શિષ્યાસ્તુ છિન્નસંશયાઃ ॥

વડલાની છાયામાં યુવાન ગુરુ અને વૃદ્ધ શિષ્યો બેઠા છે. ગુરુ મૌન વડે જ વ્યાખ્યાન આપે છે અને શિષ્યોના સંશય નાશ પામે છે.

મેં આ સ્તોત્રને કેળવણીના મંત્ર તરીકે સ્વીકાર્યું. ગુરુ યુવાન નિત્ય નવું જ્ઞાન મેળવતા રહે. શિષ્ય વૃદ્ધ, ઘણી જગ્યાએ જઈ જ્ઞાન લેવા આવેલો. ગુરુ શબ્દોથી નહીં, જીવનથી ઉપદેશ આપશે. આ સંસ્થાના મૂળમાં દક્ષિણામૂર્તિ દેવ છે. આ સંસ્થામાં મને મારો મોક્ષ દેખાય છે. હું દુનિયામાંથી વિદાય થઈશ તે પહેલાં મને વિદ્યાર્થી ઈશ્વરરૂપે દેખાશે. હું મોટો સેવક નથી, સમાજસુધારક નથી, હું માત્ર મુમુક્ષુ છું.

આપણી સંસ્થામાં પહેલું શીખવાનું છે શિસ્ત. નિયમ ગમે કે નહીં, તેની આગળ શિર ઝુકાવવું એ કેળવણીનો પ્રથમ પાઠ છે. બીજો પાઠ એ કે વૃદ્ધોના અને ગુરુજનોના દોષ ન જોવા. એક તો તેનાથી લાભ નથી અને બીજું તેનાથી ગુણ જોવાનું ચુકાઈ જાય છે. આ વસ્તુ જિંદગીમાં ઘણી નડે છે. જેની પાસેથી વિદ્યા મેળવવી છે તેના દોષ ન જુઓ, તેમના ગુણ જુઓ અને ગુણને ઊંચે લાવો. પણ પોતાના દોષ કદી ન ચલાવી લેજો. અને તમે તમારાથી નાના સાથે કેવું વર્તન કરો છો તે તપાસતા રહેજો. અને ત્રીજું, સંસ્થાના આદર્શોને સમજો. મૂળશંકરભાઈ, મનુભાઈ, હું અહીં આવ્યા છીએ તે કોઈક આદર્શ લઈને. જો સંસ્થાના આદર્શો તમને ન સમજાય તો પૂછો. તેનાથી તમને પણ લાભ થશે, અમને પણ લાભ થશે અને સમાજને પણ લાભ થશે.

મને તમારામાં શ્રદ્ધા છે. તમારાં વખાણ હું ઘણાંય કરું છું ને કરીશ પણ તમારી નાનામાં નાની ક્ષતિ દૂર કરવા પણ કહેવાનું થશે તે કહીશ. ઓછામાં ઓછી એકબે વસ્તુ તો અહીંથી લઈ જ જાઓ તો કોઈક વખત લોકભારતીના વિદ્યાર્થી તરીકે શોભશો. અહીંથી તમે જાઓ ત્યારે તમારી છાપ જ એવી પડે કે સિંહ મરી જાય પણ ખડ નહીં જ ખાય; લોકભારતીના વિદ્યાર્થી મરી જાય તો ભલે, પણ અમુક તો નહીં જ કરે.

- નાનાભાઈ ભટ્ટ

(ગતાંકથી ચાલુ)

આ બધાનું એક મહત્વનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે બીજા દેશો કરતાં આપણા દેશમાં જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સત્તા એ ઘણી વ્યક્તિગત બાબત બની ગઈ છે. એક મુખ્ય મંત્રી પણ તેના મંત્રીઓને પોતાના તાબેદાર ગણે છે. પુષ્ક સમાજોની અંદર સત્તા વ્યક્તિ સાથે જોડાયેલી હોતી નથી, પણ સ્થાપિત નીતિ-નિયમો આધારિત હોય છે. જે વ્યક્તિ પર સત્તા ચલાવવામાં આવે છે તેનું પણ પાયાનું માનવીય ગૌરવ વિસારે પડાતું નથી. એ નૈતિક રીતે સમાન છે એ સ્વીકાર્યા પછી હું તેની સાથે ગમે તેમ બોલી ન શકું કે એની સાથે દુર્વ્યવહાર કરી ન શકું. સત્તા પ્રયોજતી વખતે આ જે લઘુત્તમ મર્યાદા મૂકવામાં આવી છે તે આપણા સમાજમાં નજરે પડતી નથી. આપણે ત્યાં તો સત્તા જેટલી વધારે તેટલી તે વધારે નિરંકુશ. આ કંઈ નવું નથી કે નરેન્દ્ર મોદીના વખતથી શરૂ થયું નથી. પંડિત નહેરુ જ્યારે વડાપ્રધાન હતા ત્યારે પણ આવું જ જોવા મળતું હતું. જૂના દિગ્ગજોના ગયા પછી પંડિતજી કેબિનેટ એવી રીતે ચલાવતા, જાણે પોતે હેડમાસ્તર હોય અને બાકીના તેમના નિશાળિયા હોય. મુખ્ય મંત્રીઓને તેમણે લખેલ પત્રો જુઓ. એમાંનો ટોન ઉપદેશનો છે. સી.ડી. દેશમુખે કહ્યું છે તેમ, ૧૯૫૦ના દાયકામાં મુંબઈનું ભાવિ ચર્યાની એરણે હતું. નહેરુએ તો પોતાની રીતે એનો નિર્ણય કરી લીધેલો. આ એ માણસ હતો જે ઉદાર અને સંવેદનશીલ હતો, ઊંડું સૌજન્ય ધરાવતો હતો. તેમ છતાં પોતાની સત્તાનો આવી રીતે ઉપભોગ કરવાની ટેવ તેઓ ટાળી શક્યા ન હતા. એક ડગલું આગળ વધીએ તો જણાય છે કે મહાત્મા ગાંધીમાં પણ આવું જ વલણ જોવા મળતું હતું. મારા મૃત્યુ પછી નહેરુ મારા વારસદાર રહેશે એવું એમણે કહેલું. એમના પછી કોણ આવશે એ નક્કી કરવાનો

અધિકાર એમને કોણે આપેલો? હું એમ નથી કહી રહ્યો કે વલ્લભભાઈ એમની પસંદગી હોવી જોઈતી હતી. એ મુદ્દો જુદો છે. મુદ્દો એ છે કે જ્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું કે જવાહરલાલ નહેરુ મારા રાજકીય વારસદાર હશે ત્યારે આઝાદીની ચલવળની પૂરી વિશ્વસનીયતા જે મહાત્માને હસ્તક હતી તે નહેરુના હાથમાં ગઈ. ભારતના લોકોએ જે નક્કી કરવાનું હતું તે પહેલેથી પોતે કેમ નક્કી કરી દીધું? અથવા તો આ નિર્ણય આ મુજબ થવો જોઈએ એવું કેમ કર્યું?

આપણી સંસ્કૃતિમાં જાહેર બાબતો અંગેનો જે વિચાર છે તેને તપાસવો એ રસપ્રદ છે. દેશનો વડો પ્રધાન દેશના સ્વાતંત્ર્યદિને લોકોને એમ કહે કે આપણે આપણું વાતવરણ ચોખ્ખું રાખવું જોઈએ, કચરો ગમે ત્યાં ન નાખવો જોઈએ. કોઈએ મને કહેવું પડે કે મારે મારું આંગણું ચોખ્ખું રાખવું જોઈએ, કચરો ગમે ત્યાં ન ફેંકવો જોઈએ તો હું નાનપ અનુભવીશ, મને તે અપમાનજનક લાગશે અથવા મને ગુસ્સો આવશે. પણ ભારતમાં એવું અનુભવાતું નથી. મને યાદ આવે છે કે ૧૯૫૦ના દશકમાં મેં જ્યારે નહેરુને સાંભળેલા ત્યારે હું સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજનો વિદ્યાર્થી હતો. પંડિતજી વિદ્યાર્થીઓના રાષ્ટ્રસંઘને ખુલ્લો મૂકવા આવેલા. એમનું ભાષણ ૪૫ મિનિટ ચાલ્યું હતું. મને યાદ છે કે તેઓ કહેતા હતા જો આપણે કેળું ખાતાં હોઈએ તો આપણે કાળજી રાખવી જોઈએ કે કેળાની છાલ આપણે રસ્તા પર ન નાખીએ. કારણ કોઈનો પગ પડે ને તે લપસી જાય! મારા મનમાં આ વાત લાંબો સમય ધુમરાતી રહેલી કે દેશના વડાપ્રધાને આપણને શીખવાડવું પડે કે કેળું કેવી રીતે ખાવું? આજે સડસઠ વર્ષ પછી કહેવું જોઈએ કે પંડિતજી નિષ્ફળ રહ્યા હતા કારણ કે નરેન્દ્ર મોદીને પણ આજે આ જ વાત કરવી પડે છે!

આ તો બહુ ક્ષુલ્લક ઉદાહરણો કહેવાય. મારો રસ એ બાબતમાં છે કે જાહેર બાબત અંગેનો ખ્યાલ આપણી ચેતનામાં કેમ ઊતરે. આપણે ત્યાંની ઘણી ભાષાઓમાં 'જાહેર' માટે કોઈ ચોક્કસ શબ્દ જોવા મળતો નથી. આપણે ત્યાં તો 'મારો' અને 'આપણો' અથવા તો 'મારો', 'તમારો' ને 'આપણો' એવા ખ્યાલો છે. પરંતુ તે થકી જાહેર બાબતનો ખ્યાલ ઊભો થતો નથી. જાહેરનો અર્થ તો એ છે કે બિનવૈયક્તિક હોય, સમૂહના લોકો માટે સર્વસામાન્ય હોય, બધા તેનો લાભ લઈ શકે એમ હોય અને આ બધાને વળોટીને ઊભો થતો ઊંચો ખ્યાલ હોય. રાજકારણમાં જાહેર એવો વિચાર અત્યંત મહત્વનો છે. કારણ કે રાજકારણ એ જાહેર બાબત છે. યુનિવર્સિટી આપણી છે પણ તે આપણાથી સ્વતંત્ર

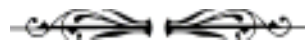
પુત્ર સમાજોમાં સત્તા વ્યક્તિ સાથે જોડાયેલી હોતી નથી, પણ સ્થાપિત નીતિ-નિયમો આધારિત હોય છે. જે વ્યક્તિ પર સત્તા ચલાવવામાં આવે છે તેનું પણ પાયાનું માનવીય ગૌરવ વિસારે પડાતું નથી...

અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ઉપકુલપતિ એનો વહીવટ કરે છે પણ તે કંઈ તેનો માલિક નથી. એ કોઈનીય માલિકીની નથી. એની સાથે એના નીતિનિયમો અને સિદ્ધાંતો જોડાયેલા હોય છે. મને લાગે છે ત્યાં સુધી, આપણી પરંપરામાં, મોટે ભાગે આપણે જાહેર બાબતો વિશેના વિચારનો વિકાસ કરી શક્યા નથી. તેને અનુકૂળ વલણો પેદા કરી શક્યા નથી. ભૌતિક અર્થમાં જાહેર બાબત આપણને સ્પર્શતી નથી. આપણાં આંગણાં ચોખ્ખાં કરીને એનો કચરો આપણે શેરીમાં નાખીએ છીએ ત્યારે આપણને કંઈ થતું નથી. અથવા તો ઉકરડા પાસેથી પસાર થતાં આપણા પેટનું પાણીય હાલતું નથી. આ જ બાબત રાજકીય ક્ષેત્રે આપણા પર લગભગ અંધાપો સર્જ દે છે. જ્યાં આપણે સ્વાર્થી રીતે વર્તીએ છીએ અને જાહેર ધોરણોની કોઈ ચિંતા કરતા નથી. અથવા આપણને લાગતું જ નથી કે આ બધું જાહેર જીવનના પોતને કેવુંક નુકસાન પહોંચાડે છે.

હવે આપણે એ જોઈએ કે ગરીબી પ્રત્યેનો આપણો સાંસ્કૃતિક પ્રતિભાવ શું છે. આ બધી વિગતો ધ્યાનમાં લઈએ: તદ્દન સામાન્ય ગણતરી મુજબ ભારતના ૨૫%થી ૬૨% લોકો ગરીબ છે. ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીની વિકાસ સંસ્થા દ્વારા જે બહુસ્તરીય ગરીબીનો માપદંડ વિકસાવાયો છે તે અનુસાર ૬૪૫ મિલિયન લોકો એવા ગરીબ છે કે તેમને પૂરતું ખાવાનું મળતું નથી. બાળમરણનો આંક લઈએ તો દુનિયાના ૧૯૪ દેશોમાં આપણો ક્રમ ૧૫૦મો છે. આપણે ભૂતાન અને નેપાળની પણ પાછળ છીએ. પાંચ વર્ષથી નીચેનાં બાળકોની વાત કરીએ તો દુનિયાનાં પોષણહીન બાળકોની ટકાવારીમાં આપણે ટોચ પર છીએ. આપણે ત્યાં પાંચ વર્ષથી નીચેનાં ૪૪% બાળકો પોષણ વિનાનાં છે. ચીનમાં તે ૫% છે, બ્રાઝિલમાં ૨% છે અને આફ્રિકામાં ૨૧% છે. આપણે ત્યાં દર વર્ષે પાંચ વર્ષથી નીચેનાં સત્તર લાખ બાળકો ઝાડાને કારણે અથવા બીજા અટકાવી શકાય એવા રોગોને કારણે મૃત્યુ પામે છે. જે બચી જાય છે તેમાંનાં ૪૮% વિટામિનના અભાવે માયકાંગલા બની રહે છે.

પાકિસ્તાનથી પણ બદતર સ્થિતિ આપણી છે. ગ્રામીણ તબીબી સેવાઓના ક્ષેત્રે આપણે બાંગલા દેશથી પણ પાછળ છીએ. નિશાળોમાં શૌચાલયની વાત કરીએ તો ત્રીજા ભાગની શાળાઓમાં એ નથી. પરિણામે છોકરીઓ શાળાએ જતી નથી. પલાંટી વાળીને કુદરતી હાજતો રોકી રાખે છે કે પછી કાબૂ ગુમાવીને પોતાનાં કપડાં બગાડે છે. મૂંઝવણ તો ત્યારે વધી જાય છે કે આપણા કોઈ વડાપ્રધાનને આ બાબત વાત કરવા યોગ્ય પણ લાગતી નથી.

ચાલો, થોડા વધુ આગળ જઈએ. જે શિક્ષણ દ્વારા લોકો આ વિષયકમાંથી પોતાને મુક્ત કરી શકે તેની સ્થિતિ જોઈએ. સૌથી વધુ દુઃખદાયક એવી બે જ વિગતોની હું વાત કરીશ. દુનિયાના વિવિધ દેશોને એ આંતરરાષ્ટ્રીય સર્વેક્ષણમાં ભાગ લેવાનો હતો જેમાં એ બાબત વિચારણા હેઠળ હતી કે નિશાળમાં બાળકો કેવી પ્રગતિ કરે છે. ભારતમાં જે બે રાજ્યોની સૌથી સારી સ્થિતિ હતી તે હતાં તમિલનાડુ અને હિમાચલ પ્રદેશ. ત્યાંનાં માધ્યમિક શાળાનાં

બાળકોને સર્વેક્ષણમાં લેવાયાં. દુનિયાના દેશોની યાદીમાં આપણે છેક તળિયે હતાં. માત્ર કિરગિઝસ્તાનની સહેજ ઉપર. પાકિસ્તાન સહિતના બધા દેશોની સ્થિતિ આપણાં કરતાં સારી હતી. ગરીબમાં ગરીબ બાળકોને હવે ખાનગી શાળામાં મોકલાય છે, કારણ કે સરકારી શાળાઓએ સૌને નિરાશ કર્યાં છે. ઈંગ્લેન્ડમાં ૧૦%, કેનેડામાં ૬% અને અમેરિકામાં ૧૭% બાળકો ખાનગી શાળાઓમાં જાય છે. આપણે ત્યાં એ આંકડો ૩૩% છે. અરે! કેરળ અને મેઘાલયમાં તો ૬૬% જેટલો ઊંચો છે. આપણી મ્યુનિસિપલ કે સરકારી શાળાઓની એવી દુર્દશા છે કે જેમની પાસે પૂરતું ખાવાપીવાનું નથી તે કુટુંબો પણ પોતાનાં બાળકોને ખાનગી શાળાઓ અને ખાનગી ટ્યૂશનોમાં મોકલવા મજબૂર બને છે.

છેલ્લાં ૬૮ વર્ષથી આ જ સ્થિતિ છે. એક પછી બીજી આવતી સરકારોએ ખાસ કંઈ ઊકાળ્યું નથી. જ્યારે ઈંદિરા ગાંધીએ ‘ગરીબી હટાવો’ની વાત કરી ત્યારે ગરીબીને સૂત્ર બનાવી તેમણે આપણને અપમાનિત કરેલાં. ગરીબી હટાવોની વાત હતી કે ગરીબ હટાવોની? અને ગરીબી કંઈ એવી ચીજ છે કે એને અંગેના કોઈ કાર્યક્રમ વિના એની વાત થઈ શકે? આટલાં વર્ષો આપણે એ તરફ લક્ષ જ નથી આપ્યું કે બાકીનું ભારત કઈ રીતે જીવે છે. આપણે એ વિશે ઘણું ઓછું જાણીએ છીએ અને વધુ જાણવાની ઈચ્છા જ ધરાવતા નથી. આના માટે ઘણા ખુલાસા હોઈ શકે, પરંતુ સૌથી મોટો ખુલાસો તો આપણી સંસ્કૃતિનાં મૂળિયાંમાં પડેલો છે. જ્ઞાતિપ્રથાને લીધે આપણે ચિંતા જ કરતા નથી કે બીજા કંઈ રીતે જીવે છે. મારી દુનિયા મારી જ્ઞાતિમાં જ સમાઈ જાય છે. જો હું બીજાની ચિંતા કરવાનું શરૂ કરું છું કે તરત એમનાં પૂર્વજન્મનાં કર્મોને દોષ દઉં છું અને વિચારું છું કે એ તો એમ જ હોય. માનો કે હું આ સામાન્ય ખુલાસાથી આગળ વધું તો આ ગરીબી બાબતે સરકારની જવાબદારી બને છે એમ પણ મને નથી લાગતું. માનો કે હું સરકારને જવાબદાર ગણું તો મને એ ખબર નથી કે મારે કેવી રીતે દબાણ ઊભું કરવું. કારણ કે બધા જ રાજકીય પક્ષો ભ્રષ્ટ છે અને

પોતાનામાં મસ્ત છે. વિવિધ સમૂહો આછાંપાતળાં સંસાધનો માટે એવા તો લડી રહ્યા છે કે તેઓ એક સંગઠિત મંચ પર એકત્રિત થઈ શકતા નથી. નૈતિક હકીકત તો એ છે કે બીજાનાં દુઃખદર્દ મને અડતાં જ નથી. ક્યાં તો આપણે એનાથી અળગા છીએ અથવા થોડીક લાગણી કે થોડાંક આંસુ વહાવીને આગળ ચાલીએ છીએ. હું કદાચ સંપૂર્ણપણે ખોટો પણ હોઈ શકું પરંતુ આપણાં મહાકાવ્યો કે પુરાણોમાંથી મને એક પણ દાખલો એવો જોવા મળતો નથી જેમાં કોઈ માણસો સામાજિક અસમાનતા વિરુદ્ધ લડ્યા હોય કે એને જાહેર મુદ્દો પણ બનાવ્યો હોય!

આપણી સંસ્કૃતિની જે કંઈ બીજી તાકાત હોય તે છતાં તેણે આપણને ગરીબી અને અસમાનતા વિરુદ્ધ આંધળા કરી મૂક્યા છે...

જો આપણી સંસ્કૃતિમાં જ આ અંગેનાં ઝળહળતાં ઉદાહરણો ન હોય તો અન્યાયો સામે વ્યક્તિગત કે સામૂહિક લડાઈ વિરુદ્ધ આપણામાં ઊંડો પ્રતિકાર જ હોવાનો. માર્ક ટુલિને એક વખત લાગેલું કે ભારતમાં કોઈ બાબતે પૂર્ણવિરામો છે જ નહીં. અને આપણે ત્યાં એક સર્વસામાન્ય ભારતીય શબ્દ છે, ‘ચલતા હૈ’ જો કોઈ વ્યક્તિ પૂરજોશથી આ મુદ્દે બોલી હોય અને જેણે અસંખ્ય ભારતીયોને આ મુદ્દે હલબલાવી મૂક્યા હોય તો એ હતા સ્વામી વિવેકાનંદ. એમણે કહેલું, ‘આપણી સંસ્કૃતિએ જે રીતે દબાયેલાની ડોક મરડી નાખી છે એવું બીજા કોઈ સમાજ કે સંસ્કૃતિમાં બન્યું નથી.’ આપણી સંસ્કૃતિની જે કંઈ બીજી તાકાત હોય તે છતાં તેણે આપણને ગરીબી અને અસમાનતા વિરુદ્ધ આંધળા કરી મૂક્યા છે. એની હાજરીમાં આપણે આપણી જાતને મોટેભાગે નિરાધાર અનુભવીએ છીએ.

હવે હું વાત પૂરી કરવા તરફ જઈ રહ્યો છું. મેં એ દલીલ મૂકી છે કે બીજી બધી બાબતો સાથે સમાજની સંસ્કૃતિ રાજકારણને, લોકશાહીના વિચારને અને તેના વ્યવહારને ઘડતી હોય.

અત્યારના ફિલોસોફર્સમાં Noam Chomsky - નોમ ચોમ્સ્કીનું નામ અજાણ્યું નથી. મીડિયા કેવી રીતે લોકોમાં અમુક ખાસ બાબતો સ્વીકૃત બનાવવા માટે “વ્યૂહરચના” ઘડતું હોય છે તેના ચોમ્સ્કીએ ૧૦ ઉદાહરણ આપ્યા છે. જુઓ, જાણો, વધુ જાગૃત બનો!

૧. ધ્યાન ભટકાવવાની વ્યૂહરચના: સામાજિક નિયંત્રણ લાવવા માટે અને રાજકીય અને આર્થિક સમસ્યાઓથી સતત લોકોનું ધ્યાન બિનજરૂરી મુદ્દાઓ તરફ ભટકાવવું. આ યુક્તિમાં સાવ અર્થહીન બાબતોનું ઘોડાપૂર દોડાવવામાં આવે છે. આનો સૌથી મોટો ફાયદો એ થાય છે કે લોકોનું ધ્યાન જરૂરી જ્ઞાન-વિજ્ઞાન જેવા કે science, economics, psychology, neurobiology, cybernetics વગેરેમાંથી સરળતાથી ભટકાવી શકાય છે. આમ કરવાથી વાસ્તવિક સામાજિક સમસ્યાઓ પર આવરણ ચડી જાય છે. લોકો બિનજરૂરી ચર્ચાઓમાં એટલા બધાં તો વ્યસ્ત થઈ જાય છે, એટલા બધા તો ગૂંચવાઈ જાય છે કે એમને વિચારવાનો સમય જ મળતો નથી. અને તેઓ લગભગ ઢોર બની જાય છે!

૨. સમસ્યાનું સર્જન કરવું અને પછી ઉકેલો આપવા: આ પદ્ધતિને ‘problem-reaction-solution/ સમસ્યા-પ્રતિક્રિયા-નિરાકરણ’ પણ કહેવામાં આવે છે. આમાં એક વિશેષ સમસ્યા કે પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરવામાં આવે છે કે જેના પર લોકો ચોક્કસ પ્રતિક્રિયા આપે. ઉદાહરણ તરીકે હેતુપૂર્વક હિંસા કરાવવી જેથી લોકો ભયભીત થઈને સુરક્ષા કાયદાઓ અને સ્વતંત્રતાને હાનિ ન પહોંચે તેવી નીતિઓની આવશ્યકતા છે એવું સ્વીકારે. અથવા તો આર્થિક કટોકટી ઊભી કરીને, સરકારી વ્યવસ્થાઓ અને સેવાઓ સાવ ભંગાર છે અને તેનો વિકલ્પ માત્ર ખાનગીકરણ છે એવું વાતાવરણ ઊભું કરવું.

૩. ધીમા તાપે શેકવાની વ્યૂહરચના: અસ્વીકાર્ય પગલાંને લોકોમાં સ્વીકૃત બનાવવા માટે તમારે તેને વર્ષો સુધી સતત ધીમે ધીમે લાગુ કરવા પડે. આવી જ રીતે ૮૦ અને ૯૦ના દશકાઓમાં નવી સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિ(નિયોલિબેરિઝમ) લાદવામાં આવી છે: ઓછામાં ઓછું રાજ્ય, વધુ ખાનગીકરણ, લવચીકતા(સગવડિયું), સામૂહિક બેરોજગારી, કોઈનેય સ્થિર અને માનભેર આવકની બાંધધરી નહીં, વગેરે. આમાંથી કોઈપણ ફેરફાર સીધો લાદવામાં આવ્યો હોત તો લોકોએ ક્રાંતિ કરી હોત! એટલે ધીમે ધીમે પકવો!!

૪. આવતીકાલના સ્વપ્નની વ્યૂહરચના: કોઈ અસામાન્ય નિર્ણયને સ્વીકૃત બનાવવા માટે તેને એવી રીતે રજૂ કરવામાં આવે કે ‘આ દુઃખદાયક છે પણ આપણા સુવર્ણ ભવિષ્ય માટે જરૂરી છે.’ સામાન્ય લોકો એવી આશા સાથે જીવતા હોય છે કે ‘આવતી કાલે બધું સારું થઈ જશે’. આ વ્યૂહરચનાનો હેતુ લોકોને જે દુઃખદાયક છે એની ટેવ પાડવાનો હોય છે.

૫. લોકોને ‘બાળક-બુદ્ધિ’ સમજાવે એમની સાથે વાત કરવાની વ્યૂહરચના: મોટાભાગની જાહેરાતોમાં, ભાષણોમાં, દલીલોમાં બાલિશ ભાવનાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જ્યારે દર્શકને વધુ છેતરવા હોય ત્યારે બાલિશ સ્વરનો ઉપયોગ વધુ કરવો એ સિદ્ધાંત છે. આનાથી લોકો પ્રતિક્રિયા પણ ૧૨ વર્ષના બાળક જેવી જ આપે છે જેમાં વિવેક અને વિવેચનાત્મક બુદ્ધિનો અભાવ હોય છે. મીડિયા અને રાજકારણીઓ આ વ્યૂહરચનાનો એકસમાન ઉપયોગ કરે છે અને લોકોની તર્કશક્તિને વધુ પંગુ બનાવે છે.

૬. લાગણીનો કીમિયો: જો તમે તમારી વાત સમજવામાં લાગણીઓનો મહત્તમ સહારો લો, તો તે લોકોની

વિશ્લેષણ અને અંતે તેની નિર્ણાયક સમજણ પર પ્રહાર કરવાની ઉત્તમ તકનીક છે. આ યુક્તિમાં લોકોના અજાગૃત મનમાં રહેલા આદિમ ભાવો જેવા કે ડર, હિંસા, કામુકતા, ઈર્ષ્યા, મહત્વાકાંક્ષા વગેરેને છંછેડવામાં આવે છે. દર્શકો તેમની સામે રહેલા સંદેશાની મોટી-મોટી વાતો સાથે લાગણી દ્વારા સહમત થાય છે પણ એની ડીટેલમાં ઊતરતા નથી કેમ કે એના માટે બુદ્ધિ કસવી પડે! લોકોની તર્કશક્તિને પંગુ બનાવવાનો આ બીજો કીમિયો છે.

૭. લોકોને અભણ/અજાણ/અજ્ઞાની રાખવા: લોકોને નિયંત્રણમાં રાખવા માટે વપરાયેલી ટેકનોલોજી અને પદ્ધતિઓને તેમનાથી અજાણ રાખવી. “સમાજના નીચલા વર્ગને જે શિક્ષણ આપવામાં આવે એની ગુણવત્તા હેતુપૂર્વક નિમ્ન રાખવી જેથી એ લોકોમાં ક્યારેય એવી સમજણ જ પેદા ન થાય કે એ લોકોની સ્થિતિ જેવી છે એવી કેમ છે!” જો એ સારું શિક્ષણ મેળવશે તો એ પ્રશ્ન પૂછશે અને જો એ પ્રશ્ન પૂછશે તો એને ખબર પડી જશે કે આ આખો ખેલ કેમ ચાલે છે. કદાચ આજ કારણે સરકારી અને ખાનગી શાળાઓના શિક્ષણની ગુણવત્તા પર એક ભ્રામક ખ્યાલ ઊભો કરવામાં આવ્યો છે. લોકોને અજ્ઞાની રાખવા એટલે એમને એવાં સાધનોથી વંચિત રાખવા જેનાથી એ લોકોને પોતાની પરિસ્થિતિનું વિશ્લેષણ કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય. આનો બીજો હેતુ બુદ્ધિશાળી લોકોની અવગણના કરવાનો પણ છે.

૮. સામાન્યતા સાથે સંતોષ માનવા લોકોને ઉત્તેજિત કરવા: લોકોને વિવિધ રીતે એવો અનુભવ કરાવવામાં આવે કે એમની પાસે જે છે એ શ્રેષ્ઠ છે. અને મૂર્ખ, અશ્લીલ અને અજ્ઞાની હોવું એ જ ફેશન છે. કદાચ આવી જ રીતે નવી ફેશન કોઈપણ જરૂરિયાત વગર અસ્તિત્વમાં આવતી હશે! મલ્ટીનેશનલ કંપનીઓ સૌ માટે એક સરખા સ્વાદ અને પસંદગી લાવવામાં નિષ્ફળ રહી છે એવું તો ન કહી શકાય. મીડિયા જે ફેશન કે ટ્રેન્ડને પ્રોત્સાહન આપે છે એ સામાન્ય લોકોના જીવનથી અનેક પ્રકાશવર્ષ દૂર હોય છે પણ લોકોના મનમાં ‘એવી’ જીવનશૈલી જ શ્રેષ્ઠ છે એવું બેસાડી તો દે જ

છે, નહીં!?

૯. પોતાની જાતને કોસતા રહો, બાકી સબ ફર્સ્ટ-ક્લાસ હૈં! મીડિયા દ્વારા એક એવી વ્યૂહરચના વાપરવામાં આવે છે, જેમાં લોકોના મનમાં એવું ઠસાવવામાં આવે છે કે આજે એમની જે કફોડી સ્થિતિ છે તેના માટે માત્ર તેઓ પોતે અને તેમની નબળી બુદ્ધિ, અકુશળતા અથવા ઓછા પ્રયત્નો જ જવાબદાર છે. આનાથી લોકો અર્થતંત્ર કે સરકારની નીતિઓનું પૃથક્કરણ કે તેની સામે બળવો કરવાને બદલે, પોતાને જ દોષી ઠેરવે છે. લોકોને લાગે કે અમારી આસપાસ તો બધું જ પરફેક્ટ છે, માત્ર મારાં જ પ્રયત્નો ઓછા પડે છે! પરિણામે હતાશાજનક સ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે; આવી પરિસ્થિતિ કોઈપણ ક્રિયાનો અવરોધ છે — લોકો નિષ્ક્રિય બની જાય છે અને એક પ્રકારના માનસિક તાણા-વાણામાં ફસાઈ જાય છે. અને ક્રિયા વિના તો ક્રાંતિ થતી નથી!

૧૦. વ્યક્તિઓ પોતાને જાણે એના કરતાં એમને વધુ જાણવા: છેલ્લાં ૫૦ વર્ષમાં વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીએ જે પ્રગતિ કરી છે તેનાથી (સાયકોલોજી, ન્યુરોલોજી અને બાયોલોજી) લોકોના મન, મગજ, લાગણીઓ અને વર્તનો સમજવામાં મોટી મદદ મળી છે. પણ આ જ્ઞાન માત્ર કેટલાંક લોકો પાસે જ સીમિત રહ્યું છે એટલે એ લોકો, બહુમતી લોકોની નિર્ણયશક્તિ અને ખરીદશક્તિ નિયંત્રિત કરે છે. લોકોના સંબંધો કેવા હોય, એ લોકોએ શું પહેરવું જોઈએ અને શું ખાવું જોઈએ એ બધું જ ‘વિજ્ઞાન’ની મદદથી કોર્પોરેટ જગત જાણી લે છે અને પોતાના ફાયદા માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે. લોકોને પોતાના વિષે જે ખબર નથી તે જાણીને મીડિયા તેનો ઉપયોગ કરે છે અને લોકો નિયંત્રિત થતાં રહે છે.

આ બધી વ્યૂહરચનાઓ અને પ્રયુક્તિઓનો ઉપયોગ મીડિયા દ્વારા દુનિયાના શક્તિશાળી લોકોને ગમે તેવું વિશ્વ બનાવવા માટે કરવામાં આવે છે. જે જાગૃત છે એ આની લડી શકે.

માટે જાગતે.....રહો.....!!!

(Source: parisis.files.wordpress.com)

જીત પીરસતું ભાણું: નોવાક જોકોવિચની આત્મકથા
છાયા ઉપાધ્યાય

કોઈ ખેલાડીની આત્મકથામાં સંબંધિત રમતની ટેકનિકની સાથે સાથે ખેલાડીના સંઘર્ષ, જીવનના ચઢાવ ઉતાર અને અનુભવે શીખવાડેલા ડહાપણની વાત હોય તે સ્વાભાવિક છે. પણ, તે ડહાપણનો મોટો ભાગ, લગભગ ૮૦%, ખોરાક વિશે હોય તે જરાક નવાઈ પમાડે.

નોવાક જોકોવિચ કોર્ટ પર ખજૂર ખાતો હોય તે દૃશ્યની દુનિયાભરના લોકોને શરૂઆતમાં નવાઈ લાગેલી. સામાન્ય રીતે ખેલાડીઓ ઈલેક્ટ્રોડ્સ વાળું ડ્રિંક કે પાવર બાર લેતા હોય. ખજૂર નોવાકનું પાવર બાર છે.

'સર્વ ટુ વીન' - નોવાક જોકોવિચની આત્મકથા- ટેનિસના 'સર્વ' કરતાં વધારે ભાષામાં થતા 'સર્વ'ની વાત છે. રૅસિપી બુક લાગી શકે એટલી હદે. અને નોવાકે રૅસિપીઝ લખી પણ છે.

ફેડરર, નદાલ અને જોકોવિચ ટ્રાયો પંદર વર્ષ કરતાં વધારે સમયથી ટેનિસ વર્લ્ડ પર રાજ કરે છે. તેમણે તે રમતને ફિટનેસ, ટેકનિક અને માનસિકતાના એટલા ઉચ્ચ સ્તરે પહોંચાડી છે કે જે-તે ગેઈમના પ્રિલિમીનરી રાઉન્ડ્સ જૂના સમયની ફાઈનલ કરતાં વધારે રસાકસીવાળા બની ગયા છે. હજી પણ યુવાન ખેલાડીઓ આ ત્રણ સામે હાંફે છે.

જોકોવિચની શરૂઆત મોટી સફળતા પછી અચાનક કોલેપ્સ થઈ જવું એમ થઈ હતી. તેણે લખ્યું છે : મેં ટ્રેનિંગ વધારી, કોચ બદલ્યા... પણ હું કોર્ટમાં અચાનક કેમ લથડી પડું છું તે ના તો સમજાતું હતું, ના તેનું કારણ-ઉકેલની ખબર પડતી હતી. કમેન્ટેટર્સ અને સ્પોર્ટ્સ પત્રકારો ઉપરાંત ફેડરર સુદ્ધાં જોકોવિચની 'બીમારી'ની મજાક ઉડાવતા.

સર્બિયા-હર્ઝગોવિના એક તબક્કે એવું નામ હતું કે ત્યાં રોજ અમુક જણ મર્યા તે સમાચાર ગુજરાતી અખબારોમાં સુદ્ધાં હવામાન સમાચાર જેટલા કાયમી હતા. તેવા સમયે

ઉછરેલા, મધ્યમવર્ગીય પરિવારના નોવાકે ટેનિસમાં આગળ વધવા ઘણી મહેનત કરી હતી. તે મહેનતનાં ફળ પણ આવવાં શરૂ થયેલાં પણ તેવામાં અચાનક નોવાક 'કોલેપ્સ' થઈ જતો, તેને શ્વાસોચ્છવાસમાં તકલીફ થતી, ઊલટીઓ શરૂ થઈ જતી અને તેના પગે કાટલાં બાંધ્યાં હોય તેવું તે અનુભવતો.

૨૦૧૦, ઓસ્ટ્રેલિયન ઓપનની એક મેચ દરમિયાન તે ચાલુ મેચે કોલેપ્સ થયો, ખડી પડ્યો. જેમને ટેનિસમાં જરાય રસ નહોતો તેવા એક સર્બિયન ડોક્ટર-ઈંગોર સેટોવીચ, પત્નીના આગ્રહથી તે મેચનું પ્રસારણ જોઈ રહેલા. તેમને સમજાઈ ગયું કે નોવાકને શું નડી રહ્યું છે.

તે ડોક્ટરે નોવાકનો સંપર્ક કર્યો. શરૂઆત તેમણે એક જુગાડુ ટેસ્ટથી કરી જેને Kinesiology arm test કહે છે. પેટ પર બ્રેડ મૂકી, તેના પર ડાબો હાથ મૂકી જમણો હાથ ખભાને સમાંતર લાંબો કરવો. ડોક્ટર જમણા હાથ પર દબાણ આપી ચકાસે કે જમણો હાથ કેટલું સહન કરી શકે છે. પછી, આ ક્રિયા બ્રેડ વગર કરી જોવાની. આવા જુગાડુ અખતરા વખતે જ નોવાકે અનુભવ્યું કે બ્રેડ ના હોય ત્યારે તેના હાથની તાકાત વધારે હોય છે. આવો જ ટેસ્ટ ફલેક્સિબીલીટી બાબતે ડોક્ટરે કર્યો. તે પછી ડોક્ટરે તેને બે અઠવાડિયા સુધી ગ્લુટેન ના હોય તેવો જ ખોરાક લેવો એમ કહ્યું.

નોવાક લખે છે : પહેલું અઠવાડિયું અઘરું પડ્યું. પણ, બીજા અઠવાડિયાથી મારું સ્વાદનું કેવિંગ-તલબ ઘટતી ચાલી. હું વધુ હળવાશ, તાજગી અનુભવતો હતો. મારું વજન ઓછું થવા માંડ્યું અને શરીર જુદી જ તાકાત અનુભવતું હતું. એટલે મને લાગ્યું કે ડોક્ટરની વાતમાં દમ તો છે. પછી તો તેણે બીજા ટેસ્ટ કરાવ્યા, અને તે પ્રમાણે પોતાના ભાષામાંની ચીજો બદલી. પરિણામ દેખાવા માંડ્યું.

એ.ટી.પી. રેક્રિંગમાં નોવાક નંબર વન બન્યો.

પણ, એક યુદ્ધગ્રસ્ત, અલ્પવિકસિત અને કોમ્યુનિસ્ટ બેકગ્રાઉન્ડવાળા દેશના ખેલાડી પ્રત્યે ટેનિસ વર્લ્ડ એટલું મોકળું ન હતું(આજે પણ નથી). તેમાં વળી કોર્ટ પર અચાનક કથળી જવાનો તેનો ભૂતકાળ તેને શંકાસ્પદ બનાવતો હતો. ટેનિસ દુનિયાના લોકો કહેતાં કે ‘નંબર વન તો આંકડાકીય સ્તર છે, બાકી નોવાક, ઠીક મારા ભાઈ!’

લંડનમાં રમાતી વિમ્બલડન સ્પર્ધા શિરમોર છે ટેનિસમાં. ૨૦૧૧ની ફાઈનલમાં નોવાક સામે હતો પાવરફૂલ નદાલ. અગાઉ નોવાક તેને હરાવી ચૂક્યો હોવા છતાં તે મેચનો ફેવરીટ નદાલ જ હતો. નંબર વન હોવા છતાં નોવાકને કોઈ ગણકારતું નહોતું. નોવાકે તે મેચની વાત વિસ્તારથી લખી છે. ચાર સેટ લાંબી ચાલેલી તે મેચ માનસિક કસોટી તો ખરી જ, પાવરહાઉસ જેવા નદાલ સામે શારીરિક કસોટી પણ હતી. નોવાકે પહેલું વિમ્બલડન અંકે કર્યું.

વૈશ્વિક મહામારીને કારણે સ્વાસ્થ્ય જ સંપત્તિ છે એમ વધુ એકવાર સાબિત થઈ રહ્યું છે, ત્યારે ‘સર્વ ટુ વીન’ - નોવાક જોકોવિચની આત્મકથા- ટેનિસના ‘સર્વ’ કરતાં વધારે ભાષામાં થતા ‘સર્વ’ની વાત કરે છે...

ટેનિસ કોર્ટના એક છેડેથી બીજે છેડે દોડવાની ક્ષમતા, ગ્રાઉન્ડ ક્વર રેટ અને શરીરને એક તરફ લંબાવીને રિટર્ન કરવાની ક્ષમતામાં નોવાક બેજોડ મનાય છે. કોઈ જિમ્નેસ્ટ જેટલી, પગમાં બુટ નહીં પણ સ્કેટર્સ પહેર્યા હોય એમ સરકી શકવાની ફ્લેક્સિબીલીટી-લવચીકતા ટેનિસના બહુ ઓછા ખેલાડીઓમાં જોવા મળે છે, જેની શરૂઆત નોવાકથી થઈ.

અને નોવાકમાં તે લવચીકતા આવી ખોરાક બદલવાથી.

નોવાકના માતા-પિતા પિત્લા પાર્લર ચલાવતાં. રોજના ભોજનમાં પિત્લા, પાસ્તા ઉપરાંત સામાન્ય સર્બની જેમ બ્રેડ(આપણે ત્યાં ઘઉંની રોટલી, ભાખરીની જેમ), રેડ મિટ

વગેરે તેનો ખોરાક હતો. ડોક્ટરે કહ્યું, ‘તે બધું બંધ.’

નોવાક લખે છે, ‘ખૂબ અઘરું લાગતું હતું. જન્મથી માંડીને જે ખાતા આવ્યા હોઈએ તે સિવાય બીજું કંઈ ખાઈ શકાય છે તેમ પણ ખબર નહોતી. કોમ્યુનિસ્ટ વાતાવરણ માણસને એક જ રીતે વિચારતાં શીખવે છે. ખોરાકનીય બીજી રીતો હોઈ શકે છે તે વિચાર જ નહોતો.’

પણ, ટેનિસ રમવા નોવાકે દુનિયાભરમાં જવાનું થતું અને તેનું મગજ ખુલ્લું હતું. તેણે શીખવા માંડ્યું, જુદી વાતો, જુદી રીતો, જુદી ભાષાઓ, જુદાં ખાનપાન. નોવાક કહે છે, ‘જરૂર પડ્યે હું જાતે રાંધી લઉં છું.’

ફૂડ ઈન્ડસ્ટ્રી અને દવા બનાવતી કંપનીઓની મિલીભગતે આપણને કઈ રીતે જંક ફૂડના, પ્રોસેસ ફૂડ, ખાંડના વિષયકમાં ભરાવી દીધા છે અને તે બધું આપણને કઈ રીતે નુકસાન કરે છે તેની વાત આ ખેલાડીએ નિરાંતે લખી છે, કારણ કે તેને મન તે વાતો મહત્વની છે. નોવાક ખાંડ તરીકે મધ, ખજૂર અને ખાંડવાળા ફળ લે છે(કોઈ ફળ ખાઓ તો તેનું ગ્લુકોઝ/ખાંડ શરીરને એકંદરે નુકસાન નથી કરતાં. તે જ ફળ ઘરે જયુસમાં ફેરવી, જયુસ કાઢી તરત પીઓ તો ફળમાંની ખાંડ જે પરિવર્તન પામે છે, તે શરીરને નુકસાન કરે છે એમ ન્યુટ્રિશિયન્સ કહે છે.)

‘ટેનિસ ખેલાડી ચિક્કાર નાણાં કમાય. તે ઈચ્છે તે ચીજ ખરીદી શકે. એટલે તે ખોરાક બાબતે ચીકાશ કરે તે પોસાય.’ એમ સામાન્ય લોકો કહેશે એમ જાણતા નોવાકનો સૂર છે, ‘જંક ફૂડ ન ખાવા માટે કંઈ નાણાં કમાવાની જરૂર નથી. ખોરાકની રોજિંદી ટેવો સુધારો, મોબાઈલ કે ટીવીના સંગાથ વગર ચાવી ચાવીને ખાઓ, એટલું તો કોઈપણ વ્યક્તિ કરી જ શકે.’

સર્બ, અંગ્રેજી ઉપરાંત રશિયન, જર્મન, ફ્રેન્ચ બોલતા નોવાકે દુનિયાભરમાંથી શોધી શોધીને ખોરાકની સારી ટેવો પોતાના રુટિનમાં વણી લીધી છે. તે પ્લાન્ટ બેઝ્ડ-ખેતી જન્ય ખોરાક પસંદ કરે છે. તેને ગ્લુટેન અને થોડીઘણી ટામેટાંની એલર્જી છે. એટલે ઘઉં સહિત ગ્લુટેન હોય તેવું કશું તે લેતો નથી અને સૂર્યતાપમાં સૂકવેલાં ટામેટાં, જરૂર

પૂરતો સૂકો મેવો લે છે. તે વ્હાઈટ માંસ, માછલી પણ લે છે. ડેરી પ્રોડક્ટને બદલે બદામ, શિંગદાણાનું દૂધ લે છે, આલ્કોહોલ જવલ્લે જ લે છે.

રોગના નિદાન-ઇલાજની પદ્ધતિઓ વિશે તે લખે છે: માથું દુઃખે તો ગોળી ગળી પીડા દબાવી દેવાની રીત મને મંજૂર નથી. પૂર્વના દેશોની પરંપરાગત ઇલાજ પદ્ધતિઓ રોગના કારણને દૂર કરવા ખોરાક, ટેવો, માનસિકતા પર કામ કરે છે, તે મને યોગ્ય લાગે છે. આટલા બધા સમય સુધી આટલા બધા લોકોએ અપનાવેલી પદ્ધતિમાં કંઈક તો દમ હશે ને! હા, મારા ઘૂંટણમાં ફેકચર થાય તો હું તરત વેસ્ટર્ન પદ્ધતિ પાસે જાઉં.

ઘઉં માટે કહેવાય છે કે માણસે ઘઉં પાળ્યા પછી ઘઉંએ માણસ પાળ્યો. વૈશ્વિક કક્ષાએ અનાજ, કઠોળનું વૈવિધ્ય ઘઉંકેન્દ્રી થતા જવાનું એક કારણ ફાસ્ટફૂડ ઈન્ડસ્ટ્રી છે. ગ્લુટેનની એલર્જી ના હોય તો પણ તે શારીરિક, માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે સારું નથી જ.

મુલાકાતોમાં નોવાક કહેતો હોય છે કે રમત માટેના પ્રેમ અને પોતાના સ્થાન માટેની ઈચ્છામાંથી મહેનત કરવાની ધગશ અને જીતનું ઝનૂન આવે છે. સાતેક વર્ષની ઉંમરથી શરૂ કરી પચ્ચીસ-સત્તાવીસ વર્ષથી રોજના આઠથી દસ કલાક શરીર-મનને તાલીમમાં નાખવું, દુનિયાના દિગ્ગજો સામે ભિડાવું અને હારને પાછળ મૂકી વળી મહેનત અને પરફોર્મન્સ માટે તૈયાર થવું કાંઈ ખાવાના ખેલ નથી. ખેલાડી તરીકે 'શરીરમાદમ્ ખલુ ધર્મ સાધનમ્' શબ્દશ: હોય ત્યારે વ્યક્તિ તે માટે સજાગ થાય તે સ્વાભાવિક લાગે. પણ શું, સામાન્ય માણસ માટે, સામાન્ય જીવન માટે પણ તે સંસ્કૃત સુક્તિ લાગુ પડે તેવી નથી? કોરોનાની હડફેટે ચઢનારાઓમાં જેમનાં શરીર નબળા હતાં, ચરબી કે નાની મોટી બીમારીને કારણે, તેમને તકલીફ પડી, તેઓએ જીવ ખોયા છે તેમ આપણે સૌએ જોયું છે. શરીર-મનનું સ્વાસ્થ્ય પ્રત્યેક વ્યક્તિને અસર કરે છે.

'સર્વ ટુ વીન'માં ખોરાક સિવાય જે વાતો છે તે છે કસરત, ઊંઘ, માનસિકતા અને સંબંધોનાં મહત્વની. ટેનિસ

અગિયાર મહિના રમાતી, ભયંકર તાકાત ખાઈ જતી રમત છે. એટલે ખેલાડી તરીકે તેણે આઠથી દસ કલાક વર્ક આઉટ કરવું પડે. પણ, શરીર એકલું પૂરતું નથી. કોર્ટ પર યોગ્ય શોટ રમવા ત્વરિત નિર્ણય લેવા પડે; દડો ક્યાં પહોંચાડવો, કેમ ઝીલવો તે નક્કી કરવા દિમાગ સજ્જ રાખવું પડે; શરીર-મન થકવી નાખનારી રમત પછી, પોઈન્ટ કે મેચ ગુમાવ્યા પછી પોતાને આગામી સર્વ કે મેચ માટે સજ્જ રાખવો પડે.

નોવાક જોકોવિચ કોર્ટ પર ખજૂર ખાતો હોય તે દૃશ્યની દુનિયાભરના લોકોને શરૂઆતમાં નવાઈ લાગેલી. સામાન્ય રીતે ખેલાડીઓ ઈલેક્ટ્રોડ્સવાળું ડ્રિંક કે પાવર બાર લેતા હોય. ખજૂર નોવાકનું પાવર બાર છે...

નોવાકે ધ્યાનની જે પદ્ધતિની વાત કરી છે તે વિપશ્યનાને મળતી આવે છે. ઉપરાંત, યોગ, પ્રાણાયામ, તાઈ ચી વગેરે પણ તેણે મનને દુરસ્ત રાખવા અપનાવેલાં છે. નોવાકના એવા ફોટા વાઈરલ થાય છે જેમાં તે કોર્ટ પર ખુરશીમાં બંધ આંખે બેઠો હોય અને નીચે કેપ્શન લખેલું હોય, 'ચેમ્પિયન એટ વર્ક.' જો કે નોવાક, 'કાંઈ ન કરવું' તે સ્થિતિને પણ ખૂબ મહત્વની માને છે. તેની વાત 'મા ફલેષુ કદાચન' પ્રકારની છે; ખંતથી મહેનત કરીને નંબર વન બનનાર આવું દોહરાવે ત્યારે આપણે પણ અર્જુનના ધ્યાનથી સાંભળવું જોઈએ. નોવાક કહે છે, 'આપણે નિરાંત ભૂલી ગયા છીએ. મને જ્યારે સમય મળે, હું કાંઈ પણ કર્યા વગર-ધ્યાન પણ નહીં-બેસી રહેવું પસંદ કરું છું.'

તેણે પર્સનલ મસાજર રાખ્યો છે. આપણા જેવા લોકોને તે મહિને એકાદ માલિશનું સૂચન કરે છે. એ પણ શક્ય ના હોય તો એવી સાદડી મળે છે જેના પર આળોટી શકાય, એવાં સાધન જે શરીર પર ફેરવી શકાય તેનો લાભ લેવાનું તે સૂચવે છે. નોવાકનું માનવું છે કે માલિશ કરવાથી શરીરનાં ઝેરી તત્ત્વો દૂર થાય છે. પશ્ચિમી વૈદક અથવા ડિડકશન પદ્ધતિ જેને માનસિક ધારણા ખતવે તેવા કેટલાક વિકલ્પ આ પુસ્તકમાં અવારનવાર જોવા મળે છે. પણ, મન જ્યારે

ગ્રાન્ડ સ્લેમ્સ જિતાડી આપતું હોય, નિર્ણય છેવટે વિકલ્પોની પસંદગી હોય, ત્યારે મન જે રસ્તા પસંદ કરે તેને તવજ્જો આપવી રહી.

રમવા માટે દુનિયાભરમાં ફરતા રહેવું પડતું હોવાથી સતત ટાઈમ ઝોન અને વાતાવરણ બદલાતાં હોય તેવા શેડ્યુલમાં પંદરેક વર્ષથી અનુકૂલન કરતો નોવાક કહે છે, ‘સ્વપ્ન વગરની ગાઢ નિદ્રા વખતે કાયાકલ્પ કરનારાં રસાયણ ઝમતાં હોય છે, સ્વપ્ન મનને મજબૂરીઓ પારના પ્રદેશમાં લઈ જઈ હળવું કરી આપે છે. ફ્લાઈટમાં ઊંઘી લેવું. સળંગ ઊંઘની સાયકલ્સ અને તેનાથી શરીર-મનને થતાં લાભ કેરિયર કે મોબાઈલ, મીડિયાના વ્યસનોમાં ગુમાવવા જેવા નથી.’

નોવાકની ટીમ-કોચ, ફીઝિયો, ટ્રેનર વગેરે(મોટાભાગના) સર્જ છે અને નોવાક કહે છે, ‘ફેમિલી છે.’ સંબંધો વિશે તે લખે છે, ‘કાલે મારું રમવું બંધ થશે અને આ ગ્લેમર જતું રહેશે. ત્યારે પણ મારી પાસે કુટુંબ, મિત્રો હશે. મારે તે પૂરતું છે.’

લાલ માટી-ક્લે પર રમાતી ફેન્ચ ઓપન, કે જે ૧૩ વખત જીતનાર રફાયેલ નાડાલ ‘કિંગ ઓફ ક્લે’ કહેવાય છે, જોકોવિચ તેને તેના મેદાનમાં હરાવી શકે છે. ૨૦૨૧માં નવમી વખત ઓસ્ટ્રેલિયન ઓપન જીતી આ વર્ષની શરૂઆત કરનાર નોવાક ૧૩ જૂને ફેન્ચ ઓપન, ૧૧ જુલાઈએ વિમ્બલ્ડન અંકે કર્યા પછી ૨૦ ગ્રાન્ડસ્લેમ જીતનારા રોજર અને રાફાની બરોબરી કરી ચૂક્યો છે. હવે તે ઓલમ્પિક ગોલ્ડ અને વર્ષાન્તે યુ.એસ. ઓપન તરફ નજર માંડી બેઠો છે. હાલ રમતમાં સક્રિય હોય(ઓપન એરા) અને ચારેય ગ્રાન્ડસ્લેમ બે વાર જીતી હોય, તથા સળંગ ત્રણ ગ્રાન્ડસ્લેમ જીતી હોય તેવો એકમાત્ર ખેલાડી નોવાક છે. એક જ વર્ષમાં ચારેય ગ્રાન્ડસ્લેમ તથા ઓલમ્પિક જીતી ગોલ્ડન સ્લેમ જીતવા માટે તે બીજી વારનો પ્રબળ દાવેદાર છે.

બ્રિટન પાસે એન્ડી મરે સિવાય કોઈ ખાસ ખેલાડી ટેનિસમાં નહોતો. બ્રિટિશ સરકારે નોવાકને સપરિવાર નાગરિકત્વ ઓફર કર્યું. આર્થિક ઉપરાંત સામાજિક દરજ્જો

પલટાવાની સંભાવના ધરાવતી તે દરખાસ્ત લલચામણી હતી. નંબર વન હોવા છતાં અવિકસિત દેશનો નાગરિક હોવાથી નોવાકે અવહેલના ભોગવવી પડી છે. મીડિયામાં અને દુનિયાના જનમાનસમાં જે મહત્વ ફેરર અને નદાલને મળે છે, જોકોવિચને નથી અપાતું, મળતું. મેચ જીત્યા પછીના ઈન્ટરવ્યૂમાં તેને પુછાય છે, ‘રોજર, નાદાલની જીતનો પીછો કરતો બદમાશ છો તું. તે વિશે તારું શું કહેવું છે?’ ૨૦૧૯ની વિમ્બલ્ડનમાં આખું સ્ટેડિયમ ‘રોજર રોજર’ એમ ગાજતું હતું. તેવામાં ફેરરને હરાવનાર જોકોવિચે કહ્યું હતું, ‘મારા માટે તો તે શબ્દો ‘નોવાક, નોવાક’ હતા.’

નોવાકના કારણે સર્બિયામાં આશા, હકારાત્મકતાની લહેર ઊઠી અને ટકી છે. દુનિયા હવે તે ટ્યુકડા દેશને આદરની નજરે જોતી થઈ છે. એક ખેલાડી તેના દેશ પર કેટલી સકારાત્મક અસર કરી શકે છે, નોવાક જોકોવિચ તેનો જીવતો જાગતો દાખલો છે. કહેવાય છે કે સર્બિયામાં નોવાક જો પ્રેસિડેન્સિયલશીપ માટે ચૂંટણીમાં ઊભો રહે તો તે બિનહરીફ વિજેતા થાય.

૨૦૧૩માં પ્રસિદ્ધ થયેલી આ આત્મકથા તે વખતે ૨૬ વર્ષના નોવાકે પોતાના કુટુંબીઓ, મિત્રો ઉપરાંત સર્બિયાને અર્પણ કરી છે.

‘એક લાવો ને એના પર એક મફત મેળવો’ એ માર્કેટિંગનું પ્રિય સૂત્ર છે. પણ એ વાસ્તવિક જિંદગીમાં પણ, અનેક રીતે સાચું હોઈ શકે. જેમ કે આપણે ગુસ્સો લાવીએ અને સાથે એસીડીટી મફત મળે. આપણે ઈર્ષા લાવીએ અને માથાનો દુઃખાવો મફત મળે. આપણે ધિક્કાર લાવીએ અને અલ્સર મફતમાં આવે. આપણે સ્ટ્રેસ લાવીએ અને બ્લડપ્રેશર મફતમાં મળે... એ જ રીતે, આપણે વિશ્વાસ લાવીએ અને એની સાથે મૈત્રી મળે. આપણે કસરત કરીએ અને તંદુરસ્તી મફત મળે. આપણે શાંતિ રાખીએ અને સભરતા મફત મળે. આપણે પ્રામાણિકતા લાવીએ અને સાથે ઊંઘ મળે. આપણે પ્રેમ રાખીએ અને સદ્ગુણોનો ભંડાર મફત મળે.

૦૩. કેળવણીના નવા આયામો

ચાલો, ચાણક્ય શાળાની રોમાંચક સફરે...

સંજય રાવળ

- ચાણક્ય શાળા એટલે એવી શાળા જેનો દરેક સભ્ય શાળાને પ્રેમ કરે છે.
- ચાણક્ય શાળા એટલે એવી શાળા જ્યાં દરેકને પોતાનો અભિપ્રાય આપવાની સ્વતંત્રતા છે.
- ચાણક્ય શાળા એટલે એવી શાળા જ્યાં વિદ્યાર્થીનો આત્મવિશ્વાસ અને આત્મગૌરવ સૌથી મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.
- ચાણક્ય શાળા એટલે એવી શાળા જ્યાં દરેક વ્યક્તિ પોતાની ક્ષમતાથી વધારે આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
- ચાણક્ય શાળા એટલે એવી શાળા જ્યાં શિક્ષણ જેટલું જ મહત્વ સંબંધોનું પણ છે.
- ચાણક્ય શાળા એટલે એવી શાળા જ્યાં બધાં 'હું' ઓગાળીને 'અમે' બની ગયા છે.
- ચાણક્ય શાળા એટલે એવી શાળા જ્યાં રોજ એવી ઘટનાઓ બને છે જે દિલને ઠારે છે.

ચાણક્ય શાળામાંથી મારી ચાણક્ય શાળા અને અમારી ચાણક્ય શાળા બનવાની શાનદાર યાત્રા...

ચાણક્યના સહયોગીઓ

(૧) ફીનાર ફાઉન્ડેશન (૨) રાઉન્ડ ટેબલ ઈન્ડિયા ૧૯૩ (૩) વી-હેલ્પ ફાઉન્ડેશન (૪) સંવેદના ટ્રસ્ટ (૫) ગુજરાતી કેળવણી પરિષદ (૬) ફેબર ઈન્ફિનીટ કન્સલ્ટિંગ પ્રા.લિ. (૭) જલય પંડ્યા (૮) ઓએનજીસી અમદાવાદ (૯) બાળ સુરક્ષા વિભાગ, અમદાવાદ (૧૦) દીપેન પટેલ અને ટીમ (૧૧) પરેશ ભટ્ટ

પ્રેરણા : આ કાર્યક્રમમાં અમે દર મહિને વિવિધ ક્ષેત્રોના કોઈ એક મહાનુભાવને આમંત્રણ આપીએ છીએ.

જે મહાનુભાવ આવવાના હોય તેમના કાર્યક્ષેત્ર વિશે, એમના જન્મ વિશે, એમના અભ્યાસ તેમ જ તેમણે કરેલા સંઘર્ષો વિશેની પ્રાથમિક માહિતી ભેગી કરી બાળકોની ટીમને આપીએ છીએ. બાળકો એમાંથી એવા પ્રશ્નો તૈયાર કરે છે કે જે પૂછી જવાબમાં શાળાનાં બાળકોને કંઈક શીખવાનું મળે. આવા પ્રશ્નો નક્કી થયા પછી એને શોર્ટલિસ્ટ કરી આઠદસ પ્રશ્નોની યાદી બને છે અને પછી એ બાળકોની ટીમ એક સરસ મજાની સ્ક્રિપ્ટ બનાવે છે. ત્યારબાદ નિશ્ચિત થયેલ દિવસે સભાની અંદર શાળાનાં તમામ બાળકો, શિક્ષકો બધાં બેઠાં હોય ત્યારે બે-ત્રણ વિદ્યાર્થીઓની ટીમ આવનાર મહેમાનનો સરસ ઈન્ટરવ્યૂ કરે. એમનાં જીવનસંઘર્ષ અને સફળતાઓ વિશે પ્રશ્નોત્તરી થાય. મહાનુભાવના જીવનમાંથી અસંખ્ય બાળકોને પ્રેરણા મળે પણ સાથે સાથે બાળકોની પણ જાહેરમાં બોલવાની, પ્રશ્નો પૂછવાની અને નવું નવું શીખવાની ક્ષમતામાં ખૂબ વધારો થાય છે. આ કાર્યક્રમમાં અમે અત્યાર સુધીમાં ઘણા બધા મહાનુભાવોના ઈન્ટરવ્યૂ કરી ચૂક્યા છીએ અને એને કારણે બાળકોની જાહેરમાં અભિવ્યક્તિ કરવાની ક્ષમતા એટલી વિકસી છે કે શાળામાં અસંખ્ય બાળકો એવાં છે કે જેમને ગમે ત્યારે પણ જાહેરમાં બોલવાનું થાય ત્યારે નિઃસંકોચ બોલી શકે છે. સાથે સાથે એવા કેટલાય મહાનુભાવોના ઈન્ટરવ્યૂ કર્યા છે કે જેમણે બહુ સામાન્ય પરિસ્થિતિમાંથી આગળ વધી અને ખૂબ સફળતા મેળવી હોય. જ્યારે આ વ્યક્તિઓને બાળકો મળે છે ત્યારે એમનામાં એક આત્મવિશ્વાસ ઊભો થાય છે કે જો આ માણસ સામાન્ય કક્ષાએથી અહીં સુધી પહોંચી શકે તો એ અમારા માટે પણ શક્ય છે.

મેક્સ અડા : મેક્સ અડા અમારી શાળાનો એક અલગ

જ પ્રકારનો પ્રોજેક્ટ છે. એમાં અમે એક વર્ગ બનાવ્યો છે કે જ્યાં તમામ પ્રકારની કાર્યી સામગ્રી એટલે કે મટીરિયલ હોય. જે બાળકો નવું કંઈક બનાવવા માટે વિચારતા હોય, જેમને આવા તુક્કાઓ સૂઝતા હોય અથવા ક્યાંયથી શીખીને આવતા હોય એમને કંઈ પણ બનાવવું હોય-એ મોટરવાળી ગાડી હોય કે કેન હોય કે પછી તેમણે જોયેલા કોઈપણ નાના મોટા પ્રયોગો હોય- એ પ્રકારના મોડેલ બનાવવા માટે આ જગ્યા અમે રિઝર્વ રાખી છે જે બાળકોને કંઈ પણ ક્રિએટીવ વિચાર આવે એ પોતાના વિચારોનો અમલ કરી શકે એ માટે આ જગ્યાએ આવે છે અને ત્યાં રહેલા મટીરિયલનો ઉપયોગ કરી આવા ઘણા બધા પ્રોજેક્ટ બાળકો કરતા હોય છે. મહત્વની વાત એ છે કે આ પ્રોજેક્ટમાં અમને જે કંઈ પણ મટીરિયલની જરૂર પડે છે એ માટે ફીનાર ફાઉન્ડેશન સતત અમને સહયોગ કરે છે અને અમારી તમામ જરૂરિયાતો પૂરી કરે છે. અમારી શાળા વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ છે તેની પાછળનું મહત્વનું કારણ કદાચ એ જ છે જે દરેક બાળકને પોતાની બુદ્ધિ અને ક્રિયાશીલતાનો ઉપયોગ કરવાની છૂટ મળે છે. સાધનો કે વસ્તુઓના અભાવથી એની ક્રિયાશીલતા નથી અટકી જતી.

પ્રયોગશાળા : અમારી શાળામાં ફીનાર ફાઉન્ડેશનની મદદથી એક સુંદર વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળાનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે. જેની અંદર તમામ પ્રકારનાં સાધનો વસાવ્યાં છે. પાઠ્યપુસ્તકમાં આવતા તમામ પ્રયોગો અને એ સિવાયના પણ જે પણ પ્રયોગો બાળકોએ કરવા હોય તે પ્રયોગશાળામાં જઈને કરી શકે છે. શાળાની અંદર અમે એક લેબ રજિસ્ટર રાખીએ છીએ. જે વર્ગનાં જેટલાં પણ બાળકો પ્રયોગ કરવા માટે જાય તેઓ રજિસ્ટરની અંદર પોતાની એન્ટ્રી કરે છે અને ક્યાં સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો? કેટલું મટીરિયલ વપરાયું? વગેરે વિગતો નોંધી અને પાછળ એમનો ટીમ લીડર સહી કરે છે. દર વર્ષે આવા લગભગ ૨૦૦થી વધુ પ્રયોગો બાળકો પ્રયોગશાળામાં કરે છે. પ્રાથમિક શાળાનાં બાળકો વર્ષમાં ૨૦૦ પ્રયોગ શાળામાં કરતાં હોય તો આ એક અદ્ભૂત

ઓગસ્ટ: ૨૦૨૧

ઉપલબ્ધિ ગણી શકાય.

અનુભવથી શીખીએ : અમારી શાળામાં અમે સાથે મળીને નિર્ણય કર્યો છે કે પાઠ્યપુસ્તકમાં આવતા બધા જ પાઠ બાળકોને વર્ગખંડમાં ભણાવી ન દેવા. ઓછામાં ઓછા ૧૦ ટકા એવા એકમો પસંદ કરવા કે જે બાળકો સ્વઅધ્યયનથી શીખે. શીખવા માટે બાળકોને વિવિધ સંદર્ભથી વાકેફ કરવાં. એ પાઠ વિશે વધારે જાણવું હોય, વધારે સમજવું હોય તો બાળકોએ શું વાંચવું જોઈશે, શું જોવું પડશે, ક્યાં જવું પડશે કે મુલાકાત કરવી પડશે એના વિશેનું માર્ગદર્શન વિવિધ જૂથ બનાવીને આપી દેવામાં આવે છે. ત્યારબાદ એકમને લગતી માહિતી અથવા એના માટે જરૂરી જે કંઈ પણ સંદર્ભ એમને મળ્યા છે એ મુજબ બાળકો પોતાની રીતે સ્વઅધ્યયન કરે છે અને દરેક જૂથ પોતાની રજૂઆત વર્ગમાં કરે છે. ને આમ એકમ પૂરો થઈ જાય છે. આવો જ એક એકમ ધોરણ ૮માં ન્યાયતંત્ર વિશે આવે છે. ત્યારે અમારા સામાજિક વિજ્ઞાનના શિક્ષિકા બહેને રજૂઆત કરી કે ન્યાયતંત્ર એકમ આપણે વર્ગમાં ભણાવવો નથી પણ એને બદલે જો હાઈકોર્ટની મુલાકાત રાખીએ તો બાળકો માટે કેવું રહેશે? અમે તરત જ એનું આયોજન કર્યું. અને ધોરણ આઠના ૮૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ હાઈકોર્ટની મુલાકાત લીધી. માત્ર મુલાકાત લીધી એમ નહીં પણ હાઈકોર્ટની કોર્ટ નંબર ૧માં ચીફ જસ્ટિસ સાહેબના હિયરિંગ વખતે એક કલાક હાજરી આપી અને ન્યાયતંત્રની વ્યવસ્થાને એમણે નજરોનજર જોઈ-અનુભવી અને પોતાના મનમાં ઉતારી. ત્યારબાદ હાઈકોર્ટના વિવિધ વિભાગની કાર્યપ્રણાલિ, વકીલો કેવી રીતે કામ કરે છે, હાઈકોર્ટનું પરિસર કેવું છે, ત્યાંથી માંડીને ન્યાયતંત્રની વ્યવસ્થા વિશે ખૂબ ઊંડાણપૂર્વક માહિતી મેળવી. તો સ્વાભાવિક છે કે આ જ વસ્તુ અમે વર્ગખંડની ચાર દીવાલોની વચ્ચે ક્યારેય ન શીખવી શક્યા હોત. એ જ વાત બાળકો ખૂબ જ સારી રીતે પોતાના અનુભવથી શીખી ગયા. આવી અનેક પ્રકારની મુલાકાતો અને અનેક એકમોની અંદર વિવિધ સંદર્ભ દ્વારા

સ્વઅધ્યયનની એક પ્રણાલિ ઊભી કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ.

સફાઈ અમે જ કરીશું : અમારે ત્યાં કોઈ સફાઈ કામદાર નથી. શાળાના વર્ગખંડોની સફાઈ, શાળાના પરિસરની સફાઈ વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો ભેગા મળીને જાતે જ કરે છે. માત્ર ટોયલેટ સાફ કરવા માટે જ જયેશ નામનો એક કર્મચારી આવે છે. તેને પગાર ચૂકવીએ છીએ. એક દિવસ એક બહેને આવી અને મને અચાનક એમ કહ્યું કે તમારાં શિક્ષિકા બહેને મારી દીકરીને પોતાના વર્ગની જગ્યા સાફ કરવાનું કહ્યું. તો મારી દીકરી અહીં ભણવા આવે છે કે સફાઈ કરવા? ત્યારે મેં ખૂબ જ નમ્રતાથી કહ્યું કે બેન, સફાઈ કરવી એ શું શિક્ષણનો ભાગ નથી? તો એમણે તરત જ એવું સંભળાવ્યું કે મારી દીકરી સફાઈ નહીં કરે. ત્યારે મેં એમની વાતને તરત સ્વીકારી લીધી કે ઠીક છે બેન, તમારી દીકરી સફાઈ નહીં કરે. પરંતુ આ વાત જરાય યોગ્ય નથી. કારણ કે જો બધા એમ જ વિચારે તો સફાઈ કોણ કરે? અને બીજું કે શું સફાઈ કરવી એ નાનું કામ છે? જ્યારે આખો દેશ અત્યારે સ્વચ્છ ભારત અભિયાનમાં જોડાયો છે. પ્રધાનમંત્રી પણ દેશને સ્વચ્છ રાખવાની અપીલ કરી રહ્યા છે. એવા સમયે આપણે એવા કોઈ વાલીની વાતને કેમ સ્વીકારી શકીએ કે સફાઈ એ નાનું કામ છે. આનો ઉપાય શું થઈ શકે? એટલે એ દિવસે સાંજે મેં આ આયોજન કર્યું. અમારા શિક્ષકોને સૂચના આપી અને બીજા દિવસે પ્રથમ પાળી અને બીજી પાળીના બાળકોની પ્રાર્થનાસભા એકસાથે થાય એમ ગોઠવ્યું. સાથેસાથે અમે અમારા સફાઈ કર્મચારી જયેશને બોલાવ્યો અને પ્રાર્થનાસભામાં લગભગ ૧૦૦૦ જેટલાં બાળકો અને બસો-ત્રણસો વાલીઓની હાજરીમાં એનો સન્માન સમારંભ રાખ્યો. જયેશને સરસ મજાનું સન્માનપત્ર અને બુકે અર્પણ કર્યાં. બાળકોએ પણ ખૂબ તાળીઓથી જયેશને વધાવી લીધો. ત્યારબાદ બાળકોને પૂછ્યું કે બાળકો, જયેશભાઈ આપણી શાળામાં ન આવે તો શું થાય? તો બાળકો એકસૂરે જવાબ આપ્યો કે જયેશભાઈ

શાળામાં ના આવે તો આપણે આ શાળામાં રહી ન શકીએ એટલી ગંદકી થઈ જાય. બીજો પ્રશ્ન: એમ કહો કે બાળકો જયેશભાઈનું કામ નાનું છે કે મોટું? ત્યારે બધાં જ બાળકોએ કહ્યું કે સાહેબ જયેશભાઈનું કામ બહુ મોટું છે. આ ઘટના પૂરી થઈ. પરંતુ બીજા દિવસે પેલા બેન શાળામાં આવીને મને કહે કે સાહેબ તમે આવું કેમ કર્યું? ત્યારે મેં પૂછ્યું, કેમ મેં શું કર્યું? ત્યારે એમણે કહ્યું, કે તમે કાલે જે કર્યું તો મારી દીકરીએ ઘરે આવીને એમ કહ્યું કે હું તો રોજ સફાઈ કરીશ તારે નિશાળમાં આવવાનું નહીં. તો આ પ્રશ્ન પૂરો થઈ ગયો. આપણે એવા શૈક્ષણિક ઉપાયો કરી શકીએ કે જેનાથી આપણી શાળામાં ઉદભવતી આવી નાની-નાની સમસ્યાઓ હલ થઈ શકે

સતત પ્રોત્સાહન અને નવું શીખવાની ઈચ્છા બાળકોમાં આત્મવિશ્વાસ ઊભો કરે છે અને ગમે તેવા પડકારોને ઝીલવા માટે તે તૈયાર થઈ જાય છે.

વ્યક્તિની સૌથી મોટી શક્તિ: આત્મવિશ્વાસ : વર્ષ ૨૦૧૭માં અમારી શાળાને એક આમંત્રણ મળ્યું. હૈદરાબાદ ખાતે ઈનટેલ દ્વારા એક વર્કશોપ થવાનો હતો. જેમાં ભારતમાંથી ૨૫ જેટલી શાળાઓને આમંત્રણ મળ્યું. એમાંથી અમારી શાળા એક માત્ર સરકારી શાળા હતી. સ્પર્ધામાં બાળકોએ પોતાની આસપાસના વાતાવરણમાંથી કોઈ એક સમસ્યાની પસંદગી કરવાની હતી અને ટેકનોલોજીની મદદથી એ સમસ્યાનો ઉકેલ શોધવાનો પ્રયત્ન કરવાનો હતો. અમારાં બાળકોએ એમ્બ્યુલન્સને ટ્રાફિકમાંથી કેવી રીતે બચાવી શકાય? એ સમસ્યાની પસંદગી કરી. અને હૈદરાબાદ ખાતે આયોજિત વર્કશોપમાં આઈઆર સેન્સરની મદદથી એક મોડેલ તૈયાર કર્યું. એવી ટેકનોલોજી કે જેની મદદથી ટ્રાફિકમાંથી એમ્બ્યુલન્સને સરળતાથી બહાર કાઢી શકાય. આ મોડેલને સ્પર્ધામાં પ્રથમ ઈનામ મળ્યું. અને સરકારી શાળાનાં બાળકો જ્યારે ભારતની શ્રેષ્ઠ શાળાઓની વચ્ચે

આટલું સરસ પ્રદર્શન કરી અને પોતાનું ઈનામ લેવા માટે સ્ટેજ પર ગયાં ત્યારે એક શાળા તરીકે અમને ખૂબ ગર્વ થયો. વાત એ છે કે સામાન્ય વર્ગનાં બાળકોને પણ જો પ્રોત્સાહન મળે તો એમના આત્મવિશ્વાસમાં ગજબનો વધારો થાય છે અને આ પ્રોત્સાહન શાળામાં ચાલતી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દરમિયાન એમને લગભગ દરરોજ મળે છે. વર્કશોપમાં ભાગ લેવા ગયા ત્યારે પહેલાં દિવસે બાળકો ખૂબ જ ડરેલાં હતાં અને એમને એમ હતું કે આ લેવલની સ્પર્ધામાં આપણે કેવી રીતે પરફોર્મ કરી શકીશું? જ્યારે છેલ્લા દિવસે ત્યાંથી બહાર નીકળ્યાં ત્યારે તેઓ આત્મવિશ્વાસથી ભરપૂર હતાં. ટૂંકમાં એમ કહી શકાય કે સતત પ્રોત્સાહન અને નવું શીખવાની ઈચ્છા બાળકોમાં આત્મવિશ્વાસ ઊભો કરે છે અને ગમે તેવા પડકારોને ઝીલવા માટે તે તૈયાર થઈ જાય છે.

એસટીઈએમ (સાયન્સ, ટેકનોલોજી, એન્જિનિયરિંગ, મેથ્સ) : બીજી વાત કરું, અમારી સ્કૂલમાં ચાલતા કેયા ક્લાસ વિશે. આ એક વિશિષ્ટ વર્ગ છે. તેમાં મુખ્યત્વે સાયન્સ, ટેકનોલોજી, એન્જિનિયરિંગ અને મેથ્સ આ ચાર વિષયોનું ખૂબ જ પાયાથી જ્ઞાન બાળકોને આપવામાં આવે છે. આ વર્ગની અંદર અમે બાળકોને ટેકનોલોજી અને વિજ્ઞાનની સાથે સાથે ડિજિટલ મીડિયા, રોબોટિક્સ, ફોટોગ્રાફી, વીડિયો એડીટિંગ વગેરે પણ શીખવીએ છીએ. અઠવારિયામાં ધોરણ ૪થી માંડી અને ધોરણ ૮ સુધીના દરેક વર્ગને એક વખત ૯૦ મિનિટ માટે આ વર્ગમાં જવાનું હોય છે. જ્યાં તેમણે એક ચેલેન્જ પૂરી કરવાની હોય છે. કોઈપણ વિજ્ઞાનનો એક સિદ્ધાંત ૨૦ મિનિટ સુધી શિક્ષક દ્વારા સમજાવવામાં આવે છે. એના ઉપયોગો વિશે સમજાવવામાં આવે છે. ત્યારબાદ ૩૦ મિનિટ સુધી એ સિદ્ધાંતના ઉપયોગ આધારિત મોડેલ બાળકોની ટીમે પોતાની રીતે તૈયાર કરવાનું હોય છે. મોડેલ ગમે તે હોઈ શકે એના માટે કોઈ નિશ્ચિત ધારાધોરણ નથી. પરંતુ

શિક્ષકે સમજાવેલા સિદ્ધાંતના આધારે બાળક કોઈ પણ મોડેલ બનાવી શકે છે. ત્યારબાદ ૧૫ મિનિટ એ બાળકોની ટીમે પોતાના બનાવેલા મોડેલનું પ્રેઝન્ટેશન કરવાનું હોય છે. અને છેલ્લે આજના દિવસે જે પણ કંઈ કામ કર્યું એ પોતાની નોટબુકમાં નોંધવાનું હોય છે. આ વર્ગની કામગીરીને કારણે શાળામાં વિજ્ઞાન વિષયનું એક અદ્ભુત વાતાવરણ ઊભું થયું અને લગભગ તમામ પ્રકારની વિજ્ઞાનની સ્પર્ધાઓમાં ભાગ લેવા માટે બાળકો પ્રોત્સાહિત થયાં. સાથેસાથે શાળા પોતાની કક્ષાએ દર વર્ષે સુંદર મજાના સાયન્સ ડે સેલિબ્રેશનનું પણ આયોજન કરે છે. જેમાં ૨૭-૨૮ ફેબ્રુઆરી એમ બે દિવસ વિજ્ઞાન-ગણિત, ટેકનોલોજી અને એન્જિનિયરિંગને લગતાં વિવિધ પ્રદર્શનો અને સ્પર્ધાઓ યોજાય છે. જે છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી ખૂબ જ સફળતાપૂર્વક ચાલી રહી છે.

શાળાના નિર્ણયો બાળકોના હાથમાં: બાળ સંસદ :

પછી વાત છે અમારી શાળાની જનરલ સેક્રેટરી અંજલિની. અંજલિ અમારી ધોરણ આઠની વિદ્યાર્થીની હતી. અને ગયા વર્ષે દર વર્ષની જેમ શાળામાં યોજાતી જનરલ સેક્રેટરીની ચૂંટણીમાં સૌથી વધારે મત મેળવી એ જનરલ સેક્રેટરી તરીકે ચૂંટાઈ આવી. દરેક શાળામાં આવું થતું જ હશે. અમારી શાળામાં પણ થતું જ હતું. પરંતુ અંજલિએ કામ કરવાની એક એવી પદ્ધતિ વિકસાવી જેના કારણે શાળાની અંદર વિદ્યાર્થીઓને પણ અધિકારો હોય છે, શાળાના સંચાલનમાં વિદ્યાર્થીઓના અભિપ્રાયોનું પણ મૂલ્ય છે અને આવી અનેક નવી બાબતો આ દીકરીએ શાળામાં સ્થાપિત કરી. એણે જનરલ સેક્રેટરી તરીકે એટલું સુંદર કામ કર્યું કે એક સ્ટાન્ડર્ડ બની ગયું. દરેકે આ રીતે જ કામ કરવું. સાથે સાથે શાળાના વિદ્યાર્થીઓને સંગઠિત કરવામાં અને આયોજનબદ્ધ રીતે કામ કરવાની પ્રથા વિકસાવવામાં એણે મોટો ફાળો આપ્યો. વિદ્યાર્થીઓને એક નવા જ વાતાવરણમાં ગોઠવી દીધા. આજે પણ અમે જનરલ સેક્રેટરીની ચૂંટણી સમયે એમ કહીએ છીએ કે અંજલિ જેવું કામ કરી શકે એણે જ જનરલ સેક્રેટરી

બનવું જોઈએ. કહેવાની વાત એમ છે કે શાળા સંચાલન એ માત્ર આચાર્ય કે શિક્ષકો કે મેનેજમેન્ટનું કામ નથી. શાળાના નિર્ણયો, નાની-નાની વ્યવસ્થાઓ અને મોટી વ્યવસ્થાઓ પણ બાળકો સંભાળી શકે છે. આખરે આપણે બાળકોને આ તાલીમ માટે તો શાળામાં બોલાવીએ છીએ...!! તો વ્યવસ્થાપનની તાલીમ આપવા માટે બાળસંસદ ખૂબ જ ઉપયોગી માધ્યમ છે અને અમારી અંજલિએ આ બાળસંસદને સાચા અર્થમાં લોકશાહીપૂર્ણ બનાવી.

શાળાનો કોઈ એક મહત્વપૂર્ણ નીતિવિષયક નિર્ણય કે જે સીધેસીધો બાળકોને અસરકર્તા છે એ નિર્ણય લેવાની સત્તા શું આપણે બાળકોને આપી શકીએ? બાળકોની વિવેકબુદ્ધિ ખૂબ જ દાદ માંગી લે એવી હોય છે.

એનું એક ઉદાહરણ જોઈએ: અમારે ત્યાં કેયા ક્લાસમાં મેહુલ બારોટ નામના એક નવા મેન્ટરની નિમણૂક કરવામાં આવી. મેહુલ બારોટ આમ તો ખૂબ જ સામાન્ય પરિવારનું સંતાન. એ અમારે ત્યાં નોકરી પણ કરે છે અને સાથેસાથે પોતાનો અભ્યાસ પણ કરે છે. એની પ્રકૃતિ પ્રમાણે જોઈએ તો એને હંમેશાં એમ હતું કે હું જો સામાન્ય પરિવારમાંથી છું તો આ સરકારી શાળાનાં બાળકો પણ સામાન્ય પરિવારનાં છે અને એમને ઉત્તમ પ્રકારે હું શીખવું. શરૂઆતમાં જ ભણાવી દેવાની અને બાળકોને શીખવી દેવાની ઉતાવળમાં એક દિવસ એણે એક ગંભીર ભૂલ કરી દીધી. ધોરણ પનાં બાળકોનો વર્ગ એની પાસે આ ક્લાસમાં હતો. એણે બાળકોને ખૂબ બધું સમજાવ્યા પછી કોઈ એક પ્રશ્ન કર્યો હશે અને બેઠેલાં ૪૮ બાળકોમાંથી એક પણ બાળકે પ્રશ્નનો જવાબ ન આપ્યો ત્યારે એને ખૂબ જ ગુસ્સો આવ્યો અને એણે વિચાર્યું કે મારું ભણાવ્યું કોઈને સમજાયું નહીં, એવું કેમ ચાલે? એણે ગુસ્સામાં ચાર પાંચ બાળકોને શારીરિક શિક્ષા કરી દીધી. બાળકો પોતાનાં ક્લાસમાં ચાલ્યાં ગયાં. પછી રિસેસના

સમયમાં મારી પાસે આવીને મને કહ્યું કે સર મેહુલ સરે અમને માર્યું. ત્યારે મેં જોયું કે બાળકોના હાથ ઉપર નિશાન દેખાય એ રીતે એને સજા કરી હતી. અને અમારી શાળામાં તો આ ક્યારેય બન્યું નથી. અથવા અમે એને પ્રતિબંધિત કર્યું છે. બાળકને શારીરિક શિક્ષા કરીને તો કેમ ભણાવી શકાય? એટલે બાળકોને પૂછ્યું કે શું કરીશું? જે નિર્ણય કરવો હોય તે તમે જ કરો. તમે વર્ગમાં જાઓ. હું મેહુલભાઈ સાથે વાત કરું છું. મેહુલને બોલાવીને કહ્યું કે ભાઈ આ ન થવું જોઈએ. મેહુલને પણ પોતાની આ ભૂલ બદલ ખૂબ જ પસ્તાવો હતો. તેણે મારી પાસે માફી પણ માંગી અને કહ્યું કે હવે આવું નહીં થાય. ત્યારે મેં કહ્યું કે ભાઈ, આ ભૂલ તેં બાળકો સમક્ષ કરી છે તો એનો નિર્ણય પણ બાળકો જ કરશે. બાળકો જો એમ કહેશે કે મેહુલભાઈ રહેશે તો જ તું રહીશ. બાળકો જો એમ કહેશે કે મેહુલભાઈ નહીં રહે તો તારે આ નોકરી છોડી દેવી પડશે. તેણે એ વાત સ્વીકારી અને એ બાળકોના વર્ગમાં ગયો. બાળકોને બધી વાત કરી અને પોતાની ભૂલ સ્વીકારી ત્યારે એ બાળકોએ બહુ જ સરળતાથી પોતાના મેહુલ સરને માફ કરી દીધા. આજે મેહુલ ખૂબ જ ઉત્સાહથી અમારી સ્કૂલમાં એ જ ગતિથી કામ કરી રહ્યો છે. આનો અર્થ એમ છે કે શાળાનો કોઈ એક મહત્વપૂર્ણ નીતિવિષયક નિર્ણય કે જે સીધેસીધો બાળકોને અસરકર્તા છે એ નિર્ણય લેવાની સત્તા શું આપણે બાળકોને આપી શકીએ? બાળકોની વિવેકબુદ્ધિ ખૂબ જ દાદ માંગી લે એવી હોય છે. ઘણીવાર આપણા કરતાં પણ સારો નિર્ણય બાળકો લઈ લેતાં હોય છે. અને બીજી મહત્વની વાત એ છે કે આવનારા ભવિષ્યમાં આ દેશના મોટા નિર્ણયો તેમણે લેવાના છે. તો આપણી શાળામાં જ આપણે આ પ્રકારની પ્રથા શરૂ કરી શકીએ તો ભવિષ્યમાં આપણે દેશને સારા અને જવાબદાર નાગરિકો આપી શકીશું કે જે દેશના મહત્વપૂર્ણ નિર્ણયો ખૂબ વિચારીને લે અને દેશને આગળ લઈ જાય.

દરેક બાળક ઈશ્વરનું સંતાન છે એનો સ્વીકાર થવો

જોઈએ.

સ્નેહ પાટડિયા અમારા સૌનો પ્રિય વિદ્યાર્થી છે. શરૂઆતમાં એના પિતા જે પણ એક સરકારી શાળામાં જ મુખ્યશિક્ષક તરીકે કામ કરે છે અને અમારી મિત્રતાને કારણે એ મને મળવા આવ્યા અને એમણે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે મારે મારા દીકરાને તમારી શાળામાં એડમિશન અપાવવું છે. અમે બહુ રાજીપુશીથી એનો સ્વીકાર કર્યો. સ્નેહ સ્લોલર્નર છે. એની શીખવાની ઝડપ થોડી ધીમી છે. પણ વર્તમાન સમયની કરુણતા એ છે કે વધારે માર્ક્સ લાવવાની અને આગળ નીકળી જવાની રેસમાં આવાં ધીમું શીખવાવાળાં બાળકોનો ભોગ લેવાઈ જાય છે. જ્યારે ખાનગી શાળાઓ તો એમને એડમિશન અપવા પણ તૈયાર નથી હોતી ત્યારે સ્નેહના પિતાએ અમારી ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો અને એમના દીકરાનું એડમિશન અમારી શાળામાં કર્યું. આજે સ્નેહ ત્રણ વર્ષથી અમારી શાળામાં છે. એનું એડમિશન થવાનું હતું ત્યારે પહેલું ધોરણ લેનાર શિક્ષકો સાથે મેં વાત કરી તો એ શિક્ષકોએ પણ આ પ્રકારનાં બાળકો સાથે કેમ પાર પાડવું એ વિશે પોતે ઘણો અભ્યાસ કર્યો અને ખૂબ સરસ રીતે સ્નેહને શીખવવાનું શરૂ કર્યું. આજે ત્રણ વર્ષ પછી સ્નેહમાં ખૂબ પરિવર્તન છે અને તે ખૂબ જ જવાબદાર બન્યો છે. વર્ગની જવાબદારી પણ સંભાળી શકે તે પ્રકારની એનામાં સમજ કેળવાઈ છે. અને સૌથી મોટી વાત એના માતા-પિતાએ અમારી સંસ્થા ઉપર મુકેલો વિશ્વાસ. હમણાં થોડા સમય પહેલાં એના પિતા કેતનભાઈએ અમને એક સરસ મજાનો પત્ર લખ્યો જેમાં એમણે લખ્યું હતું કે આ શાળામાં મારા દીકરાને મૂકી અને હું ગર્વ અને પ્રેમની લાગણી અનુભવું છું. મારા દીકરાને શાળાએ પોતાના દીકરાની જેમ સાચવ્યો.

વીડિયો કોન્ફરન્સ: આદાન-પ્રદાન : અમારી શાળામાં અમે શરૂ કરેલી આ એક એવી પ્રથા છે જેને લીધે બાળકોમાં આમૂલ પરિવર્તન આવ્યું છે. આ કાર્યક્રમમાં અમે અમારી

શાળાનાં બાળકોની બીજી શાળાઓનાં બાળકો સાથે વીડિયો કોન્ફરન્સ દ્વારા મિટિંગ કરાવીએ છીએ. એનાથી બાળકો એકબીજાથી પરિચિત થાય છે અને તેમની ક્ષિતિજનો વિસ્તાર વધે છે. બીજી શાળાનાં, ગામનાં કે બીજા દેશનાં બાળકો જે શાળામાં ભણે છે તેની પદ્ધતિઓ, ત્યાંની પરિસ્થિતિ, જીવનધોરણ, સંસ્કૃતિ, રહેણીકરણી વગેરે વિષે બાળકો એકબીજાને પૂછે અને ચર્ચાઓ કરે. આ

કાર્યક્રમમાં અમે ગુજરાત જ નહીં પણ કેનેડા અને ઓસ્ટ્રેલિયાની શાળાનાં બાળકો સાથે પણ અમારાં બાળકોની વીડિયો કોન્ફરન્સ કરી. આ એક અદભૂત અને સફળ પ્રયોગ સાબિત થયો.

મૂવી ઓફ ધ મન્થ : બાળકોની હાજરી અને નિયમિતતા એક યક્ષપ્રશ્ન હતો. બાળકોને શેમાં મજા પડે? ટીવી. એક એવું માધ્યમ છે જે બાળકો સુધી ખૂબ જ સરળતાથી પહોંચાડી શકે છે. અમે શરૂ કર્યો એક કાર્યક્રમ: મૂવી ઓફ ધ મન્થ. જેમાં અમે ધોરણ ૧થી ૪ અને ધોરણ ૫થી ૮ એમ બે વયજૂથને ધ્યાનમાં રાખી કેટલીક ફિલ્મોની યાદી તૈયાર કરી અને આખા સત્રનું એક ટાઈમટેબલ બનાવ્યું. જેમાં દર શુક્રવારે બાળકોને ફિલ્મ બતાવવાનું શરૂ કર્યું. પણ શરત એ રાખી કે જે વિદ્યાર્થીની હાજરી ૮૦ ટકાથી વધારે હોય તેને જ થિયેટરમાં એન્ટ્રી આપવી અને અને દરેક વર્ગશિક્ષક એ બાળકની હાજરી સુનિશ્ચિત કરે. આ કાર્યક્રમથી વિદ્યાર્થીઓની હાજરીમાં નોંધપાત્ર સુધારો જોવા મળ્યો. આ પ્રોજેક્ટ અમારાં બાળકો માટે ખરેખર આનંદદાયક બની રહ્યો છે. હાલ પણ બાળકો શુક્રવારે આવનારી ફિલ્મ વિષે ઉત્સુક હોય છે.

યંગિસ્તાન : આ પ્રયોગ જ્યારે હું બાલસાસણ શાળામાં મુખ્ય શિક્ષક તરીકે કામ કરતો હતો ત્યારે શરૂ કરેલો. શાળાના જ ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓને આમંત્રિત કર્યા કે જેઓ હાલ ઉચ્ચ અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા તેઓનું એક ગ્રુપ બનાવ્યું. આ ગ્રુપનું નામ હતું યંગિસ્તાન. જેમાં આ વિદ્યાર્થીઓએ

હાલના વિદ્યાર્થીઓની જવાબદારી લીધી અને શેરીએ શેરીએ શાળા શરૂ કરી. જેમાં બાળકોને શૈક્ષણિક બાબતોમાં એમડીડી કરવી, તેઓની પ્રગતિ પર ધ્યાન આપવું અને શેરીમાં રોજ સાંજે એક કલાક ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી અને હાલના વિદ્યાર્થીઓની બેઠક થાય જેથી બાળકોને મદદ મળી રહે. આ પ્રયોગનાં ધાર્યા કરતાં વધારે સારાં પરિણામો મળ્યાં. ગામમાં સૌહાર્દનું વાતાવરણ ઊભું થયું. જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણાધિકારીએ આખા પ્રોજેક્ટની નોંધ લીધી અને ખૂબ પ્રોત્સાહન આપ્યું.

યૉર સ્કૂલ ઈઝ યૉર ડ્રોઈંગ રૂમ : યંગિસ્તાન પ્રોજેક્ટમાં કામ કરતાં યુવાનોએ જ આ પ્રોજેક્ટનો વિચાર મૂક્યો. શાળામાં થતી પ્રવૃત્તિઓ, કાર્યક્રમો અને પ્રતિભાશાળી બાળકોની કળાને અમે રેકોર્ડ કરી અને દર શનિવારે લોકલ કેબલ ઓપરેટરની મદદથી ટીવી પર બતાવવાનું શરૂ કર્યું. ગામલોકો પોતાનાં બાળકોની પ્રવૃત્તિઓ જોવા માટે આતુરતાથી શનિવારના કાર્યક્રમની વાટ જોતાં. આમ અમે શાળાને લોકોનાં ઘર સુધી પહોંચાડવામાં સફળ થયાં.

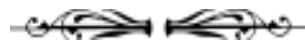
શિક્ષણનું એક અંગ - નાટક : નાટકો એ અભ્યાસનો હિસ્સો બની રહે તો ભણવાનું રસપ્રદ બની જાય. આ વિચારને પ્રયોગમાં મૂકવા માટે અમે પાઠ્યક્રમનાં કેટલાક એકમોને નાટ્ય સ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત કર્યાં. ખાસ તો અંગ્રેજીના એકમોને અને પછી એ નાટકોની સ્પર્ધાઓનું આયોજન પ્રાર્થનાસભા તેમ જ અન્ય જાહેર સ્થળોએ શરૂ કર્યું. આ પ્રોજેક્ટને લીધે અંગ્રેજી પ્રત્યેનો હાઉ દૂર થયો અને અભ્યાસ મજાનો બની ગયો.

અંગ્રેજી પરગ્રહની ભાષા નથી : જ્યારે હું ડાંગરવા ગામની શાળામાં શિક્ષક તરીકે જોડાયો ત્યારે મારું અવલોકન હતું કે બાળકો અંગ્રેજી વિષયથી દૂર ભાગે છે અને મોટાભાગના શિક્ષકો પણ અંગ્રેજીનો પાઠ્યક્રમ પૂરો થાય એની દરકાર લેતા નહોતા. એટલે બાળકોને એક પ્રવૃત્તિ

આપી કે સાંજે ટીવી પર આવતા ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી એ ત્રણેય સમાચાર વારાફરતી જોઈને આવવું અને બીજા દિવસે કોઈ એક કે બે સમાચાર ત્રણેય ભાષાઓમાં રજૂ કરવા. ભલે શબ્દો એના એ ન જ હોય પણ અર્થ એમ જ હોય. આ પ્રવૃત્તિને લીધે બાળકોને લાગ્યું કે અંગ્રેજી એ પરગ્રહની ભાષા નથી અને જો વધુમાં વધુ સાંભળવામાં આવે તો કોઈ પણ ભાષા સરળતાથી શીખી શકાય છે.

શિક્ષક સંવાદ સેતુ : આચાર્ય તરીકે કામ શરૂ કર્યું ત્યારે સમજાયું કે પોતે કામ કરવું અને બીજા પાસે ઉત્તમ કામ કઢાવવું એ બે સાવ અલગ જ બાબતો છે. એ સમસ્યા શરૂઆતમાં ખૂબ નડી અને ધાર્યા પરિણામો નહોતાં મળતાં. કારણ કે વચ્ચે સંકલન, સમજ અને સંવાદનો અભાવ હતો. દરેક વ્યક્તિ એમ ઈચ્છતો હોય છે કે એના અભિપ્રાયનું મહત્ત્વ હોય. એટલે શિક્ષકોના વિચારોને સમજવા તેમ જ તેઓ શાળાનું સંચાલન કેવી રીતે ઈચ્છે છે એ જાણવા આ પ્રયોગની શરૂઆત કરી. જેમાં વિવિધ પ્રશ્નોત્તરીથી માંડી મનોમંથન નામે એક સત્રાંત તાલીમનું આયોજન કર્યું. દરેક સત્રના અંતે અમે સૌ સાથે મળી આખા સત્ર દરમ્યાન જે કામ થયું તેની ચર્ચા અને ભવિષ્યનું આયોજન તેમ જ કેટલાક વિષયો માટે તાલીમોનું પણ આયોજન કર્યું. આ બધી પ્રક્રિયામાં જોડાયેલા શિક્ષકો વચ્ચે તાલમેલ વધ્યો અને એક મજબૂત ટીમનું નિર્માણ થયું જે આજે પણ ચાણક્ય શાળાની ઓળખ છે. ૨૫ શિક્ષકોની એક મહેનતુ ટીમ બની જે ઉત્તમ પરિણામો આપવા લાગી.

ચાણક્ય શાળાનું બંધારણ : દરેક સંસ્થા કે દેશને ચલાવવા માટે નિયમો જરૂરી હોય છે. હક અને ફરજોનું જ્ઞાન દરેક નાગરિકને હોય તો બધું જ બરાબર ચાલે. શાળામાં પણ નિયમો જરૂરી છે અને જો આ નિયમો શિક્ષકો બનાવે અને બાળકો પાસે પાલન કરાવે તો તેમાં સફળતા નથી મળતી એવું હું અનુભવે શીખ્યો છું. એટલે અમે નક્કી કર્યું કે શાળાનું એક બંધારણ હોય અને એ બંધારણ બાળકો જ

તૈયાર કરે. બાળકોની ટીમો બનાવી અલગ અલગ વિષયો એમને સોંપ્યા. ઘણા દિવસોની મહેનતને અંતે બાળકોએ એક સુંદર બંધારણ તૈયાર કર્યું. જેમાં શાળાના સંચાલનમાં જરૂરી તમામ નિયમોનો નિર્દેશ કર્યો અને નિયમભંગ બદલ સજાઓની જોગવાઈઓ પણ કરી. આમ, બાળકો પોતે બનાવેલા નિયમોને જલ્દી તોડતા નથી. આ આખી પ્રક્રિયા લોકશાહી સમજાવવા માટે તેમ જ સ્વયંશિસ્ત જ ઉત્તમ છે એમ પ્રસ્થાપિત કરવામાં મદદરૂપ બની.

શ્રેષ્ઠ શિક્ષક અને શ્રેષ્ઠ વિદ્યાર્થી પુરસ્કાર : યાજ્ઞક્ય શાળામાં સારું કામ કરતા દરેક શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીને પ્રોત્સાહન મળી રહે એ માટે આ એવોર્ડની શરૂઆત કરવામાં આવી. એક શિક્ષક, એક વિદ્યાર્થી અને આચાર્ય એમ ત્રણ જણની સમિતિ આખા વર્ષ દરમિયાન શિક્ષકો અને બાળકોના કાર્યનું નિરીક્ષણ કરે અને પછી પુરસ્કાર માટે નામ નક્કી કરે. આ એવોર્ડ મારા માતૃશ્રી સ્વ. ભારતીબેન રાવલના સ્મરણાર્થે આપવામાં આવે છે. જેમાં સન્માનપત્ર, શિલ્ડ અને સ્મૃતિચિહ્ન એનાયત કરવામાં આવે છે.

સ્પર્ધામાં બાળકોએ પોતાની આસપાસના વાતાવરણમાંથી કોઈ એક સમસ્યાની પસંદગી કરવાની હતી અને ટેકનોલોજીની મદદથી એ સમસ્યાનો ઉકેલ શોધવાનો પ્રયત્ન કરવાનો હતો.

યાજ્ઞક્યનું પુસ્તકાલય : શાળામાં એક બાળભોગ્ય પુસ્તકાલય હોય એવી મારી ઇચ્છાને ફિનાર ફાઉન્ડેશન દ્વારા મૂર્તિમંત કરવામાં આવી. એક ઉત્તમ પુસ્તકાલયનું નિર્માણ થયું. જેનું ઉદ્ઘાટન કરવા માટે મુરબ્બી શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર અને શ્રી મનસુખ સલ્લા જાતે પધાર્યા. અત્યારે પુસ્તકાલય ખૂબ વેગવંત છે અને અનેક મહાનુભાવો શ્રી યોસેફ મેકવાન, શ્રી હરેશ ધોળકિયા વગેરેએ એની મુલાકાત લીધી.

કિવ્ઝ : આ પ્રવૃત્તિ બાળકોને સૌથી ગમતી પ્રવૃત્તિ છે. એટલે અમે એને અમારી શાળાનું અભિન્ન અંગ બનાવી દીધી છે. દર મહિને આવી અલગ અલગ વિષયો આધારિત અને અલગ અલગ વાયજૂથનાં બાળકો માટે નિયમિત કિવ્ઝ થતી રહે છે અને પરિણામે બાળકોના જ્ઞાનમાં અભિવૃદ્ધિ થાય છે.

ટીમ યાજ્ઞક્યએ શું મેળવ્યું? :

- હૈદરાબાદ ખાતે ઈન્ટેલ ઈગ્નાઈટિડ માઈન્ડ્ઝ ચેલેન્જ-૨૦૧૭માં રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ પ્રથમ સ્થાન
- દિલ્હી ખાતે યોજાયેલ યુનેસ્કો કોન્ફરન્સમાં શાળાનાં બાળકોએ નોંધનીય પ્રદર્શન કર્યું.
- વર્ષ ૨૦૧૮-૧૯નો શાળા સ્વચ્છતા એવોર્ડ
- છેલ્લા બે વર્ષથી ટ્રસ્ટ પાપા તરફથી ‘પક્ષી રક્ષક શાળા’ એવોર્ડ
- એનએમએમએસ પરીક્ષામાં છેલ્લાં ત્રણ વર્ષમાં ૧૮ વિદ્યાર્થીઓએ મેરિટમાં સ્થાન મેળવ્યું.
- કેનેડાની લેફ્ટેક સેન્ટ્રલ સ્કૂલ સાથે જોડાણ અને વીડિયો કોન્ફરન્સ દ્વારા આંતર રાષ્ટ્રીય સંબંધોનો વિકાસ
- ગુજરાત હાઈકોર્ટની કેસ કાર્યવાહીમાં હાજરી આપનાર પ્રથમ શાળા અને હાઈકોર્ટ તરફથી પ્રશંસા
- તેલંગાણા રાજ્યના મુખ્ય સચિવ શ્રી આર એસ પ્રવીણકુમાર આઈપીએસ(તેલંગણ રેસિડેન્શિયલ એજ્યુકેશન સોસાયટીના સેક્રેટરી) તરફથી શાળાની વિજ્ઞાન-શિક્ષણમાં પ્રયત્નો માટે પ્રશંસા અને સૌથી મહત્ત્વનું, આ પ્રયત્નો કર્યા પછી અમને મળેલો આત્મ સંતોષ... આ મારી યાત્રા નથી પણ અમારી મહાન શાળાની યાત્રા છે. હું એની સાથે સાથે ચાલ્યો છું અને તમામના સહયોગ વિના એકલો હું કશું જ ન કરી શક્યો હોત.

હેયે હરખ ન માય : 'કોડિયું' પ્રકાશનનો અમૃત મહોત્સવ

વિદ્વાનો કહે છે કે વિચાર કદી મરતો નથી, વ્યક્તિનું અવસાન થાય છે પણ તેના વિચારો તો કબરથી માંડીને વીડિયો સુધી વાયરલ થતાં રહે છે. આપણા ઋષિવર્ય પૂજ્ય નાનાભાઈ ભટ્ટ દ્વારા પ્રજ્વલિત થયેલ 'કોડિયું' આ વર્ષે ૭૫મા વર્ષમાં પ્રવેશી રહ્યું છે. 'નાનો પણ રાઈનો દાણો' રૂઢિપ્રયોગને સાર્થક કરે તેવી રીતે મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર, ઇતિહાસવિદ્, કેળવણીકાર અને ગામડાંઓના વકીલ પૂજ્ય મનુભાઈ પંચોળી - દર્શકદાદાએ એક નમૂનેદાર સામાયિક તરીકે આ 'કોડિયું'નો ગુજરાતમાં પ્રકાશ પાથર્યો છે. આ 'અમૃત મહોત્સવ' પ્રસંગે વર્ષ દરમિયાન (ઓગસ્ટ-'૨૧થી જુલાઈ-'૨૨) 'કોડિયું' સંપાદકમંડળે ચાર વિશેષાંકો પ્રગટ કરવાનો મનોરથ સેવ્યો છે. આપણા આદરણીય વત્સલ દાદાઓએ દર્શવિલાં જીવનમૂલ્યોને ધ્યાને લઈ ચાર પાયાનાં ક્ષેત્રો પસંદ કર્યાં છે. દરેક વિશેષાંક 'કોડિયું' કદનો અને ૧૦૦ પાનાંનો બનશે. દરેક વિશેષાંકના સંપાદક તરીકે અભ્યાસુ, અનુભવી અને કર્મઠ એવા વિચારકોમાંથી પસંદ કરેલ છે.

'કોડિયું' અમૃત મહોત્સવ વિશેષાંકો

૧. 'સ્વાધ્યાય' (પ્રકાશન તારીખ ૧૫/૧૦/૨૦૨૧ - સંપાદક - શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લા, સૌજન્ય : રવિકૃપા ટ્રસ્ટ) આશ્રમી શિક્ષણ-પ્રણાલીથી લઈને ફ્રિનલેન્ડની શિક્ષણ-પ્રણાલીને આવરી લેતી સમગ્ર શિક્ષણયાત્રા.
૨. 'સર્વોદય' (પ્રકાશન તારીખ ૧૫/૦૧/૨૦૨૨ - સંપાદક - શ્રી. ભદ્રાયુભાઈ વચ્છરાજની, સૌજન્ય : સર્વોદય સહકારી પ્રકાશન સંઘ) સમગ્ર જડ-ચેતન જગતના અસ્તિત્વને ટકાઉ ઉત્કર્ષ તરફ દોરી જતી ગાંધી-વિનોબાની અધ્યાત્મના મોણથી બંધાયેલી સમપોષિત વિચારધારાની એકવીસમી સદીના સંદર્ભે વિસ્તૃત છણાવટ.
૩. 'સૌંદર્ય' (પ્રકાશન તારીખ ૧૫/૦૪/૨૦૨૨ - સંપાદક - શ્રી. મહેન્દ્રભાઈ ચોટલિયા, સૌજન્ય : લોકભારતી ગ્રામવિદ્યાપીઠ) સમગ્ર બ્રહ્માંડથી લઈને પૃથ્વીલોક પર કણ-કણમાં રહેલા સૌંદર્યને જોવા, સમજવા, રક્ષવા માણવા અને સર્વાંશે પામવા માટેની સૌંદર્યાનુભૂતિ.
૪. 'સમરસ' (પ્રકાશન તારીખ ૧૫/૦૭/૨૨ - સંપાદક - શ્રી. સુદર્શનભાઈ આયંગર, સૌજન્ય : શુભેચ્છકોની ભાગીદારી અપેક્ષિત છે) વિકેન્દ્રીકરણ, રિસાઈકલિંગ, પુનઃપ્રાપ્ય ઊર્જા અને સંસ્કૃતિ તથા પ્રકૃતિને સમપોષિત વિકાસની વિભાવના સમજાવતું, સર્વોદયી-રાજ્યની સ્થાપના કરાવતું દર્શન.
 - આ સંદર્ભે શક્ય તેટલા વધારે 'કોડિયું' વાર્ષિક લવાજમો (રૂ. ૧૫૦) ભરાય તેવો યજ્ઞાર્થે આગ્રહ છે.
 - ચારેય વિશેષાંકોનો સેટ આગોતરા ગ્રાહકોને રૂ. ૩૦૦ (ટપાલ ખર્ચ અલગ)માં મળશે ત્યાર પછી નકલની ઉપલબ્ધતા પ્રમાણે રૂ. ૪૦૦માં સેટ મળશે. લવાજમ નીચેની વિગતે ભરી શકાશે.
Ac Name: ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, Ac No. ૫૬૦૧૬૦૦૧૭૨૮,
IFSC Code : SBIN0060016, Branch: SBI, Amargadh
 - શુભેચ્છકોને આ વિશેષાંકોના પ્રકાશનના થનારા કુલ ત્રણેક લાખના ખર્ચમાં આર્થિક સહયોગ કરવા 'ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ' નામના ચેકથી કે ઉપર પ્રમાણેથી ઓનલાઈન મદદ કરવા ભાવભર્યું નિમત્રણ છે.

૦૪. કૃષિ-ગોપાલન અને ગ્રામોત્થાન

ક્રિયન ગાર્ડન માટેના સફળ ઉપાયો

વી. બી. ચાવડા

ઘરની આજુબાજુ થોડી પણ જમીન ઉપલબ્ધ હોય ત્યારે તેનો સુંદર અને મહત્તમ ઉપયોગ થાય તેવી દરેકની ઈચ્છા હોય છે. કોઈ ઘર આંગણે સુંદર બગીચો બનાવવાનું આયોજન કરે છે તો કોઈ રોજ-બ-રોજની જરૂરિયાત સંતોષે તેવાં શાકભાજીનું વાવેતર કરે છે. આમ મકાનની આજુબાજુ ફાજલ જમીન, અગાશી, છત કે બાલ્કનીમાં ફળ, ફૂલ કે શાકભાજીનું વાવેતર કરે-ફૂલછોડ ઉગાડે તેને ક્રિયન ગાર્ડન કહે છે.

આહાર અને પોષણ સાથે સંકળાયેલા તબીબોની ભલામણ મુજબ શરીરની તંદુરસ્તી માટે પુષ્ક ઉંમરના વ્યક્તિએ દરરોજ પોતાનાં ખોરાકમાં ૩૦૦ ગ્રામ તાજાં અને સારી ગુણવત્તાવાળાં લીલાં શાકભાજી લેવાં જોઈએ. હાલમાં બજારમાં મળતાં ખેડૂતોએ પકવેલાં મોટા ભાગનાં શાકભાજીમાં રસાયણયુક્ત ખાતર, ઝેરી જંતુનાશક દવાઓના અવશેષો કે ગટરના પાણીના ઝેરી ક્ષારો હોવાની શક્યતાઓ રહેલી છે. આવા દૂષિત શાકભાજી ખાવાથી આપણા શરીરની તંદુરસ્તીને લાંબે ગાળે વિપરીત અસર થાય છે તેથી આપણે આપણા ઘર આંગણે શાકભાજી ઉછેરવા જોઈએ.

ઘરઆંગણે શાકભાજી ઉગાડવાના ફાયદાઓ :

૧. તાજાં અને તંદુરસ્ત શાકભાજી ઈચ્છાનુસાર ગમે ત્યારે મેળવી શકાય છે
૨. બજારમાં મળતાં મોંઘાં શાકભાજીનો ખર્ચ ઘટાડી શકાય છે.
૩. ઘર આંગણે તૈયાર કરેલ શાકભાજી, જંતુનાશક દવાઓના અવશેષ સિવાયના અને કુદરતી સેન્દ્રિય ખાતરોના ઉપયોગવાળા ઓર્ગેનિક શાકભાજી મેળવી શકાય છે.

૪. આપણા ફાજલ સમયમાં બગીચામાં કાર્યરત બની શારીરિક વ્યાયામ મેળવી શરીર તંદુરસ્ત રાખી શકાય છે.

૫. ઘર આંગણાના બગીચામાં વિવિધ પ્રકારના શાકભાજી પાકોની વાવણી કરવાથી ઘરની શોભામાં વધારો થાય છે-સ્વચ્છતા જળવાય છે.

૬. ઘર આંગણે બાળકો વિવિધ ફૂલ, છોડ, પાકની ઓળખ, ખેતી પદ્ધતિ અને ઉપયોગીતાની માહિતી પ્રત્યક્ષ નિહાળી-મેળવી શકે છે.

૭. ઘરના નકામા વહેતા પાણીનો બગીચામાં સદુપયોગ થતાં પ્રદૂષણના પ્રશ્નો નિવારી તંદુરસ્તી કેળવી શકાય છે.

ઘણી વ્યક્તિઓની ફરિયાદ હોય છે કે ઘણી મહેનત કરવા છતાં ઘર આંગણે શાકભાજી કે ફૂલછોડ બરાબર ઉછરતા નથી જે અગે ઘણાં કારણો હોઈ શકે, તે પૈકી જમીન અગત્યનો મુદો છે તેમ જ જે તે શાકભાજી પાકોની ખેતી પદ્ધતિ અંગે પુરતી માહિતી ન હોય તો પણ સફળતા મળતી નથી. આ માટે નીચેના મુદાઓ ધ્યાનમાં રાખવા અતિ આવશ્યક છે.

ઘર આંગણે શાકભાજી ઉગાડવા માટેના અગત્યના મુદાઓ :

- હવામાન, ઋતુ અને વિસ્તાર પ્રમાણેના શાકભાજીની પાકના વાવેતર માટેની પસંદગી કરવી.
- ઘરઆંગણાની જગ્યાએ દિવસ દરમ્યાન પૂરતા પ્રમાણમાં સૂર્યપ્રકાશ હોવો ખાસ આવશ્યક છે.
- શાકભાજી પાક માટે ઘર આંગણાની જગ્યા અનુસાર ખરીફ, રવિ અને ઉનાળુ પાકની

- પસંદગી કરવી હિતાવહ છે.
- રીંગણી, મરચી, ટામેટી, કોબીજ, ફલાવર, ડુંગળી જેવા પાકોનું ધરુ ઉછેર કરી ક્યારામાં રોપણી કરવી જોઈએ.
- વેલાવાળા શાકભાજી(દૂધી, ગલકા, તુરિયા) પાકોને ઝાડ પર, અગાશી કે ફેન્સિંગની ધારે જરૂરિયાત મુજબ રોપણી કરી ઉછેરવા.
- છાંયાયુક્ત જગ્યામાં ધાણા, મેથી, ફૂદીનો, પાલક, આદુ જેવા પાક લેવા જોઈએ.
- ઘર આંગણાના ભાગમાં ખૂણામાં નાનો કમ્પોસ્ટ પીટ(ખાતર માટેનો ખાડો) બનાવવો, જેથી ભાગનો કચરો, ઘાસ અને પાંદડા તેમાં નાખી ખાતર બનાવી શકાય.
- આ ઉપરાંત વધુ જગ્યા હોય તો ગાર્ડનમાં પપૈયા, મીઠી લીમડી, સરગવો, લીંબુ, કેળ જેવા પાકના એકાદ છોડનું પણ આયોજન થઈ શકે છે.
- જરૂરિયાત મુજબ ખેડ, ખાતર, પાણી અને પાકસંરક્ષણનાં પગલાં લેવાં જરૂરી છે.
- બગીચામાં ખેતીકાર્ય માટે ઉપયોગી નાનાં સાધનો જેવાં કે કોદાળી, દાતરડાં, ખુરપી, પાવડો, દવા છાંટવાનો પંપ વગેરે રાખવાં ખાસ આવશ્યક છે.
- શાકભાજીને વાપરવાની કળા :
- શાકભાજીના ઉપયોગમાં ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે શાકભાજી સ્વાદ અને શોષ માટે જ ખાવાના નથી એટલે ખરીદવા, રાંધવા તથા વાપરવાની કળા અને વિજ્ઞાન પણ જાણી લેવા જોઈએ.
- શાકભાજીને બને ત્યાં સુધી તાજાં જ વાપરવાં અને વહેતાં પાણીમાં બરાબર ધોઈને લૂછીને પછી જ સમારવાં જેથી રાસાયણિક જંતુનાશકોની અસર નિવારી શકાય.
- છાલ સાથે ખાઈ શકાય તેવાં શાકભાજીનો છાલ

સાથે જ ઉપયોગ કરવો. મોટાભાગનાં મહત્વનાં પોષક તત્ત્વો શાકભાજીની છાલના નીચેના લીલાશ પડતા ભાગમાં હોય છે જે કંચન જેવી છાલને આપણે કચરાપેટીમાં નાખી દઈએ છીએ અને રેસાવાળો(સેલ્યુલોઝ) કચરો પેટમાં નાંખીએ છીએ.

- શાકભાજીને સમારવા લોખંડના ચપ્પાનો ઉપયોગ કરવાથી તેમાંનું લોહતત્ત્વ જાળવી શકાય છે.
- શાકભાજી ગરમ પાણીમાં રાંધવાથી પોષક તત્ત્વોનો બચાવ થાય છે.
- ઘરઆંગણે શાકભાજીની સાથે ફળપાકો, ઔષધીય પાકો અને સુશોભિત ફૂલછોડ પણ વાવી શકાય છે.

તંદુરસ્તી માટે પુખ્ત ઉંમરના વ્યક્તિએ દરરોજ પોતાનાં ખોરાકમાં ૩૦૦ ગ્રામ તાજાં અને સારી ગુણવત્તાવાળાં લીલાં શાકભાજી લેવા જોઈએ...

ફળપાકો

ઘરની આજુબાજુ એકાદ બે છોડ ફળપાકના જેવા કે પપૈયા, કેળ, સરગવો, આમળા, લીંબુ, ફાલસા, જામફળ, સીતાફળ ઘર આંગણે સહેલાઈથી વાવી શકાય છે. ફળોમાંથી ભરપૂર પ્રોટીન, ખનીજો અને વિટામિન્સ મળે છે જે આપણા શરીર માટે ખૂબ જ લાભદાયક અને ઉપયોગી છે. ફળપાકના છોડ માટે ઉનાળામાં ૨ ફૂટ x ૨ ફૂટ x ૨ ફૂટનો ખાડો કરી જમીનને તપવા દેવી. ચોમાસામાં છોડ રોપતાં પહેલાં ખાડાની અડધી માટી તથા તેટલું સેન્દ્રિય ખાતર ઉમેરી ખાડો પૂરી છોડ ની રોપણી કરવી .

ઔષધીય પાકો :

કુંડામાં તેમ જ જમીનમાં ઔષધીય પાકો જેવા કે કુવારપાહું, તુલસી, અરડૂસી, અજમો, મીઠી લીમડી, બ્રાહ્મી, શતાવરી, અશ્વગંધા, જેઠીમધ ઘરઆંગણે ઉગાડી શકાય છે અને સ્વસ્થ જીવન જીવી શકાય છે.

શોભાના છોડ:

શોભાના છોડ જેવા કે કોટોન, ડ્રેસિના, એરિકાપામ, ડાઈફનબેકિયા, મેરાન્ટા, ડ્યુરાન્ટા જેવા અને રંગબેરંગી પાનવાળા સુશોભિત રોપા જે ઘરની શોભા વધારે છે અને ગુલાબ, ગલગોટા, બારમાસી, સેવંતી, ગેબી, કેના, ગજાનિયા જેવાં અનેક ફૂલો ઘરના વાતાવરણને મહેકાવી નાખે છે જે કૂંડામાં સારી રીતે ઉછેરી શકાય છે. કૂંડામાં આગળ જણાવ્યા મુજબ માટી અને સેન્દ્રિય ખાતરો ભરવા.

ઘરઆંગણે કમ્પોસ્ટ ખાતર :

પાયામાં સેન્દ્રિય ખાતરો આપેલ હોય, જમીન ફળદ્રુપ હોય અને છોડનો વિકાસ સારો હોય તો રાસાયણિક ખાતરો આપવાની જરૂરિયાત રહેશે નહીં, તેમ છતાં જરૂરિયાત જણાય તો યુરિયા, એમોનિયમ સલ્ફેટ, એનપીકે,

જેવા ખાતરો માર્ગદર્શન મેળવી આપવા અથવા તો થોડી માત્રામાં જ આપવાં.

ઘરઆંગણે ઉગાડવામાં આવતાં શાકભાજી માટે બજારમાંથી જો છૂટક ખાતર ખરીદવામાં આવે તો ઘણું જ મોઢું પડે તેમ જ તેમાંથી જરૂરી પોષક તત્ત્વો પૂરતાં પ્રમાણમાં મળતા ન હોઈ છોડનો વિકાસ બરાબર થતો નથી. આ માટે સેન્દ્રિય ખાતરનો ઉપયોગ ખૂબ જ જરૂરી છે. જે આપણે ઘર આંગણે કમ્પોસ્ટ ખાતર બનાવી આપણી જરૂરિયાત પૂરી કરી શકીએ.

કમ્પોસ્ટ ખાતર બનાવવા માટે શાકભાજીના છોડ તથા કચરો, ચાના કૂચા, નીંદામણનો કચરો, ઝાડનાં પાન, નકામા કાગળ, જેવો કોઈપણ સડી જાય તેવા સેન્દ્રિય કચરાનો ઉપયોગ કરી કમ્પોસ્ટ ખાતર બનાવી શકાય.

(vbchavdaahir@gmail.com)

ઉંમર આપી મેં કંઈ કંઈ આછું-પાતળું લખ્યું, પણ કશું ગ્રંથસ્થ ન થવા દીધું... મારાં લખાણોને પ્રચારવા કે ગ્રંથસ્થ કરવાનો મને આગ્રહ કરનારા સન્મિત્રોને વરસોથી હું એક જ જવાબ દેતો રહ્યો કે થોડા ખમી જાઓ. મારા મરણ બાદ કરવું હોય તે કરજો. મને એમ કે મરણના ફાટક પર પહોંચીને નવી બળતરા ક્યાં વહોરું?

વરસો વાટ જોઈ. અસંખ્ય સ્વજનો, મિત્રો, જીવલગ સાથીઓને વિદાય કર્યા. જિંદગી વસમી થઈ ગઈ. દુનિયાનો ઉદ્ધાર કરવાના લહાવાઓરિયા બધા વીત્યા. બિસ્તર બાંધી, ટિકિટ કપાવી વરસોથી પ્લેટફોર્મ પર બેસી રહ્યો છું. પણ મારી ગાડી કમબખ્ત આવતી નથી. મિત્રો અકળાય છે. એમને હદથી જાદે વાટ જોવડાવ્યાનો અફસોસ મને પીડે છે.

આમ, હું હાર્યો. મૂળેય મારાં લખાણોને દુનિયાનો ઓદ્ધાર કરવાના અભરખામાં પડીને કોઈ છાપે પ્રચારે તે સામે મારે સિદ્ધાંતની રૂએ તો કશી તીખી અદાવત નહોતી. હવે પ્રસ્તુત મુદ્રક પ્રકાશકોએ મને મરણને ફાટકે દુઃખ ન દેવાની બાંહેધરી આપી છે. એટલે રામભરોસે રહીને અને મારે રવાડે ચડવામાં રહેલાં જોખમ પ્રકાશકોને ત્રણ-ત્રણ વાર સમજાવ્યા પછી, મારાં લખાણો પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરવાનું સાહસ એમને ખેડવા દેવાનું મેં કબૂલ્યું છે. પ્રભુ, એ બધાંમાંથી અમને પાર ઉતારો.

- સ્વામી આનંદ (મારી કેફિયત)

કબ લૂંટ ઝપટ કે હસ્તી કી દુકાને ખાલી હોતી હેં,
યહાં પર્વત-પર્વત હીરે હૈ, સાગર-સાગર મોતી હેં.

પરંતુ આ પંક્તિઓની સચ્ચાઈ કંઈ ઘરમાં બેસીને થોડી જાણવા મળે? તેને માટે તો કુદરતની કેડીઓ પર રખડવું પડે, તેના ખોળે બેસવું પડે, તેના સૌંદર્યને અંતરની આંખથી આકંઠ પીવું પડે, ખુલ્લી આબોહવાને ઓઢવી પડે—તો પૂરી તો નહીં જ પણ થોડી ભાળ મળે. લોકો અને જીવન ધબકાર જાણવા તો વળી લોકજીવનમાં ભળવું પડે.

કોરોનામાં થોડી હળવાશ આવી કે થયું, ચાલો ક્યાંક બહાર ઘૂમી આવીએ. સપાટ ભૂમિ અને ભીડમાંથી નીકળી ડુંગર, પછવાડે ડુંગર, આગળ ડુંગર હોય અને વૃક્ષોને ઓઢીને ઊભેલા ડુંગર હોય તેવી ભૂમિ એટલે કે ડાંગ પ્રદેશ પર મહોર મારી.

૨૭ જૂન, રવિવાર: તૈયારીઓ કરી સવારે ડાંગ તરફ સફર આદરી. શ્રી સોનલબહેન રોયના બે ફ્લેટ વઘઈમાં ખાલી હતા એટલે ઉતારાનો પ્રશ્ન આપોઆપ સરળ અને સુખદ બની ગયો હતો. અનુકૂળ વાહન પણ હતું એટલે જાણીતા અને વધુ વપરાતા માર્ગો છોડી થોડી જુદી અને અણદીઠી ભોમકાને માણવી હતી. જંગલોની હરિયાળી, ડુંગરાઓ, કેડીઓ, ધુમ્મસ, વાદળ, વરસાદ, ધોધ અને આદિવાસી જનજીવન જાણે અમને જોવા, સ્પર્શવા, ભીંજાવા અને માણવા પોકારતા હતાં. સાવચેતીરૂપે અમે માસ્ક પહેરી રાખતાં હતાં.

પહેલો મુકામ, તત્ત્વ સ્ટુડિયો, મુ. દશરથ, જિ. વડોદરા કર્યો. શ્રી મુકેશભાઈ કોઠારી, તેમનાં ભાણી અમીબહેન તેમ જ સહકાર્યકર્તાઓએ અમારું સ્વાગત કર્યું.

તેઓ વિવિધ ફેબ્રિકમાંથી લાઈફ સ્ટાઈલ એપેરલ બનાવે છે. ખૂબ જ આકર્ષક અને નવલી ડિઝાઈનો. આખો સ્ટોર દર્શનીય અને દૃષ્ટિસંપન્ન સર્જનની છાપ પાડતો હતો. ટી-શર્ટની વૈવિધ્યભરી હારમાળા. સહુએ પસંદગી મુજબ ખરીદી કરી અને સ્વાદિષ્ટ નાસ્તો માણ્યો.

પછી શ્રી હરિધામ આશ્રમ, ગોરા પહોંચ્યાં. એસીવાળા ત્રણ રૂમ તૈયાર હતા. આ આશ્રમ પૂજ્ય શ્રી હરિચરણદાસજીએ સ્થાપેલો છે, જેઓ સંત શ્રી રણછોડદાસજી મહારાજની પરંપરાના શિષ્ય છે. સિદ્ધ પુરુષ છે અને સમર્પિત ભક્તો તેમને ભગવાનશ્રી તરીકે જુએ છે. ચા-પાણી પીધા પછી આશ્રમના નદીકાંઠે જઈ આવ્યાં. વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતાની થોડી અધૂરપ લાગી. પરંપરાગત આશ્રમો અને ભક્તોનું આ સ્વાભાવિક લક્ષણ જણાય છે. ખેર, દરેકનું પોતાનું બંધારણ, ગતિ અને દિશા નિમયિલાં હોય છે.

સાંજે બાજુમાં નદીકિનારે જ શ્રી આનંદ આશ્રયધામ(દિવ્ય શક્તિપીઠ)નાં દર્શને ગયાં. આ આશ્રમ સ્વામી વિયોગાનંદ સરસ્વતીજી મહારાજનો છે. તેઓ હાજર નહોતા, પણ સ્વામી કૃપાલાનંદજી મળ્યા. આશ્રમનો સમગ્ર પરિસર એકદમ સ્વચ્છ અને આયોજનબદ્ધ. ભવિષ્યે આવીને બેચાર દિવસ રહી શકાય તેવો ભાવ જાગ્યો.

૨૮ જૂન સોમવાર: સવારે વહેલાં નીકળી ગયાં, રસ્તાના વળાંકો, નદીઓ, હરિયાળી, ગામડાં વગેરે જોતાં જોતાં એકલવ્ય ફાઉન્ડેશન વેડઈ પહોંચ્યાં. શ્રી સોનલબહેન રોય અહીં આદિવાસીઓ પાસે તેમને આવડતો હુન્નર-વાંસકળામાંથી વિવિધ ચીજો બનાવડાવી માર્કેટિંગ પણ કરે

છે. એ જોઈને બપોરના ભોજન સમયે વઘઈની જૂની નાહરી કેન્ટિનમાં પહોંચી ગયાં. બહેનો જ આ કેન્ટિનની વ્યવસ્થા સંભાળે છે. શુદ્ધ, સાત્વિક, સ્વાદિષ્ટ છતાંયે સસ્તું ભોજન. સંતોષ થયો. શ્રી સોનલબહેનના કેન્દ્રના અહીં ફલેટ છે. તેમનાં કાર્યને અહીં સંભાળતા કૌશિકભાઈએ ઉતારો તૈયાર રાખ્યો હતો. સામાન વગેરે મૂકી આરામ કર્યો. અહીંનાં ફર્નિચર-ખુરશીઓ, પલંગો તેમ જ અન્ય વપરાશની વસ્તુઓની ડિઝાઈનોમાં એક વિશેષતા છે. સુંદર ગૂંથણી સાથે મજબૂતાઈ પણ હતી. અગાઉ અમે આવા નેત્રંગના કેન્દ્રમાં પણ સરસ કામ થતું જોયું હતું. સાંજનું ભોજન નવી નાહરી કેન્ટિનમાં કર્યું. ઘર જેવું ભોજન ઘર જેવા વાતાવરણમાં લીધું અને બીનાબહેન દ્વારા રાજકોટથી ઓનલાઈન ગઝલ કાર્યક્રમ જોઈ ઊંઘી ગયા.

૨૮ જૂન મંગળવાર: સાપુતારા જેવા એક બીજા ગિરિમથકને સરકાર આકાર આપી રહી છે એવી ભાળ મળી હતી. સાપુતારા અને આહવા જોયેલાં હતાં, તેથી સવારમાં નવા ગિરિમથક ‘ડોન’ને જોવા નીકળી પડ્યાં. અત્યારે તો વરસાદ ન હતો, પણ અગાઉ આવી ગયેલો તેથી જંગલ હરિયાળું, પહાડો લીલાછમ અને રસ્તાના વળાંકો દર્શનીય હતાં. ઉપર પહોંચ્યા ત્યારે આટલી ઊંચાઈ પર આવી વિશાળ સપાટ જમીન જોઈ થયું કે સ્થળની પસંદગી તો સરસ છે, પરંતુ હજી તો સાવ પ્રાથમિક દશામાં જ હતું. ભવિષ્યે કેવું સુંદર બનશે તેની સંભાવનાઓની કલ્પના કરતાં કરતાં અમે વઘઈ તરફ પાછા ફર્યા. એક જગ્યાએ સ્મિતાબહેનની નજર કેલાસપતિ વૃક્ષ પર પડી. તેનાં ફૂલોનો આકાર અને સુંદરતા જોઈ મુગ્ધ થયાં. ફળ તો ખૂબ મજબૂત અને ગોળાઈમાં ફૂટબોલથી થોડાં નાનાં. થયું કે નીચે બેઠા કે સૂતા હોઈએ ને માથે પડે તો આવી બને. ત્યાં જ મકાઈ પણ ખાધી અને ઉતારે આવી ગયાં.

સાંજે ભોજન કરતાં નક્કી કર્યું કે અંધાર ઊતરી આવે એટલે જંગલમાં જઈએ અને આગિયાની મજા લઈએ. જમીને

જંગલમાં થોડે દૂર ગયાં ને એક નાળા પાસે ગાડી પાર્ક કરી સૌ નીચે ઊતર્યા. થોડી જ વારમાં ગાઢ અંધકારમાં સામેનું વૃક્ષ ઝગમગી ઊઠ્યું. કેટલા બધા આગિયા! વૃક્ષના જુદા જુદા ભાગોમાં વારાફરતી આગિયાની ઝબૂકલીલા ચાલ્યા કરે. પહેલાં પણ આગિયા જોયા છે પણ આખા વૃક્ષ પર

જંગલોની હરિયાળી, ડુંગરાઓ, કેડીઓ, ધુમ્મસ, વાદળ, વરસાદ, ધોધ અને આદિવાસી જનજીવન જાણે અમને જોવા, સ્પર્શવા, ભીંજાવા અને માણવા પોકારતા હતાં...

ઝબૂકતા હોય તે તો પહેલી વખત જ. અચરજ અને આનંદથી સહુ સભર-સભર થઈ ગયાં. ફરી થોડે આગળ ગયાં તો એ જ દૃશ્ય. વાહ, કુદરત તારી લીલા! આંખો, ચિત્ત, મન, દિલ બધું જ જાણે આનંદ અને અહોભાવથી તરબતર!

આજે રાત્રે બીનાબહેન પાસેથી વર્ષાકાવ્યો અને તેનો આસ્વાદ માણ્યાં. સપનાંને પણ આગિયા અજવાળશે એવી કલ્પના સાથે સૂઈ ગયાં.

૩૦ જૂન બુધવાર: અગાઉ નક્કી કર્યું હતું તેમ વઘઈના વિશાળ અને સમૃદ્ધ બોટાનિકલ ગાર્ડન પહોંચી ગયાં. આ તરુલોક શું છે? આ વનસંપદા કેવી છે? આ વનસ્પતિજગત કેવું વિશાળ અને અજોડ છે! આ હરિયાળા રંગના પણ કેટલા શેડ્સ છે! વૃક્ષોની ઊંચાઈ, તેનાં થડની જાડાઈ, તેનું ખરબચડાપણું, તેનાં ફૂલ અને ફળ, તેના ઉપયોગ, તેનાં નામ—ઓહોહો કલ્પનાતીત જગત! અગણિત જાતિઓ હોય ત્યાં નામ અને પરિચય પામવો એ તો બહુ અઘરી વાત. પણ આશ્ચર્યના ભાવ સાથે ફરતાં ગયાં, જોતાં ગયાં. અશોક વૃક્ષ અને પ્રાગવડના મહિમા વિશે મનુભાઈ જાણે, પણ નજર સમક્ષ જોઈને રાજીરાજી થઈ જવાયું! તસવીરો લીધી. અનંતતાના ભાવ સાથે માંડ અર્ધો કલાક ગાર્ડન જોઈ બહાર નીકળ્યા.

પછી અંબિકા હળદર ફાર્મ, જમાલપાડા-રંભાસ, જિ.ડાંગ જોવા ઉપર ગયાં. અહીં શ્રી દક્ષાબહેન બિરારી ઓર્ગેનિક પદ્ધતિથી હળદર ઉગાડાઈ હોય તેના પર પ્રક્રિયા કરી વેચાણ કરે છે. ઓર્ગેનિક કઠોળ, ચોખા વગેરે પણ વેચાય છે. અમે સહુએ જરૂરિયાત મુજબ ખરીદી કરી અને ભોજન માટે કેન્ટિનમાં ગયાં. આ વખતે રોજ ભોજનમાં સ્થાનિક રાજાપુરી અને દાડમિયા કેરી મળતી હતી. બપોર પછી કળમ ડુંગર જવા નીકળ્યાં. રસ્તો જંગલ અને નાનાં નાનાં ગામો વચ્ચેથી પસાર થતો હતો. પસાર થવું એ જ એક સૌંદર્યાનુભવ બની ગયો. થોડો વરસાદ આવી ગયો હતો, રસ્તામાં પણ ક્યારેક ઝરમર છંટકાવ થઈ જતો એટલે મનોહર દૃશ્યો અને ખુશનુમા વાતાવરણ માણતાં ગયાં. કળમ ડુંગર એ ત્યાંના અદિવાસીઓનું માતાજીનું સ્થાનક છે. ઊંચાઈ સારી. પગથિયાં સારાં બનાવ્યાં છે. વૃક્ષારોપણ પણ થયેલું હતું અને સચવાતું હતું. આવતાંવેંત વાદળોએ અમને ઘેરી લીધાં. ધુમ્મસ એટલું બધું હતું કે દૂરનું તો શું, નજીકનું પણ દેખાય નહીં. ખીણમાંથી ધુમ્મસ ઊર્ધ્વધોધની જેમ ઉપર આવી રહ્યું હતું. અમે, જગ્યા, વૃક્ષો, રસ્તા, પગથિયાં બધાં પર ભીનાશ છવાતી જતી હતી. ધુમ્મસે પૂરા વિસ્તારને ઢાંકી દીધો હતો. હૈંયે કશુંક અનુપમ અનુભવ્યાનો પ્રસન્ન ભાવ છવાઈ ગયો હતો. જાણે અસ્તિત્વનાં દર્શન નિરાળા રૂપે થઈ રહ્યાં હતાં. વર્ષા અને વાદળ ગમે છે એટલે અહીં જાણે સામે ચાલીને વીંટળાઈને વાદળો પ્રેમ દર્શાવી રહ્યાં છે. અહીં હિમાંશુ ‘પ્રેમ’ની પંક્તિઓ ટાંકું:

વન્ય વિશ્વથી સઘળો વહેવાર મારો છે,
પ્રકૃતિની હર ઋતુ તહેવાર મારો છે,
બ્રહ્મથી જે વિસ્તર્યો: વિસ્તાર મારો છે,
હર નિસર્ગી ગીતમાં રણકાર મારો છે,
ગહેક ગૂંથ્યો, મહેકતો દરબાર મારો છે,
પ્રકૃતિની હર ઋતુ તહેવાર મારો છે.

આમ પણ કોઈપણ ઋતુ હોય, દરેકની પોતાની આગવી વિશેષતા છે જે આપણને તેના કરી દેવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે, જાણે ‘જૂજવે રૂપે અનંત ભાસે.’

થોડું વિશેષ કહું તો: વાંસની પટ્ટીઓ પર ગારનું લીંપણ કરેલાં અહીંનાં ઘર સાદાં અને સુંદર હતાં. લોકો ઢોળાવો પર ક્યારીઓ બનાવીને ડાંગર, રાગી અને શાકભાજીની ખેતી કરતાં હતાં. ક્યાંક ટ્રેક્ટર, મોટર દેખાતાં હતાં. બહેનો બધાં જ ક્ષેત્રમાં કાર્યરત હતી. સ્કૂટર ચલાવી લેતી. શિક્ષણે આણેલું પરિવર્તન સુખદ હતું. આગિયામઢ્યાં વૃક્ષો ફરી જોયાં ને ભર્યા ભર્યા છલકાતા આનંદ સાથે જમીને ઉતારે પહોંચ્યાં.

ગાઠ અંધકારમાં સામેનું વૃક્ષ ઝગમગી ઊઠ્યું.
કેટલા બધા આગિયા! વૃક્ષના જુદા જુદા ભાગોમાં
વારાફરતી આગિયાની ઝબૂકલીલા ચાલ્યા કરે...

૧ જુલાઈ ગુરુવાર: આજે છેલ્લો દિવસ. વાંસદાની શાકબજારનાં તાજાં રાસાયણિક દવાઓ વગરનાં શાકભાજી ખરીદી આદિવાસી મિત્રોને તાલીમ આપતા શ્રી ગિરિનભાઈના ‘શોભા સ્નેક્સ’માં ગયાં. તેઓ આઈઆઈએમના સ્નાતક છે. મુંબઈમાં સારી જોબ હતી, પણ જીવ ગામડાંમાં વસવા તલસતો. માંડવીમાં પાંચ એકર જમીન લઈ લીધી. આદિવાસી બહેનોને ક્રિકેટમાં રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ રમી શકે એવી તૈયાર કરી. અત્યારે લાકડું, વાંસ, ગાર-માટી અને ભીંતચિત્રોથી ઓપતાં એમનાં બે ઘર જુદી જ ભાત પાડે છે. એવું જ નાસ્તાગૃહ ચલાવે છે. ત્યાં પિત્લા અને ગાર્લિક બ્રેડનું ભોજન લીધું.

આ પૂરા આનંદ-પ્રવાસનું શ્રેય પરિવાર, મિત્રો, ગાડી અને પરસ્પર અનુકૂલનને આપવું જોઈએ. એક નવો પ્રદેશ જેના સરનામાની તો જાણ હતી પણ તેનો સ્પર્શ પામવાની તક મળી તે માટે અસ્તિત્વનો આભાર. આપણે સહુ

એકધારા જીવનથી ટેવાયેલાં છીએ. પ્રવાસ તેમાં ગાબડું પાડીને નવો અનુભવ આપે છે. આવું વારંવાર અનુકૂળતાએ કરતાં રહીએ તો આપણી ચેતના ચેતનવંતી રહે. આનંદને ગાંઠે બાંધવો હોય, જીવનને પ્રહુલ્લિત રાખવું હોય, પ્રકૃતિમાં રહેલાં સૌંદર્યને જો પામવું હોય તો તેમાં પ્રવેશતા રહેવું જોઈએ. એના સૌંદર્યને માત્ર આંખથી નહીં, હૃદયથી સંવેદવું જોઈએ. પ્રવાસ આવી સુગમતા આપી શકે જો આપણો અભિગમ હોય. પ્રવાસની સારી ફલશ્રુતિ પામવા સહપ્રવાસીઓ નિમિત્ત બની શકતા હોય છે. જેમની સાથે થોડા દિવસ રહેવાનું હોય તે અનુકૂળન સાધી શકે તેવા, જેમની માનસિકતાને ખૂણા ન હોય, ફાવવા-ભાવવામાં જડતા ન હોય, જિજ્ઞાસાને જીવંત રાખતા હોય, નાનામોટા ગમાઅણગમાને હળવાશથી લેતા હોય, પોતાનામાંના ઉમદાપણાને વહેંચી શકતા હોય, અધૂરપોને ઢાંકી શકતા હોય તેવા હોવા જોઈએ. તો જ સહપ્રવાસ આનંદને બટોરી

શકે અને નવું ઉમેરણ કરી શકે.

કવિમિત્ર શ્રી મનોહરભાઈની એક મારી ગમતી રચનામાંથી-

ડુંગર પછવાડે દોડતાં આ ડુંગરા,
રે કોણે વસાવ્યા આ ડુંગરા?
કંદરાને ખીણોના પાતાળે કેદ કરી
કોણે ફસાવ્યા આ ડુંગરા?
લીલીછમ જાજમની મખમલ બિછાવી પણે
કોણે મઢાવ્યા આ ડુંગરા?
ઝરણાંના ઝાંઝરનો રૂપેરી નાદ થઈ
કોણે રણકાવ્યા આ ડુંગરા?
પહેલે પરોઢિયે ને ઢળતી સાંજુકના,
ધુમ્મસ ઓઢાડ્યા આ ડુંગરા!
ભૂખરી એ ધૂસરમાં આસન જમાવી બેઠા,
તપસી-શા ગૂપચૂપ આ ડુંગરા!

નઈ તાલીમમાં કાંતણ-ઉદ્યોગ સામાન્ય રીતે બધે સ્વીકારાય છે. જેમને એ કામનો પરિચય નથી હોતો કે ઉપર-ઉપરથી જ હોય છે, તેમને ઘણીવાર થતું હશે કે આ તાગડા કાઢવાથી શું વળે? એમની વાતમાં ઘણું તથ્ય છે પણ જો પદ્ધતિસરનું કાંતણ શીખવ્યું હોય ને સારાં પૂણી-રેંટિયો આપ્યાં હોય તો નાની ઉંમરનાં બાળકો પણ આશા અને ઉત્સાહ ફેલાવે તેવું ઉત્પાદન કરી શકે છે.

આંબલા શાળામાં ત્રીજા ધોરણનાં બાળકો પાસે વિચાર મૂક્યો કે દરેકે પોતાનાં ચડી-ખમીસ થઈ જાય એટલું કાંતવું. તે માટે કેટલી આંટી સૂતર જોઈએ તેનો હિસાબ થયો અને દરરોજ બે કલાક આની પાછળ આપવા એ નક્કી થયું. ત્રેવીસ દિવસના અંતે એ બધાંએ ચડી-ખમીસ સીવણખર્ચ સાથે થઈ જાય એટલું કાંતી લીધું. વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની સરેરાશ ઉંમર દશ વર્ષ હતી ને વર્ગની સરેરાશ ઝડપ કલાકના ૨૭૮ તાર હતી. નવ વર્ષની હંસાનું ધોરણ આયોજનમાં ન હતું, પણ તેણે ૨૨ દિવસમાં સારું કાંતતાં શીખી લીધું અને ૩૬ દિવસમાં પોતાના ભાઈનાં ચડી-ખમીસ જેટલું કાંતી લીધું.

આને આપણે કેળવણી નહીં કહીએ? દેશ જ્યારે સહિયારા ઉત્પાદનની હાકલ કરે છે ત્યારે આવા આયોજિત અનુબંધવાળી કેળવણીની કોઈ યોજના કરીએ તો?

(સર્વોદય અને શિક્ષણ : મનુભાઈ પંચોલી)

‘સિદ્ધાર્થ’: પુસ્તક, લેખક, ફિલ્મ અને ફિલ્મસર્જક
સોનલ પરીખ

અડધી સદી પહેલાં બનેલી ફિલ્મ ‘સિદ્ધાર્થ’, એક સદી પહેલાં લખાયેલી નવલકથા ‘સિદ્ધાર્થ’ અને સવા સદી પહેલાં જન્મેલો તેનો જર્મન લેખક હરમાન હંસ: આ બધાનો ઉલ્લેખ આજે પણ એટલો જ તાજગીભર્યો અને રોમાંચક કેમ લાગતો હશે?

એમ તો અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા ભગવાન બુદ્ધ પણ એટલા જ તાજા લાગે છે. એ મહાન નિરીશ્વરવાદીએ ત્યાર પછીની સદીઓને આપેલું મહાજ્ઞાન એ હતું કે ‘તું તારો દીવો થા’. પોતાના જીવનની જવાબદારી પોતાના ખભે. ત્યાર પહેલાં અને ત્યાર પછી આવેલા ધર્મોએ કહ્યું કે ‘ઈશ્વર તમામ પાપને ધોઈ નાખવા સમર્થ છે, તમે ફક્ત તેના શરણમાં જાઓ’, ત્યારે ભગવાન બુદ્ધ કહે છે, ‘બીજું કોઈ તમને ઉગારી ન શકે. તમે પોતે જ તમને તારશો કે મારશો. માટે જાગો, સમજો ને ઢીલ કર્યા વિના મુક્તિના માર્ગે જાઓ.’ મુક્તિ કયા માર્ગે મળશે? મધ્યમ માર્ગે. વીણાના તાર બહુ ખેંચશો તો તૂટી જશે, ઢીલા છોડશો તો વાગશે જ નહીં. મધ્યમ બાંધશો તો જ સંગીત ઉત્પન્ન થશે.

નોબેલપ્રાઈઝ વિજેતા હરમાન હંસે તેમની વિખ્યાત નવલકથા ‘સિદ્ધાર્થ’માં ભગવાન બુદ્ધની આ ફિલોસોફીને ખૂબ સુંદર રીતે ચિત્રિત કરી છે. તેનો તેજસ્વી નાયક સિદ્ધાર્થ એક ઋષિનો પુત્ર છે. સ્વપ્નો, વિચારો અને પ્રશ્નોથી ભરેલો સિદ્ધાર્થ તપથી પૂર્ણતાનો અનુભવ મેળવી શકતો નથી. બુદ્ધિ અસંતુષ્ટ રહે છે, હૃદય અસ્થિર. તે પિતાનો આશ્રમ છોડે છે અને કાયાને અતિશય કષ્ટ આપવાથી માંડીને ભોગવિલાસ સુધીનું બધું અજમાવી જુએ છે, પણ મન ક્યાંય ઠરતું નથી. એક તબક્કે તેની મુલાકાત ભગવાન બુદ્ધ સાથે થાય છે. તે બુદ્ધને કહે છે, ‘મને પૂર્ણતાનો અનુભવ આપો.’ તેના હજારો સવાલોના જવાબમાં બુદ્ધ બે જ વાત કહે છે, ‘હું તને તેનો

અનુભવ આપી શકું નહીં. બહુ તો એટલું કહી શકું કે મને એ અનુભવ કેવી રીતે થયો.’ અને ‘તું બુદ્ધિમાન છે, મિત્ર. પણ વધુ પડતી બુદ્ધિથી ચેતજે.’

આવા આ સિદ્ધાર્થને જીવનનું પરમ, પૂર્ણ સત્ય કેવી રીતે મળે છે તે આ નાનકડી નવલકથાનું હાર્દ છે. સિદ્ધાર્થ કોઈ એક વ્યક્તિ નથી, તે એક શોધ છે - અસ્તિત્વના પરમ રહસ્યની શોધ. જે જુએ છે કે મોટાભાગના લોકો ખરતા પાંદડા જેવા હોય છે. પવન તેમને ઘુમાવે છે, ઊંચકે છે, પાડે છે. પણ કોઈકોઈ હોય છે આકાશના તારા જેવા. પવન તેમને સ્પર્શતો નથી. પોતાના પ્રકાશથી પોતાના માર્ગ પર તેમની સ્થિર ગતિ હોય છે. સિદ્ધાર્થની સમજ ખૂલતી જાય છે. ‘આ વિશ્વ છાયા હોય કે સત્ય, તેને ચાહવું, તેની કદર કરવી, તેનો આદર કરવો એ મને ગમે છે.’ અને ‘વિશ્વ અપૂર્ણ છે અને ધીરેધીરે પૂર્ણતાના પંથે ગતિ કરી રહ્યું છે તેવું નથી. વિશ્વ દરેક ક્ષણે સંપૂર્ણ છે. દરેક પગલું, પૂર્ણતાની શક્યતાને પોતાનામાં સંઘરીને બેઠું છે. દરેક બાળક નાશવંત પણ છે ને શાશ્વત પણ. કોઈ વ્યક્તિ કયા તબક્કે છે તેનો નિર્ણય કરવો કોઈ બીજા માટે શક્ય નથી. લૂંટારામાં બુદ્ધ હોઈ શકે છે અને બ્રાહ્મણમાં લૂંટારો. માણસ પૂરેપૂરો સંત કે પૂરેપૂરો પાપી હોઈ શકે નહીં.’

તેને એ પણ સમજાય છે કે એવું કંઈક હોય છે જે શીખી શકાતું નથી. સ્વને, સર્વને, સ્વ અને સર્વમાં સમાયેલા સત્ત્વને એક તબક્કા પછી અનુભૂતિ વડે જ પામી શકાય છે. જ્ઞાનીનો સૌથી મોટો શત્રુ ઘણી વાર જ્ઞાન જ હોય છે. એ કહે છે, ‘આ નદી શાશ્વત છે છતાં દરેક ક્ષણે નવી છે. જે પાણી એક ક્ષણે અહીં છે તે બીજી ક્ષણે અહીં નહીં હોય, છતાં તે સતત છે - ઓહ, આને જો હું સમજી શકું...’

નદીનું વહેણ અહીં કાર્યકારણની અતૂટ શૃંખલાના

પ્રતીકથી લઈને વોઈસ ઓફ લાઈફ, વોઈસ ઓફ બિઈંગ, વોઈસ ઓફ બિકમિંગ બને છે અને તે શીખે છે પ્રેમ. આ પ્રેમ દુન્યવી પ્રેમ નથી. સ્વને ખાલી કરી સર્વમાં વ્યાપવાની આ વાત છે. સિદ્ધાર્થનું ધ્યેય આ જ હતું -તૃષ્ણા, ઝંખના, સ્વપ્નો, પીડા, આનંદ તમામથી મુક્તિ. અહમ્નું ખલાસ થઈ જવું અને ત્યાર પછીની શૂન્યતામાં અસ્તિત્વની શાંતિનો, શુદ્ધતાનો અનુભવ કરવો. બુદ્ધની ઓળખ આ જ છે: પૂર્ણ શાંતિ, પૂર્ણ સ્થિરતા, પૂર્ણ સ્વસ્થતા. કોઈ શોધ, કોઈ ઈચ્છા, કોઈ પ્રવાસ, કોઈ પ્રયાસ બાકી નથી. બુદ્ધ દીવાની જ્યોત જેવા છે - પ્રકાશિત, શાંત, નિષ્કંપ.

‘સિદ્ધાર્થ’ના લેખક હરમાન હેસ ૧૮૭૭માં જર્મનીમાં જન્મેલા સ્વીસ કવિ, લેખક અને ચિત્રકાર હતા. ‘સ્ટેપનવુલ્ફ’, ‘સિદ્ધાર્થ’ અને ‘ધ ગ્લાસબિડ ગેમ’ તેમની પ્રખ્યાત કૃતિઓ છે. ‘સિદ્ધાર્થ’ ૧૯૨૨માં લખાઈ હતી. વિશ્વને બે બે વિશ્વયુદ્ધમાં ખુવાર થતું તેમણે નજીકથી જોયેલું. સામસામે લડતા દેશોના સર્જકોને દુશ્મનાવટની ભાષામાં

ભગવાન બુદ્ધ કહે છે, ‘બીજું કોઈ તમને ઉગારી ન શકે. તમે પોતે જ તમને તારશો કે મારશો. માટે જાગો, સમજો ને ઢીલ કર્યા વિના મુક્તિના માર્ગે જાઓ.’

વાત કરતા જોઈ તેમણે ‘ઓ ફેન્ડ્ઝ, નોટ ધીસ ટોન’માં લખ્યું હતું, ‘આપણે જાણીએ છીએ કે પ્રેમ ધિક્કારથી મોટો છે, સમજદારી દ્વેષ કરતાં ઊંચી છે ને શાંતિ યુદ્ધ કરતા ઉમદા છે; પણ વિશ્વવિગ્રહે આપણાં મૂલ્યોને ઊલટાંસૂલટાં કરી નાખ્યાં છે.’ નાઝીઓના વધતા વર્ચસ્વ વચ્ચે તેમણે સાચું લાગે તે લખીને બહિષ્કાર વહોરી લીધો હતો. ફેન્ય સર્જક રોમાંરોલાં સાથે તેમણે મોટે પાયે શાંતિ પ્રયાસો કર્યાં હતાં. તેમના પૂર્વજો ભારતમાં મિશનરી તરીકે ગયા હતા. બાહ્ય અને અંગત વિટંબણાઓ વચ્ચે હરમાન હેસનો ભારતપ્રેમ અને લેખન અકબંધ રહ્યાં હતાં.

‘સિદ્ધાર્થ’ લખાઈ ૧૯૨૨માં, પણ બુદ્ધ પ્રત્યે હેસને આકર્ષણ છેક ૧૯૦૪થી હતું. ૧૯૧૧માં તેઓ ઈન્ડોનેશિયા,

શ્રીલંકા, સુમાત્રા, બોર્નિયો અને બર્માની લાંબી યાત્રા પર ગયા હતા. આ એ જ સ્થળો હતા જ્યાં બૌદ્ધધર્મ પરિપ્લાવિત થયો હતો. જો કે તેમને જોઈતી હતી તેવી અધ્યાત્મપ્રેરણા આ યાત્રામાંથી મળી નહીં, પણ તેમનું લેખન આ અનુભવોથી ઘણું મંજાયું.

નવલકથા લખાઈ એ પછી પચાસ વર્ષ બાદ ૧૯૭૨માં કોલમ્બિયા પિક્ચરે એ જ નામની ફિલ્મ રિલિઝ કરી. તેનાં ત્રીસ વર્ષ પછી એટલે કે ૨૦૦૨માં એક જર્મન કંપનીએ તેને રિસ્ટોર કરી. ફિલ્મની કહાણી એક બ્રાહ્મણ યુવાનની જીવનના અર્થની શોધની વાત છે. તપસ્વી પિતા સાથે રહીને તેણે ત્રણ શક્તિઓ મેળવી છે. ઉપવાસ, પ્રતીક્ષા, વિચાર. આ મૂડી લઈને પોતાની પ્રજ્વલિત તરસ ઠારવા સિદ્ધાર્થ સાધુ બનવા માગે છે, પણ પિતા અનુમતિ આપે તો જ. પિતા કહે છે, ‘જા. જો તને તારું સત્ય મળે તો તેના વિશે મને કહેવા માટે પાછો આવજે. ન મળે તો પણ પાછો આવજે.’

સિદ્ધાર્થ, મિત્ર ગોવિંદા સાથે સાધુજીવન ગાળતો ભટકે છે. ચલમ ફૂંકે છે, શરીરને કષ્ટ આપે છે. એક દિવસ ભગવાન બુદ્ધના દર્શન થાય છે. ગોવિંદા તેમનો શિષ્ય બની જાય છે, સિદ્ધાર્થ આગળ વધે છે. રામાસ્વામી પાસે રહી કાબેલ વેપારી બને છે અને ગણિકા કમલા પાસેથી શીખે છે અપૂર્વ કામકલા. એ બધું પણ પાછળ છોડી નિષ્ક્રિય સિદ્ધાર્થ છેવટે એક નાવિકની નૌકામાં નદીનો વિરાટ પ્રવાહ લઈ જાય ત્યાં જાય છે. સાથે એક ગીત વહેતું આવે છે: ‘ઓ નોદી રે, એકટી કથા શુધાઈ શુધુ તોમારે-ઓ નદી, એક જ પ્રશ્ન પૂછવો છે તને...’ ગીત ખૂબ અર્થપૂર્ણ છે: ‘નદી, તું ક્યાંથી આવી, તારું વહેવાનું ક્યારે પૂરું થશે? નદી, તને કોઈએ રોકી નથી? તારે કોઈ ઘર નથી? એક ક્ષણ સ્થિર ને બીજી ક્ષણ પૂરપાટ વહેતી તું એક પ્રદેશ તોડે છે, બીજો બનાવે છે - તારે પોતાનો કોઈ પ્રદેશ છે? તને કદી આરામ મળ્યો છે? ઓ નદી, મને અજાણ્યાને તું મિત્ર બનવીશ? તારો આનંદ ને તારી પીડા મારી સાથે વહેંચીશ? હેમંતકુમાર આ ફિલ્મના સંગીતકાર છે. તેમના ઘેરા, ઊંડાણભર્યા કંઠે

ગવાતું આ ગીત બહુ સહજતાથી નદીને જીવનના શાશ્વત અને સતત પરિવર્તનશીલ પ્રવાહનું પ્રતીક બનાવી દે છે.

લાંબા અંતરાલ પછી નાવિક કહે છે, ‘આપણે ઘણું ફર્યા. હવે હું વૃદ્ધ થયો છું, વધુ નહીં ફરી શકું-જાઉં છું. પણ આપણે ફરી મળીશું. યાદ રાખજે; કશું એમ જ રહેતું નથી, બધું પરિવર્તન પામે છે અને બધું પાછું આવે છે.’ એ જાચ છે, સિદ્ધાર્થ નદી પાસે જ રહી જાય છે.

વર્ષો પછી વૃદ્ધ સિદ્ધાર્થ અને સાધુવેશી ગોવિંદાની મુલાકાત થાય છે.

ગોવિંદા કહે છે, ‘હું તો હજી શોધ્યા જ કરું છું. મારો પંથ આટલો કઠિન કેમ છે?’

સિદ્ધાર્થ કહે છે, ‘માણસ શોધે છે ત્યારે તે પોતાની શોધથી બંધાયેલો હોય છે. મુક્તિ ત્યારે મળે છે જ્યારે ધ્યેય છૂટી જાય, શોધ છૂટી જાય. રહે માત્ર હોવું.’

‘તને શું મળ્યું, સિદ્ધાર્થ?’

‘હું શબ્દો વગર પ્રેમ કરતાં શીખ્યો, એટલે મને ગુરુની જરૂર રહી નહીં. હું શીખ્યો કે વિશ્વમાં બધું પરિવર્તનશીલ છે-એવરીથિંગ ચેન્જસ, એવરીથિંગ રિટર્ન્સ. જો, આ પથ્થર. એક દિવસ તેનું માટીમાં રૂપાંતર થશે. માટીમાંથી છોડ કે જીવ કે માણસ બનશે, ઈશ્વર બનશે. હું આ પથ્થરને ચાહું છું. જીવનના આ વિરાટ પ્રવાહમાં પરિપૂર્ણ ક્ષણની નૌકા લઈને તરું છું. મારે કોઈ ગઈકાલ કે આવતીકાલ નથી.’

‘મને સમજાય તેવું બોલ. મને માર્ગ બતાવ.’

‘મારી સાથે નદી પર ચાલ.’ કહી સિદ્ધાર્થ તેનો ઘાસ-સાંઠીકડાંનો બનેલો તરાપો નદીમાં વહેતો મૂકે છે. ‘નદી શ્રેષ્ઠ ગુરુ છે. પોતાને વહેવા દે. શાંત થા. બી એટ પીસ, ગોવિંદા.’ ફિલ્મનો અંત બન્ને મિત્રોને લઈ તરાપો નદીના વિસ્તીર્ણ પટ પર સરકતો દૂર ચાલ્યો જતો હોય એવા દૃશ્યથી થાય છે.

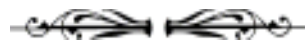
‘સિદ્ધાર્થ’ ફિલ્મના સર્જકની પણ અજબ કલાણી છે. ન્યૂયોર્કની ઉત્તરે આવેલા ચાપાકવા ગામમાં શ્રીમંતાઈમાં ઉછરેલા કોનરાડ રુક્સ દારૂ અને ડ્રગ્સમાં ગળાડૂબ થઈ ક્યાં ક્યાં ભટક્યા ને અંતે મહામુસીબતે તેમાંથી મુક્ત થયા.

૧૯૬૬માં તેમણે બનાવેલી ફિલ્મ ‘ચાપાકવા’માં આ અનુભવો છે. તેમાં કોનરાડે અભિનય પણ કરેલો. આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિપ્રાપ્ત આ અવોર્ડવિનિગ ફિલ્મમાં પંડિત રવિશંકરનું સંગીત હતું. કોનરાડની પહેલી પત્ની રોમોનવે તેને ‘સિદ્ધાર્થ’ નવલકથા વંચાવી હતી. રોમોનોવ રાજવંશની હતી-રશિયાના ઝારની પિતરાઈ બહેન હતી. તેણે બૌદ્ધ ધર્મની દીક્ષા લીધી એ પછી કોનરાડે ‘અ ટ્રેન ટુ પાકિસ્તાન’ ફિલ્મની સર્જક પામેલા સાથે લગ્ન કર્યા ને તેની સાથે દિલ્હીમાં દસ વર્ષ રહ્યા. ૧૯૭૨માં બનેલી કોનરાડની બીજી ફિલ્મ ‘સિદ્ધાર્થ’ પણ આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ધ્યાન ખેંચી શકી હતી અને કલાસિક ગણાઈ હતી. નવાઈની વાત એ છે કે કોનરાડે માત્ર આ બે ફિલ્મો જ બનાવી.

હું શબ્દો વગર પ્રેમ કરતાં શીખ્યો, એટલે મને ગુરુની જરૂર રહી નહીં. હું શીખ્યો કે વિશ્વમાં બધું પરિવર્તનશીલ છે--એવરીથિંગ ચેન્જસ, એવરીથિંગ રિટર્ન્સ...

‘સિદ્ધાર્થ’નું શૂટિંગ હિમાલયના ઋષિકેશમાં અને ભરતપુરના મહારાજાની એસ્ટેટોમાં થયું હતું. ઈન્દિરા ગાંધી પાસેથી ખાસ મંજૂરી મેળવી કોનરાડે સિદ્ધાર્થનું શૂટિંગ કર્યું ત્યારે બાંગલાદેશની સ્વતંત્રતા માટે થયેલા ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધથી સરહદો ગાજતી હતી. ભારતનું સેન્સર બોર્ડ ચુંબનની પરવાનગી પણ ન આપતું, ત્યારે ‘સિદ્ધાર્થ’નાં લાંબા ચુંબનદૃશ્ય, ઉત્તેજક કામક્રીડા અને ખજૂરાહોનાં શિલ્પો જેવા સ્ટિલશોટ્સથી ખાસ્સો ઉહાપોહ જાગ્યો હતો. રાજ કપૂરની દરમિયાનગીરીથી સેન્સર બોર્ડ ઘણી ઓછી કાપકૂપ કરી હતી. સ્વિડીશ સિનેમેટોગ્રાફર સેવન નિક્વિસ્ટની સિનેમેટોગ્રાફીમાં હિમાલયની ભવ્ય શાંતિ આંખ અને મન ઠારે એવી ઝિલાઈ હતી. સીમી ગરેવાલ અને શશી કપૂર ખૂબ સુંદર અને સોફેસ્ટીકેટેડ લાગતા હતા.

સ્પોર્ટ્સથી માંડી કોર્પોરેટ સુધીના વિવિધ ક્ષેત્રના યુવાનોને અને જીવનસંશોધકોને ‘સિદ્ધાર્થ’ જુદી જુદી રીતે અપીલ કરે છે. અસ્તિત્વનો અર્થ કોને શોધવો નથી હોતો?

૦૭. યુવાસૂઝ

વિદ્યાર્થીઓને મોબાઈલનો રચનાત્મક ઉપયોગ શીખવનાર અખિલ દવે

હસમુખ બોરાણિયા

મારે આજે એક યુવા, ઉત્સાહી, નિષ્ઠાવાન શિક્ષકની વાત કરવી છે. બાબાપુરનો આ યુવાન એટલે અખિલ દવે. પ્રાથમિક શાળા, મુ. સણોસરા તાલુકો, અમરેલીમાં શિક્ષક તરીકે ફરજ બજાવે છે.

પોતાની નોકરીના સમય દરમ્યાન ફક્ત વિષય શિક્ષણ આપીને સંતોષ માની લે તેવો આ યુવાન નથી. કંઈક નવું કરવાની ઝંખના લઈને કામ કરે છે. ટીમ વર્ક પણ ખરું! મૂળ સર્વોદયનો વિદ્યાર્થી. બાબાપુરમાં ઉછેર, સર્વોદયના સંસ્કારો તો આવે જ ને? આવ્યા...હો...!

ફેસબુકમાં અખિલની એક પોસ્ટ વાંચી અખિલનાં કાર્યની નોંધ લેતા ડૉ. વિશાલ ભાદાણી(લોકભારતી સણોસરા)એ ફેસબુકમાં નોંધ્યું, ‘આવા શિક્ષકો આપણી આશા છે.’

વિશાલભાઈની આ નોંધથી અખિલનો ઉત્સાહ વધ્યો છે.

કોરોના કાળ... આ મહામારીને લીધે શાળાઓમાં શૈક્ષણિક કાર્ય ઓનલાઈન થયું. મોબાઈલના આ યુગમાં, ટેકનોલોજીના યુગમાં તેના સદુપયોગ કરતાં દૂરુપયોગ વધ્યો છે. મોટેરાઓ પણ મોબાઈલના વળગણથી દૂર રહી શકતાં નથી તો ત્યાં બાળકોની હેસિયત શું? બાળકોના હાથમાં મોબાઈલ આપતાં આપણે અચકાતા હતા, તેની સામે હવે બાળકોને બેસાડવા પડ્યાં. ‘ટેકનોલોજી પાછળ ઘેલા ન થશો’ લેખમાં બ્રાયન ટ્રેસી કહે છે તે યાદ કરી લેવાનું મન થાય એવું છે: ‘ટેકનોલોજી તમારો ઉત્તમ મિત્ર બની શકે છે, પણ યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં ન આવે તો દુશ્મન પણ સાબિત થઈ શકે છે.’

હવે વાત અખિલ દવેએ કરેલા પ્રયોગ, (શૈક્ષણિક ઉદ્દેશ-પર્યાવરણીય પરિવર્ત્યો પ્રત્યે અભિમુખતા) આ બાબતે પ્રયોગ કરેલ તેની વાત. મોબાઈલનો રચનાત્મક ઉપયોગ કેમ થાય? મોબાઈલ શિક્ષણ માટે સારું માધ્યમ બની શકે એ વાત એક શિક્ષકે પોતાની દૃષ્ટિથી સાબિત કરી બતાવી.

અખિલના જ શબ્દોમાં: અખિલ દવે નોંધે છે, ‘આજકાલ બધાંને ફરિયાદ છે કે બાળકો મોબાઈલમાં ગેમ રમે રાખે છે કે વીડિયો જોયા કરે છે... એમાંય ઓનલાઈન શિક્ષણ છે તો બાળકોને મોબાઈલ સાથે કલાકો ગાળવા માટે જાણે પરવાનો મળી ગયો... તો શું કરવું? એમને નવી ટેકનોલોજીનો રચનાત્મક ઉપયોગ કરતાં કરવાં જરૂરી છે. આ માટે અમે એક પ્રયોગ કર્યો. ધોરણ ૬થી ૮નાં બાળકોને એક પ્રવૃત્તિ આપી. તમારે તમારા ફોનમાં તમને ગમતો એક ફોટો લેવાનો, જે સ્કૂલ શુપમાં અપલોડ કરવાનો. વિષય રાખ્યો: ‘કુદરત.’ ‘આમેય કુદરત કે પ્રકૃતિ જ બેસ્ટ ટીચર છે. જો એને સમજાવે તો’. એના પ્રત્યે બાળકોને સભાન

ટેકનોલોજી પાછળ ઘેલા ન થશો. એ તમારો ઉત્તમ મિત્ર બની શકે છે, પણ યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં ન આવે તો દુશ્મન પણ સાબિત થઈ શકે છે...

કરવા પણ જરૂરી છે. અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે અમને નવા-નવા દૃષ્ટિકોણ અને અભિગમ સાથેના સુંદર, સુઘડ અને કલાત્મક ફોટા મળવા લાગ્યા...!!

‘નવી શિક્ષણ તરાહ આ જ સમજાવે છે કે બાળકો સામે માત્ર આંખો કાઢીને ગોખણપટ્ટી કરાવવાને બદલે તેની

આંખોથી તેને જોતો કરવો જરૂરી છે. કેળવણી માત્ર પાઠ્ય પુસ્તકોની ઓશિયાળી ન રહેતાં વ્યાપક બનવી જોઈએ અને સારું અને સર્જનાત્મક કાર્ય થાય ત્યારે સહકાર પણ ચોક્કસ મળે. આ સમગ્ર કાર્યમાં શાળાના સંચાલકો, સાથીઓ અને વિદ્યાર્થી મિત્રોનો હંમેશાં ખૂબ સારો સહકાર રહ્યો.’ અખિલભાઈ દવેની વાત અહીં પૂરી થાય છે.

વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા અખિલભાઈને મળેલા ફોટોગ્રાફ્સની વિગત જોઈએ તો: ઢળતી સાંજ, તળાવના પાણીમાં દેખાતો સૂર્ય, વગડાઉ વનસ્પતિ, ફૂલો, વનસ્પતિ વચ્ચે ડોકાતો સૂર્ય આવા ફોટોઝ રજૂ કર્યાં. અદ્ભુત દૃશ્યો શોધ્યાં, ઝડપ્યાં અને સુંદર પરિણામ મેળવ્યું. બાળકોમાં રહેલો કલાપ્રેમ બહાર આવ્યો.

ભાઈ અખિલ દવે અને પૂરી ટીમને અભિનંદન. મોબાઈલ એક સારું સાધન છે, તેનો ઉપયોગ વિવેકબુદ્ધિથી અને રચનાત્મક રીતે કરીએ તો ઉત્તમ પરિણામ મળે છે. અઢળક શુભેચ્છાઓ, અખિલ દવે! એક વિચારકે લખ્યું છે, ‘નજર તો કુદરતે બધાંને આપી છે, દૃષ્ટિ ઓછાં લોકો વાપરે છે.’ તમે નજરને દૃષ્ટિમાં બદલીને અદ્ભુત કાર્ય કર્યું છે. નજર અને દૃષ્ટિનો ભેદ તમે સરસ રીતે બતાવ્યો. ફરી ફરી અભિનંદન.

(૮૧, જલારામ નગર-૧, હનુમાન પરા માર્ગ, અમરેલી. પિન: ૩૬૫૬૦૧. મો.નં. ૯૯૭૯૨૩૭૨૫૯)

નીકળ અહીંથી...

‘હુતુતુ... તને પાડુ?’

બરાડતો આવ્યો કોરોના.

કાળા કેર કરનારા આ ભૂતને ભગાડવા

ધૂમાડા, ઉકાળા, નાસ લીધા.

તોય ટપલી મારી ગયો

વળ ખાઈને પડી જવાણું ...

આંગણેથી મદદે દોડ્યાં

લીમડો, ગળો, તુલસી અશ્વગંધા અજમો, અરડુસી,

નગોડ, આદુ, પોઈ, કંબોઈ, કાળીજીરી.

હામ ભરીને ઊભી થઈ દાવ દેવા

ભૂમ મારીને કીધું

‘સાંભળ ...!’

મૂળ, છાલ, પાન, ફૂલમાં દિવ્ય ઔષધિઓવાળી

મારા ગામના વગડાની વનસ્પતિઓએ અમારાં

ફેફસાં પ્રાણથી ભરી દીધાં છે.

તારા વાયરસના કાંગરાને ખેરવીને એ જ તને

અમારા ઘર પૃથ્વી પરથી કાઢી મૂકશે

હુતુતુ...તને કાઢી મૂકું, કાઢી જ મૂકું.’

- અર્યના એ. દવે (મો.૭૨૮૫૦૭૩૨૮૭)

ઈઝરાયેલનું ગ્રામજીવન
ઝવેરભાઈ પટેલ

ઈઝરાયેલના ગ્રામજીવનને પ્રત્યક્ષ જોવાનો મોકો મને મળ્યો છે અને મને એવી છાપ પડી છે કે સર્વોદય સમાજ વિશે જે કલ્પના આપણે કરીએ છીએ તેમાંનાં ઘણાં અંગોનો અમલ ઈઝરાયેલના ગ્રામજીવનમાં થઈ રહ્યો છે.

એક વાતનો બધા સ્વીકાર કરે છે કે દુનિયાના બધા દેશોમાં ઈઝરાયેલ જ એક એવો દેશ છે જ્યાં આદર્શ ગામડાં વસાવવામાં આવ્યાં છે. ઈઝરાયેલમાં આવીને વસનારા બધા જ યહૂદીઓ શહેરવાસીઓ હતા ને વ્યાપાર, નોકરી કે ઉદ્યોગધંધાઓમાં લાગેલા હતા. તે લોકોનું કોઈ સામાજિક સંગઠન નહોતું તેમ જ કુદરતી જીવન સાથે કોઈ સંપર્ક નહોતો. આવા વિખરાયેલા લોકોને ઈઝરાયેલની મરુભૂમિમાં ખેતી પર ગુજારો કરવાનું મહાન સાહસ કરવું પડ્યું. એક સાથે રહીને તથા મળીને કામ કરવું પણ એમને માટે અનિવાર્ય હતું, કેમ કે મરુભૂમિમાં ન કોઈ એકલદોકલ ખેતી કરી શકતું કે ન ચોરો અને આરબોના ત્રાસથી સુરક્ષિત રહી શકતું. આ રીતે કૃષિવિજ્ઞાન અને સમૂહજીવન એ એમની પાયાની આવશ્યકતાઓ બની ગઈ.

ઈઝરાયેલમાં આવીને વસનારા યહૂદીઓનું વ્યક્તિત્વ વિકસિત હતું. તેઓ બુદ્ધિજીવીઓ હતા અને પોતપોતાના વ્યવસાયમાં કુશળ હતા. ઈઝરાયેલમાં આવીને તેમણે એ જ વિકસિત ભૂમિકા સાથે નવું જીવન અપનાવ્યું. ખેતીનો ધંધો એ જ સૂઝબૂઝથી શરૂ કર્યો - જમીનનું વિશ્લેષણ કર્યું, આબોહવા સાથે પરિચય સાધ્યો, વનસ્પતિશાસ્ત્ર શીખ્યા અને ખેતીના અર્થશાસ્ત્રનું ઊંડાણથી અધ્યયન કર્યું. કઠણ શ્રમની ટેવ પાડી પોતાના જીવનને કસ્યું અને છેવટે યશસ્વી ખેડૂતો બન્યા. એમને ઉત્તમ ખેડૂત બનાવવામાં શાસનતંત્રે

પણ ઘણી મહેનત ઉઠાવી. ઈઝરાયેલનો એક પણ ખેડૂત ખેતીની તાલીમ વગરનો રહ્યો નહીં.

ઈઝરાયેલમાં ત્રણ પ્રકારનાં ગામડાં વસાવવામાં આવ્યાં છે. કિબુત્સ, મોશેવ શિતુફી અને મોશેવ ઓવડિમ.

કિબુત્સ: કિબુત્સ ગામ કરતાં આશ્રમ વિશેષ છે, જેમાં મિલકત જ નહીં પૂરું જીવન જ સામૂહિક રીતે ગોઠવાયેલું છે. કિબુત્સમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિને તેની શક્તિ અનુસાર કામ મળી રહે છે અને પ્રત્યેકની આવશ્યકતા પૂરી પાડવામાં આવે છે. પ્રત્યેકને અધિકતમ વિકાસ સાધવાની તકો મળે છે. કિબુત્સ તરફથી પુરુષોને જ નહીં, સ્ત્રીઓને પણ તાલીમ લેવા વિદેશોમાં મોકલવામાં આવે છે.

સર્વોદય સમાજ વિશે જે કલ્પના આપણે કરીએ છીએ તેમાંનાં ઘણાં અંગોનો અમલ ઈઝરાયેલના ગ્રામજીવનમાં થઈ રહ્યો છે...

મોશેવ શિતુફી: મોશેવ શિતુફી પણ કિબુત્સના નમૂના ઉપર વસાવાયાં છે પણ તેમાં વ્યક્તિગત કૌટુંબિક જીવનને સ્થાન રહે છે. ઉત્પાદનનાં બધાં કામો સંયુક્ત રીતે જ થાય છે અને કુલ ઉત્પાદનમાંથી દરેક કુટુંબને એકસરખી આવક મળી રહે છે. દરેક કુટુંબ જુદું રહે છે અને એ રીતે ધંધામાં સંપૂર્ણ સહયોગ અને વ્યક્તિગત કૌટુંબિક સ્વતંત્રતા એ બેની વચ્ચે સુમેળ સાધવા પ્રયત્ન હોય છે. મોશેવ શિતુફી અને કિબુત્સ બંનેમાં સ્ત્રીઓને ઉત્પાદક કાર્યોમાં નહીં, પણ સામાજિક પ્રબંધમાં રોકવામાં આવે છે. મુકરર કલાકો કામ કર્યા પછી દરેકને સાંસ્કૃતિક વિકાસ માટે પૂરતી કુરસદ મળે

છે. વસ્તીની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ, પછી તે ખેતીની હોય કે ઘરકામની, વૈજ્ઞાનિક રીતે જ ચલાવવામાં આવે છે. શ્રમ બુદ્ધિપૂર્વકનો હોવાથી શ્રમજીવી અને બુદ્ધિજીવી એવો ભેદ પેદા થતો નથી, આનું જ નામ વર્ગવિહીન સમાજ.

મોશેવ ઓવડિમ: મોશેવ ઓવડિમમાં બાળકોનું શિક્ષણ, સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ, સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર, વ્યાપાર, નિષ્ણાતોની સેવાઓ, વાહનવ્યવહાર વગેરે સગવડો સામૂહિક રીતે પૂરી પાડવામાં આવે છે, માત્ર ઉત્પાદન અને આવક કુટુંબોનાં આગવાં હોય છે. સેવાઓ માટે કર લેવામાં આવે છે.

ત્રણે પ્રકારનાં ગામોમાં લોકોને પૂરતી રોજી મળી રહે છે, કેમ કે ત્રણેમાં પૂર્ણ વિકસિત જીવનની આવશ્યકતાઓની જ કલ્પના હોય છે અને તે પૂરી પાડવાના કાર્યક્રમો ઘડાય છે. કામ કરનારાઓ ૫૦% સમય ઉત્પાદક કામોમાં અને બાકીનો અર્ધો સામાજિક સેવાઓ અને વિકાસ પ્રવૃત્તિઓમાં ગાળે તેવી ગોઠવણ હોય છે. આધુનિક યંત્રોનો ઉપયોગ કરવા છતાં ઈઝરાયેલમાં આજ સુધી બેકારીનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો નથી થયો. ત્રણે પ્રકારનાં ગામોમાં સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ અને શિક્ષણનો ભાર કુટુંબોને ઉઠાવવો નથી પડતો, તેનો પ્રબંધ સમાજ તરફથી થાય છે. દરેક નાનું ગામ એવડી મોટી જવાબદારી ઉઠાવી ન શકે. ઈઝરાયેલમાં એવી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ છે જે પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં દરેક ગામને ટેકો આપતી રહે છે.

સ્ત્રીઓના વિકાસ માટે પણ પૂરેપૂરાં સાધનો હોય છે. એક તો સહકારી ગામોમાં સ્ત્રીઓને ખેતીનું કામ નથી કરવું પડતું. ઈઝરાયેલનાં ગામોમાં બધી જ છોકરીઓ ૧૮ વર્ષ સુધી ભણે છે. ઉપરાંત તેમને ગામની સાર્વજનિક સંસ્થાઓનું સંચાલન કરવાની અને આહારશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, ગૃહવિજ્ઞાન, ધર્મ વગેરેની લગાતાર તાલીમ અપાય છે.

દરેક ગામમાં પાકાં હવા-ઉજાસવાળાં મકાનો, ઘરકામનાં અદ્યતન સાધનો, વીજળી, પાણી, સડકો,

અવરજવરનાં સાધનો હોય છે. સાધન, સંગઠન અને જ્ઞાન એ ત્રણેથી સંપન્ન થઈને સ્ત્રીઓ વ્યક્તિત્વનો પૂર્ણ વિકાસ કરી શકે છે. ગામડાંઓની સ્ત્રીઓ સાથે વાતચીતનો મને અવસર મળ્યો. તેમનું દુનિયાનું અને શ્રામજીવનનું જ્ઞાન જોઈને હું ચકિત થઈ ગયો. મારા પ્રશ્નના જવાબમાં તેમણે કહ્યું કે તેઓ શહેર કરતાં ગામમાં રહેવું વધારે પસંદ કરે છે, કારણ કે ગામમાં શહેર કરતાં વધારે આરામ અને સગવડ છે!

ટૂંકમાં, ત્યાંનાં ગામ શહેર અને ગામડાંના સારાં તત્વોનાં સુમેળ સમાં છે. પ્રાકૃત કે વિકૃત નહીં પણ સંસ્કૃત સમાજના નમૂના છે. રાજ્યની નીતિ પણ ગામોને મજબૂત બનાવવાની છે કે લોકોને શહેરોમાં દોડી જવાની વૃત્તિ ન થાય. આ શક્ય બન્યું તેનું મોટું કારણ એ પણ છે કે રાજ્યના નેતાઓ તેમ જ અધિકારીઓમાંના ઘણાખરા કિબુત્સ કે શિતુફીના જ હોય છે ને નિવૃત્ત થતાંની સાથે તેઓ પોતાના ગામમાં કામ ચાલુ કરી દે છે. આ રીતે શાસકોનો ગામડાં સાથેનો સીધો અને ઘનિષ્ઠ સંબંધ હોવાથી તેઓ ગામડાંના પ્રશ્નો સમજે છે એટલું જ નહીં તેમાં ઊંડો રસ પણ લે છે.

(‘સર્વોદય સમાજનાં લક્ષણો’માંથી સાભાર)

મને એક જ ડર છે, બહુ લાંબુ જીવી જવાનો. શારીરિક નિર્બળતાની વાત નથી, મગજની કુશાગ્રતા ખોવાની વાત છે. મેં બહુ જલદી મરી ગયેલા લોકો જોયા છે અને દુઃખ થયું છે. મેં બહુ જ મોડા મરી ગયેલા લોકોને જોયા છે અને એટલું જ દુઃખ થયું છે. બુદ્ધિ સડવા માંડે એ માણસનું સૌથી મોટું અપમાન છે અને એ અપમાન હું નહીં થવા દઉં. હું સાફ દિમાગ સાથે મરવા માગું છું. હા, મને એક જ ભય છે, બહુ લાંબુ જીવી જવાનો.

- ગોલ્ડા માયર

- લેકચર: એક એવી કલા, જે માહિતીને અધ્યાપકની નોટબુકમાંથી વિદ્યાર્થીની નોટબુકમાં મગજને વચ્ચે લાવ્યા વિના પહોંચાડે છે.
- કોન્ફરન્સ: એક માણસની ગૂંચવણનો હાજર રહેલા તમામની ગૂંચવણો સાથે થતો ગુણાકાર.
- કોમ્પ્રોમાઈઝ: મીઠાઈને એવી રીતે વહેંચવાની આવડત કે દરેકને એમ જ લાગે કે તેને સૌથી મોટો ટુકડો મળ્યો છે.
- કોન્ફરન્સ રૂમ: એવી જગ્યા, જ્યાં સૌ બોલે છે, કોઈ સાંભળતું નથી અને છેલ્લે બધા એકબીજા સાથે અસંમતિ જાહેર કરે છે.
- પરમ આનંદ: એવી લાગણી જ્યારે તમને એવો અનુભવ થાય કે તમે એવી લાગણી અનુભવવા જઈ રહ્યા છો જેનો અનુભવ આ પહેલા કદી કર્યો નહોતો.
- મોંઘવારી: એ સ્થિતિ જેમાં રેડીમેઈડ સ્ટોરમાં ચોરી કરવા ઘૂસેલા ચોર ખમીસ પર લગાડેલો ભાવ વાંચીને કહે, 'માળા લૂંટવા જ બેઠા છે!'
- સ્મિત: એવો વળાંક જે મુશ્કેલ બાબતોને સીધી બનાવે.
- કુદરતી મૃત્યુ: એવા પ્રકારનું મરણ જેમાં ડોક્ટરની મદદ ન લેવાઈ હોય.
- ઓફિસ: ઘરની માથાકૂટોથી બચાવતી આરામદાયક જગ્યા.
- બગાસું: એક મોકો જ્યારે પરિણીત પુરુષ પોતાનું મોં ખોલી શકે.
- જિંદગી: એવો ટેનિસ બોલ જે કેટલે ઊંચેથી પડ્યો તે નહીં, પણ પડ્યા પછી કેટલે ઊંચે બાઉન્સ થયો તે અગત્યનું છે.
- પરિવર્તનનો નિયમ: લગ્ન પહેલાં પુરુષને એમ હોય છે કે સ્ત્રી કદી બદલાશે નહીં પણ તે ઝડપથી બદલાઈ જાય છે; અને સ્ત્રીને એમ હોય છે કે પુરુષ ઝડપથી બદલાઈ જશે, પણ એ કદી બદલાતો નથી.
- સિગરેટ: કાગળમાં વીટેલી ચપટી તમાકુ જેને એક છેડે આગ હોય છે ને બીજે છેડે એક મૂર્ખ.
- પ્રેમ: ક્રિકેટ જેવું કંઈક. પાંચ દિવસની ટેસ્ટ મેચ કરતાં વન ડે ઇન્ટરનેશનલનો મહિમા વધારે.
- લગ્ન: એક વ્યવસ્થા જેમાં પુરુષ પોતાની બેચલર ડિગ્રી ગુમાવે છે અને સ્ત્રી માસ્ટર ડિગ્રી મેળવે છે.
- છૂટાછેડા: 'લગ્ન' ધાતુનું ભવિષ્યકાળનું રૂપ.

૧૦. સંસ્થા સમાચાર (જુલાઈ ૧-૩૧, ૨૦૨૧)

સંકલન : પ્રશાંત મહેતા

લોકભારતી સમાચાર

- શ્રી બળવંત પારેખ વિજ્ઞાનનગરી-ભાવનગરના આયોજન તળે નિયામકશ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિનો દર મંગળવારે સાંજના ૦૪-૦૦થી ૦૫-૩૦ દરમિયાન 'આકાશદર્શનની મજા માણીએ' વેબિનાર શ્રેણીના કુલ દસ વેબિનારનો કાર્યક્રમ ગત માસથી શરૂ થયો અને ચાલુ માસ દરમિયાન નિયમિત રીતે યોજાતો રહ્યો, જેમાં સમગ્ર ગુજરાતના અને ગુજરાત બહારના લગભગ પાંચસોથી પણ વધુ આકાશદર્શનના ચાહકોએ નોંધણી કરાવી.
- તા.૧૦મીના રોજ શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિ માઈધાર કેન્દ્રની મુલાકાતે જઈ આવ્યા. તેમણે માઈધાર કેન્દ્રમાં થતી સાયં પ્રાર્થનામાં પણ ઉપસ્થિત રહીને વિદ્યાર્થીઓને સંબોધન કર્યું.
- તા.૧૫ના રોજ ઉનાના ધારાસભ્ય શ્રી પુંજાભાઈ વંશ અને પાલીતાણાના પૂર્વધારાસભ્યશ્રી પ્રવીણભાઈ રાઠોડ અને તેમની સાથે કેટલાક આગેવાનો લોકભારતીની પરિચયાત્મક મુલાકાતે આવી ગયા. તેઓએ પરિસરમાં ફરીને રસપૂર્વક મુલાકાત લીધી.
- તા.૧૭ના રોજ લોકભારતીના પૂર્વ અને સન્માનિત વિદ્યાર્થી શ્રી પ્રતાપભાઈ ત્રિવેદી લોકભારતીની શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયા. તેઓ સાયં પ્રાર્થનામાં પણ સામેલ થયા.
- 'તાઉતે' વાવાઝોડામાં લોકભારતીમાં થયેલ નુકશાન પછી લોકભારતીના પૂર્વવિદ્યાર્થીઓ અને શુભેચ્છકોએ 'હરિત સ્મૃતિ લોકભારતી યોજના' બનાવીને સારું એવું ફંડ એકઠું કરીને લોકભારતીના હરિયાળા સૌંદર્યને પુનઃસ્થાપિત કરવા પ્રયત્ન આદર્યો છે, તેના આયોજનની એક બેઠક તા.૧૮ના રોજ કેટલાક પ્રતિનિધિરૂપ શુભેચ્છકો/પૂર્વવિદ્યાર્થીઓની ઉપસ્થિતિમાં મળી ગઈ. બેઠકમાં શ્રી અરુણભાઈ દવેએ આ વિચારને વધાવીને સૌને ધન્યવાદ પાઠવ્યા, આગામી યોજનાની રૂપરેખા રજૂ કરી. તેમ જ પાવરપોઈન્ટ પ્રેઝન્ટેશન દ્વારા પણ સમગ્ર ચિતાર રજૂ કરવામાં આવ્યો. આમાં પંદરેક જેટલા પૂર્વવિદ્યાર્થી પ્રતિનિધિશ્રીઓ ઉપસ્થિત રહ્યા. તેઓના હસ્તે દયાળવનમાં દેશી આંબાની કલમોનો વૃક્ષારોપણ કાર્યક્રમ પણ કરવામાં આવ્યો.
- સૌ કાર્યકરો અને વિદ્યાર્થીઓની હાજરીમાં તા.૨૫ના રોજ લોકસેવા મહાવિદ્યાલયના ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓનો વિદાય- શુભેચ્છા કાર્યક્રમ શ્રી રામચંદ્ર ભાઈ પંચોળી, શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિ, શ્રી કાંતિભાઈ ગોઠી અને શ્રી હસમુખભાઈ સુથારની ઉપસ્થિતિમાં યોજાઈ ગયો.
- કુદરતી ઉપચાર કેન્દ્ર, ગોત્રી-વડોદરાના ડૉ. ભરતભાઈ શાહ અને શ્રી માધવીબહેન શાહ તા.૨૮મીના રોજ લોકભારતીની શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયાં.
- તા.૩૦ અને ૩૧ બે દિવસ માટે સુરતની બ્રીલિયન્ટ સ્કૂલનાં બારેક જેટલાં શિક્ષક ભાઈ-બહેનો નઈ તાલીમ અને લોકભારતીની શિક્ષણપ્રણાલી સમજવા આવી ગયાં, તેઓ સાથે

શ્રી વિશાલભાઈ ભાદાણીએ સંકલન અને સંયોજન કર્યું. તેઓએ માઈધાર અને આંબલા લોકશાળાની મુલાકાત પણ લીધી.

- અધ્યાપન મંદિર દ્વિતીય વર્ષના વિદ્યાર્થીઓની ચિત્રકામ પ્રાયોગિક પરીક્ષા, વાર્ષિક પાઠ તેમ જ વાર્ષિક પરીક્ષાઓ યોજાઈ ગઈ.
- કોરોનાની ઝપટે ચડેલ શ્રી અરુણભાઈ દવેને સળંગ આખો મહિનો સંપૂર્ણ આરામ કરવો પડ્યો છે. નબળાઈ-થાક કેડો છોડતા નથી. ડોક્ટરોની સલાહ સંપૂર્ણ આરામની અને સમયાંતરે પોષણ લેવાની છે.

આંબલા સમાચાર

- તા. ૧૦ના રોજ શ્રી પ્રશાંતભાઈ ભટ્ટ સંસ્થા મુલાકાતે આવી ગયા.
- તા. ૨૦ના રોજ ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ આંબલા ટ્રસ્ટની વ્યવસ્થાપક મંડળની બેઠક લોકભારતી મુકામે યોજાઈ ગઈ. આ બેઠકમાં શ્રી અરુણભાઈ દવે, શ્રી સુરસંગભાઈ ચૌહાણ, શ્રી વાઘજીભાઈ કરમટિયા, શ્રી રાજેન્દ્રસિંહજી વાળા, શ્રી ડાયાભાઈ ડાંગર હાજર રહ્યા હતા.
- તા. ૧૪ના રોજ કાર્યકરોનો સમૂહ ભોજન કાર્યક્રમ હોશભેર યોજાઈ ગયો.
- તા. ૧૫ના રોજ ધોરણ-૧૨ના વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયમાં હાજર થયા.
- તા. ૨૪ના રોજ ગુરુપૂર્ણિમાની ઉત્સાહથી ઉજવણી કરવામાં આવી. આ નિમિત્તે શિક્ષકોએ પ્રસંગને અનુરૂપ વ્યક્તવ્યો આપ્યાં.
- તા. ૨૬ના રોજ સરકારના ઓફ લાઈન શિક્ષણના પરિપત્ર મુજબ ધોરણ - ૦૯, ૧૦ અને ૧૧ વિદ્યાર્થીઓ અનેરા ઉત્સાહથી છાત્રાલયમાં હાજર થયા.

મણાર સમાચાર

- અહીંના એન.સી.સી. કેડેટ્સ દ્વારા કારગીલ વિજય દિવસની ઉજવણી પ્રસંગે દેશપ્રેમને લગતાં ૧૨૫ જેટલાં કાર્ડ બનાવીને દેશના જવાનોને મોકલવામાં આવ્યાં.
- સરકારીશ્રીની ગાઈડલાઈન પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓને બોલાવી લઈ શૈક્ષણિક સત્રનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો.
- ગુરુપૂર્ણિમા ઉત્સવની ઉજવણી ગૌરવભેર કરવામાં આવી.
- ભાવનગર જિલ્લા માધ્યમિક તથા ઉચ્ચ માધ્યમિક સંચાલક સંઘની બેઠકમાં શ્રી સુરસંગભાઈ ચૌહાણ તથા શ્રી ડાયાભાઈ ડાંગર હાજરી આપી આવ્યા.
- ભાવનગર સ્થિત વિશ્વ વિખ્યાત રાષ્ટ્રીય સંશોધન પ્રયોગશાળા સેન્ટ્રલ સોલ્ટ રિસર્ચ, ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ-મણાર અને પીડીલાઈટ વચ્ચે દરિયાઈ શેવાળની ખેતી સંદર્ભે એક કરાર કરવામાં આવ્યો. આથી દરિયા કિનારે વસતા ખેડૂતોને તેમને આર્થિક ઉપાર્જન વધારવામાં ફાયદો થશે. ત્રણેય સંસ્થાઓના સંબંધિત પદાધિકારીશ્રીઓ સાથે આ અંગે તા. ૧૭ના રોજ એક ફળદાયી બેઠક યોજાઈ ગઈ.
- મણાર લોકશાળામાં ભણેલ ૧૯૬૫ની સાલના પૂર્વવિદ્યાર્થીઓ સંસ્થામાં રાતવાસો કરી સંસ્મરણો વાગોળી ગયા.
- મહુવા માર્કેટિંગ યાર્ડના ચેરમેન શ્રી ઘનશ્યામભાઈ પટેલ, અગ્રણી ઉદ્યોગપતિ શ્રી પંકજભાઈ રૂપારેલ વગેરે સંસ્થા શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયા.
- વાવાઝોડાના કારણે પરિસરમાં થયેલ વિવિધ પ્રકારના નુકસાનોનું સમારકામ પૂર્ણ થયેલ છે. સાથોસાથ ૮૦૦ નાળિયેરીનું વાવેતર પણ કરી લેવામાં આવ્યું છે.

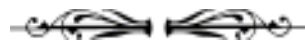
- શ્રી પ્રશાંતભાઈ ભટ્ટ તેમના પરિવાર અને મિત્રમંડળ સાથે એક દિવસની શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયા.
- ઉનાળામાં ચલાવેલ છાશ કેન્દ્રોના સંદર્ભે સૌરાષ્ટ્ર રચનાત્મક સમિતિમાંથી શ્રી હિંમતભાઈ ગોડા અને શ્રી વલ્લભભાઈ લાખાણી શુભેચ્છા મુલાકાતે આવી ગયા.
- કૃષિ વિભાગ દ્વારા તૈયાર કરાયેલ ૫૦૦૦ આંબાની કલમોનું વેચાણ પૂર્ણ થયેલ છે.

માઈધાર સમાચાર

- માઈધાર કેન્દ્રમાં ‘અહિંસાની કેળવણી’ પ્રોજેક્ટ અંતર્ગત સાબરમતી આશ્રમ અને પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્ર દ્વારા ૨૦ શાળા માટે ગાંધી પ્રદર્શનનું વિતરણ કરવામાં આવ્યું.
- અઘાઢી બીજ નિમિત્તે તારીખ ૧૨ના રોજ ધોરણ-૧૦ના વિદ્યાર્થીઓ અને કાર્યકરો દ્વારા આમ્રકુંજમાં આંબાનું વૃક્ષારોપણ શ્રી અક્ષયભાઈ રામાનુજના માર્ગદર્શન નીચે કરવામાં આવ્યું. રાત્રે સમૂહ ભોજન બાદ સૌએ સમૂહ ગરબીની મજા માણી.
- તા. ૨૨ના રોજ આંબલા, મણાર, લોકભારતી અને માઈધારના ‘મોજીલું શિક્ષણ’ કાર્યકરોની એક દિવસની તાલીમ શિબિર યોજાઈ. જેમાં માઈધાર કેન્દ્રના કાર્યકરોએ ૧ થી ૫ ધોરણના ભાષા અને ગણિતનો પાયો મજબૂત કરવા માટે તૈયાર કરવામાં આવેલ કીટની પ્રવૃત્તિ દ્વારા તાલીમ આપી.
- તા. ૨૪ના રોજ ગુરુપૂર્ણિમા પર્વની ઉજવણી કરવામાં આવી. જેમાં ધોરણ ૯ના વિદ્યાર્થીઓએ અને કાર્યકરોએ પ્રાસંગિક પ્રતિભાવ આપ્યા. શ્રી ભાવનાબેન પાઠક અને શ્રી પાતુભાઈ આહિરે ગુરુમહિમાની વાત કરી.
- તા. ૨૭ના રોજ ભાવનગર જિલ્લા વિકાસ

અધિકારી શ્રી પ્રશાંત જિલોવા સાહેબે સંસ્થાની શુભેચ્છા મુલાકાત લઈ વુક્ષારોપણ કર્યું.

- તા. ૨૯ના રોજ માઈધાર કેન્દ્રના તમામ કાર્યકરો તેમ જ આંબલા, મણાર અને લોકભારતીના મોજીલું શિક્ષણના કાર્યકરોની એક દિવસની સક્ષતા કાર્યશાળા યોજાઈ ગઈ, જેમાં લોકભારતી ગાંધીભારતીના નિયામક શ્રી વિશાલભાઈ ભાદાણીએ માર્ગદર્શન આપ્યું.
- તા. ૩૦ના રોજ આનંદધારા ચાંપરડા, લાઠી, બાબરા, ગઢડા, વલ્લભીપુર અને મસ્તરામધારા ‘મોજીલું શિક્ષણ’ના સંચાલકો અને શિક્ષકોની ૧ થી ૫ ધોરણનાં બાળકોની ભાષા તથા ગણિત સક્ષતા પ્રવૃત્તિ દ્વારા કઈ રીતે સરળ અને રસપ્રદ બનાવી શકાય તેની કાર્યશાળા શ્રી નલિનભાઈ પંડિત, શ્રી દેવીબહેન પંડિત, શ્રી અજિતભાઈ સોલંકી, શ્રી મમતાબેન ચૌહાણની ઉપસ્થિતિમાં યોજાઈ, જેમાં આવિષ્કાર વિજ્ઞાન કેન્દ્ર અને મોજીલા શિક્ષણના કાર્યકરોએ પ્રવૃત્તિ દ્વારા તાલીમને રસપ્રદ બનાવી. શ્રી ભાવનાબેન પાઠક, શ્રી પાતુભાઈ આહિર અને શ્રી એભલભાઈ ભાલિયાએ સમગ્ર કાર્યશાળાનું સંચાલન કર્યું.
- તા. ૩૧ના રોજ સુરતની બ્રીલિયન્ટ સ્કુલના સુપરવાઈઝરોની એક ટીમ માઈધાર કેન્દ્રની મુલાકાતે આવી ગઈ, જેમણે આવિષ્કાર કેન્દ્રમાં વિજ્ઞાનના પ્રયોગો જાતે કરીને શિક્ષણ પદ્ધતિની સમજણ મેળવી. તેમની સાથે શ્રી વિશાલભાઈ ભાદાણી અને શ્રી નીતિનભાઈ ભીંગરાડિયા આવ્યા હતા. શ્રી નીતિનભાઈ ભીંગરાડિયાએ ધોરણ ૧૨માં રસપ્રદ વાતો કરી હતી.

ગૌરવભેર ગુરુપૂર્ણિમાની ઉજવણી : ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, મહારા

ગૌરવભેર ગુરુપૂર્ણિમાની ઉજવણી : ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, આંબલા

ગૌરવભેર ગુરુપૂર્ણિમાની ઉજવણી : પંડિત સુખલાલજી લોકવિદ્યાલય માર્ઘધાર

Fevicreate, brought to you by the makers of Fevicol, is a one stop solution for all your crafting needs!

Be a part of the Fevcreate Community for endless dose of creativity through crafting!

Fevicreate is a complete creativity building program that offers ideas, contests, camps and more for all kids from age 5-14 years

SOME OF OUR POPULAR PROGRAMS

No more boring vacation days with Fevcreate summer camp

Annual all India Science project contest with exciting prizes

Weekly live crafting sessions with our Fevcreate expert

REGISTER ON

www.fevcreate.com and avail all the amazing benefits.

Scan QR code to visit our website now

FOLLOW US ON

Follow us on our social platforms to stay updated with our latest!

Make learning fun with Fevcreate

To.

From :

Registered BVR/151/2021-2023, RNI No. GUJ/1763-57, Renew upto 31-12-2023

Published on : 14th of every month. Posted at : Amargadh Post office on 15th of every month

मालिक : ग्रामदक्षिणामूर्ति-आंबला ट्रस्ट की ओर से मुद्रक-प्रकाशक : सुरसंगाभाई चौहान - ग्रामदक्षिणामूर्ति-आंबला, पीन ३६४ २५० (गुजरात) द्वारा चामुंडा प्रिन्टिंग प्रेस, सोनगढ, पीन ३६४ २५० मे मुद्रित करके ग्रामदक्षिणामूर्ति : आंबला से प्रकाशित किया ।

तंत्री : डो. अरुण दवे : लोकभारती- सणोसरा, (गुजरात) Email : kodiyusanosara@gmail.com वार्षिक चंदा रु. १५०/- प्रति अंक रु. १५/-